

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Dette værk er downloadet fra

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

www.genealogi.dk

Bemærk, at hjemmesiden indeholder værker, som er omfattet af ophavsret. For ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan PDF-filen frit downloades og anvendes.

For værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun må benyttes til rent personligt brug. Distribution og publicering af PDF-filen er ulovlig.

PERSONAL- HISTORISK TIDSSKRIFT

SAMFUNDET FOR
DANSK GENEALOGI OG
PERSONALHISTORIE

ÅRGANG 100

1980

FØRSTE HALVBIND

Indhold

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistories 100-års jubilæum	1
Statutter for medaljen »For en bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats«	4
Sven Houmøller 15.12.1916–13.10.1979 (<i>Finn H. Bladel</i>)	5
<i>Arkivar Paul G. Ørberg:</i>	
Nærlæsning af nyere kirkebøger	7
Vonsild tillysningsbog, en efterskrift (<i>Hans H. Worsøe</i>)	23
<i>HA og HD Fritz Schönwandt:</i>	
Hans Bang i Bogense †1560, med et afsnit om den ældre Bang-slægt i Vends herred	27
Regnskab for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie for 1979 ...	44
<i>Fhv. socialinspektør Olav Christensen:</i>	
Slægten Eichel fra Nordslesvig	45
<i>Lektor, mag. art. Knud Prange:</i>	
Middelaldergenealogi og heraldik. Belyst ud fra 4 nyafdækkede våbener i Kværkeby kirke	53
<i>Overlæge, dr. med. Ib Ostensfeld:</i>	
Fritz Jürgensen (1818–63) Humor og melankoli	69
Rettelser og tilføjelser til Ole Bjørn Krafts anetavle (<i>Henning Jensen</i>)	100
<i>Fhv. kommunaldirektør Gregers Hansen:</i>	
Kendt danskeres anetavler: Professor Harald Westergaards anetavle	101
<i>Overarkivar, dr. phil. Vello Helk:</i>	
Rigsarkivets nyere registraturer over privatarkiver	110
Spørgsmål fra medlemmerne:	
Borgmester i Sæby Hans Nielsen (Gram), f. ca. 1590, d. c. 1662 (<i>Ove Gram Schioldager</i>). Hvem forsker Hvad 1979 (<i>Wolf Møller</i>)	116
Små meddelelser:	
Laurence Gronlund alias Laurits Andreas Grønlund (<i>Sv. Cedergreen Bech</i>) ...	118
Anmeldelser:	
Dansk kunsthåndværker Leksikon I–II (<i>Hans H. Worsøe</i>)	120
Foreløbige arkivfortegnelser: De ældre nordslesvigske byarkiver (<i>Jørgen Peder Clausager</i>)	121
Dito: Privatarkiver: Amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, hans fader, gårdejer Hinrich Thomsen, Roost, og forfædre i Roost (<i>Jørgen Peder Clausager</i>)	123
Christian Callmer: Svenska studenter i Wittenberg (<i>Vello Helk</i>)	123
Album academiae Carolinae. Lunds universitets matrikel 1732–1830 (<i>Vello Helk</i>)	124
Henrik V. Ringsted: Erinringer II (<i>Finn H. Bladel</i>)	124
Jørgen Mathiassen: Kopisten (<i>Sv. Cedergreen Bech</i>)	125
Wilhelm von Antoniewicz: Danske Patricierslægter II (<i>Hans H. Worsøe</i>)	127

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie 100-års jubilæum

Den 22. sept. 1979 fyldte Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie 100 år. Da foreningens historie ved de tidligere jubilæer er udførligt beskrevet i tidsskriftet, skal det her kun nævnes, at Samfundets formænd i perioden mellem 75 og 100 års jubilæet har været følgende:

Overarkivar, dr. theol. Bjørn Kornerup (1949)–1957

Administrator, dr. phil. Albert Fabritius 1957–1966

Afdelingsbibliotekar Sven Houmøller 1966–1979,

og at Personalhistorisk Tidsskrift har været redigeret af afdelingsbibliotekar Sven Houmøller 1955–65 og siden da af arkivar Hans H. Worsøe, samt at kontorchef O. H. Clementsen var Samfundets kasserer indtil sin død 1962. Regnskabet varetoges derefter af afdelingsbibliotekar Sven Houmøller, indtil Samfundets nuværende kasserer, ekspeditionssekretær Finn H. Blædel tiltrådte i 1964. Medlemstallet var ved 75-års jubilæet 371, ved udgangen af jubilæumsåret 1979 i alt 1078.

Samfundets bestyrelse bestod ved 100-års jubilæet af: Afdelingsbibliotekar Sven Houmøller, formand, arkivar Hans H. Worsøe, sekretær og redaktør, ekspeditionssekretær Finn H. Blædel, kasserer, arkivar Nils G. Bartholdy, kontorchef Ida Dybdal, fru Lise Lund, lektor Knud Prange og lektor Georg Simon.

Jubilæet markeredes på følgende vis:

Personalhistorisk Tidsskrift 1979 blev udsendt som et samlet bind på 304 sider med artikler af oplysende og vejledende karakter, der på opfordring var blevet skrevet af en række fagfolk. Desuden indeholdt årgangen det sædvanlige anmeldelsesstof. Artiklerne blev udsendt særskilt i bogform under titlen Personalhistoriske Studier. Til udgivelse af jubilæumsårgangen er modtaget tilskud fra Goods Fond og Gieses Fond.

På jubilæumsdagen nedlagdes en krans på den første formand, kabinetssekretær J. P. Traps grav på Holmens kirkegård. På Samfundets foranledning har Gads Fond senere sikret, at graven ikke sløjfes, foreløbig i en 10-års periode.

Bestyrelsen samlede kl. 12 med nordiske gæster og repræsentanter for de slægtshistoriske foreninger i Falkonercentret på Frederiksberg. Kl. 15 var der medlemsmøde på Frederiksberg Kommunebiblioteker med festforelæsning af mag. art. Poul Balle Petersen om navne som kulturel

faktor og efterfølgende reception. Mødet overværedes af omkring 125 medlemmer.

Ved jubilæumsmødet talte formanden, afdelingsbibliotekar Sven Houmøller og følgende kreeredes til æresmedlemmer:

Formanden for Norsk Slegtshistorisk Forening, rektor C. S. Schilbred, Oslo.

Formanden for Västra Sveriges Genealogiska Förening, rådmann Johan von Sydow, Göteborg.

Desuden udnævntes følgende til korresponderende medlemmer:

Formanden for Genealogiska Föreningen, direktør C. G. Schönbeck, Stockholm.

Hedersledamot af samme forening, direktør Henric Sollbe, Norrköping.

Formanden for Skånes genealogiska Förening, ingeniør Tore Gärsner, Malmö.

Formanden for Blekinge genealogiska Förening, arbetsledare Harry Hjertquist, Karlshamn.

Formanden for Personhistoriska Samfundet, fil. dr. Birgitta Lager-Kromnow, Stockholm.

Formanden for Schleswig-holsteinische Gesellschaft für Familiengeschichte, Erster Staatsanwalt a.D. Friedrich Schmidt-Siebeth, Kiel.

Formanden for Personhistoriska Samfundet, professor Yrjö Blomstedt, Helsingfors.

Overlæge Per Seland, Oslo.

Ved mødet talte desuden repræsentanter for de nordiske søsterorganisationer og for de lokale slægtshistoriske foreninger, ligesom der oplæstes hilsener og overræktes gaver, bl. a. et læseapparat til mikrofilm, som Samfundets bestyrelse har besluttet at udleje til medlemmerne til benyttelse.

I anledning af jubilæet er der med bistand af Bikubens Fond indstiftet

Medaljen for en bemærkelsesværdig personalhistorisk Indsats,

af hvilken de to første overræktes ved jubilæet. Modtagere af hædersbevisningen var politiassistent Poul R. Porse, der har været formand for Slægtshistorisk Forening i Århus siden denne landets ældste slægtshistoriske lokalforening oprettedes i 1957, samt Samfundets mangeårige kasserer, ekspeditionssekretær Finn H. Blædel. Medaljens statutter er aftrykt på s. 4.

Jubilæumsarrangementet lededes af formanden, afdelingsbibliotekar Sven Houmøller, der skønt mærket af sygdom gennemførte arrangementet på smukkeste måde. Det var med sorg, at Samfundet mindre end en måned

efter jubilæet modtog meddelelsen om Sven Houmøllers død. Bestyrelsen har herefter vedtaget, at ekspeditionssekretær Finn H. Blædel er konstitueret formand, indtil ny formand kan vælges ved generalforsamlingen den 28. april 1980.

Som en slags jubilæumsarrangement kan det også betragtes, at Samfundet står som medarrangør af den 14. internationale kongres for de genealogiske og heraldiske videnskaber, som finder sted i dagene 25.–29. august 1980 i København. I forbindelse med kongressen vil der i samarbejde med Danmarks Biblioteksforening blive arrangeret en vandreudstilling om genealogisk og personalhistorisk materiale på danske arkiver og biblioteker. Det er tanken, at denne udstilling, som bliver fremstillet i to eksemplarer, i 1980 og 81 skal kunne udlånes til opstilling på lokale arkiver og biblioteker.

I betragtning af ovenstående omfattende arrangementer vil Personalhistorisk Tidsskrifts 100-års jubilæum i 1980 kun blive markeret i forbindelse med generalforsamlingen.

H. W.

Statutter for medaljen »For en bemærkelsesværdig personalhistorisk Indsats«

1. Medaljen »For en bemærkelsesværdig personalhistorisk Indsats« er indstiftet 22. september 1979 af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie i anledning af dettes 100-års jubilæum.
2. Medaljen fremstilles i guld (sølvforyldt) eller sølv. På aversen bærer den Thorvaldsens relief af Klio, historiens muse, og rundt i kanten »Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie stiftet 22.9.1879«. På reversen inskriptionen: »For en bemærkelsesværdig personalhistorisk Indsats«, omgivet af en krans af laurbær. På kanten indgraveres modtagerens navn samt dato for tildelingen.
3. Efter bestyrelsens beslutning tildeles medaljen som påskønnelse af en bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats, det være sig inden for forskning, litterær virksomhed eller organisationsarbejde.

København, den 22. september 1979.

SVEN HOUMØLLER
formand

HANS H. WORSØE
sekretær

Sven Houmøller
15/12 1916 - 13/10 1979

Alt for tidligt er Samfundets formand gennem 13 år, afdelingsbibliotekar Sven Houmøller død, kun 62 år gammel. Efter en langvarig sygdomsperiode var han lykkeligvis restitueret, så han kunne lede festlighederne omkring Samfundets 100-års jubilæum den 22. september 1979, men kort efter nødvendiggjorde sygdommen en operation, som han ikke havde kræfter til at stå igennem.

Sven Houmøller var født i Frederikshavn og blev student i 1935 fra Hjørring. Han tog bibliotekareksamen i 1939 og vendte efter nogle år som 1. bibliotekar ved Søfartens bibliotek tilbage til Frederiksberg kommunebiblioteker, hvor han havde fået sin uddannelse, og hvor han i 1950 konstitueredes og i 1954 udnævntes til afdelingsbibliotekar, først som leder af hovedbibliotekets læsesal og siden 1971 som indkøbschef for hele institutionen.

Allerede i 1950 blev han medlem af Samfundet, hvis sekretær han var fra 1953–66 samtidig med, at han redigerede Personalhistorisk Tidsskrift. I 1966 efterfulgte han Albert Fabritius som formand og gled ubesværet ind i den kongerække af fortjenstfulde formænd, der omfatter navne som kabinetssekretær J. P. Trap, kammerherre M. H. Rosenørn, rigsarkivar C. F. Bricka, arkivar Anders Thiset, kgl. ordenshistoriograf Louis Bobé, overarkivar Bjørn Kornerup og – som nævnt – administrator, kgl. ordenshistoriograf Albert Fabritius.

Houmøllers interesse for og kærlighed til personalhistorie var stor og markerer sig bl. a. ved, at han har æren for, at Frederiksberg kommune-

biblioteker – næst de institutioner, der er begunstigede af afleveringspligten – har den største samling af personalhistorisk og genealogisk litteratur i Danmark. Han gjorde en aktiv indsats for at redde materiale, der måske ellers var gået tabt ved at låne håndskrifter og affotografere dem til bibliotekets samling.

Mange års arbejde inden for dette historiske forskningsområde gjorde ham til en meget vidende mand, der altid beredvilligt støttede nybegyndere og øste af sin viden til andre forskere. Hans hjælpsomhed var stor og strakte sig vidt, hvorom vidner udnævnelser til korresponderende medlem af Norsk slektshistorisk forening og Västra Sveriges genealogiska förening. Hans indsigt på området bevirkede også, at han fra 1957 var medredaktør af Danmarks Adels Aarbog.

Om hans vidtspændende interesser beretter den lange række af litterære arbejder, der ikke skal opregnes her, men som omfatter stamtavler over hans fædrene slægt, slægterne Bahnson, Brorson m. fl., en Gustav Wied bibliografi, jubilæumsskrifter bl. a. om Frederiksberg brandvæsen, »Frederiksbergbilleder« og »På vandring i den stille have«, et prægtigt værk om Frederiksberg kirkegård med et navnerregister over begravede af stor betydning for personalhistorikere. I denne forbindelse skal nævnes hans medlemskab af styret og arbejdsudvalget for Historisk-topografisk selskab for Frederiksberg, hvis årbøger han redigerede fra 1972. Endvidere redigerede Houmøller 2 udgaver af Den danske bibliotekarstand, ligeledes 2 udgaver af Den danske lægestand og 1 udgave af Teologisk stat. Mere udførlige oversigter over Houmøllers litterære arbejder findes i »Danske historikere« 1965 og Kraks blå bog.

Alt dette kunne rigeligt udfylde et menneskes arbejdsdag, ikke mindst når der, som for Sven Houmøllers vedkommende, var tale om en positiv og kærlig familiefar, som tillige sammen med sin hustru holdt et gæstfrit hjem, hvor den store omgangskreds ofte og gerne kom.

Men Sven Houmøllers kristne grundholdning og hans sociale engagement føltes for ham som en forpligtelse til også at være aktiv inden for disse felter. Herom vidner en lang række tillidshverv, som for ham føltes som en arbejdsforpligtelse, og som derfor i de fleste tilfælde førte ham til formandsposten. Nævnes skal hans medlemskab af bestyrelsen for Københavns bespisningsanstalt fra 1961, af Dagcentret i indre by fra 1967, af menighedsrådet for Sct. Pauls kirke 1965 og af Kjæde-Ordenen, hvis historie gennem 200 år han har udgivet et skrift om, og hvis højeste post han nåede, da han i 1973 valgtes til stormester.

Sven Houmøller udnævntes til Ridder af Dannebrog 20. november 1974.

Et rigt og virksomt liv er afsluttet.

Finn H. Blædel.

Nærlæsning af nyere kirkebøger

En kulturhistorisk og metodisk undersøgelse
af kirkebøgerne efter 1812

Af
Paul G. Ørberg

I sidste nummer af dette tidsskrift skrev Finn Andersen, der er ansat på det sjællandske landsarkiv, en fortrinlig artikel om Sjællands stifts præstearkiver, hvori han bl. a. også behandler kirkebøgerne og deres indhold. Med udgangspunkt i denne artikel skal der her fremsættes nogle supplerende bemærkninger af personalhistorisk, metodisk og almen kulturhistorisk interesse, særlig vedr. de skematiske kirkebøger efter 1812/14.

Om de ældre kirkebøger blot dette, at når *konfirmerede* ofte ikke er indtegnede i de egentlige kirkebøger, men i andre embedsbøger, eller – ikke så sjældent – helt mangler, hænger det sammen med, at forordningen om konfirmationens indførelse af 13. januar 1736, så ordrig den i øvrigt er, ikke nævner noget om registrering af de konfirmerede. Hvor præster ikke af sig selv gennemførte en registrering, har vel provst eller biskop grebet ind og påbudt den, men officielt eksisterede der altså intet påbud om registrering af konfirmerede før 1812. Vedr. ældre *tillysningsbøger* nævner Finn Andersen monitum af Sjællands stifts landemode 16. juni 1715, som skulle tjene til at forhindre »ovedkommende«
tillysninger fra prædikestolen. Man skal ligefrem have brugt at tillyse om får, høns, varer og redskaber osv., men her kan henvises til, at allerede et reskript af 21. april 1683, som var blevet gentaget 16. september 1704, havde forbudt sådanne tillysninger; kun hvad kongen befalede, og bispen tilsendte måtte tillyses. Kirkeritualet 1685 havde desuden bestemt, hvad præsten måtte oplæse fra prædikestolen, det gjaldt bl. a. »årsens tider, som på landet brugeligt er«.¹

Ved kgl. reskript af 11. december 1812 indførtes der standardiserede og skematiske kirkebøger i Danmark-Norge, og det er en fremherskende forestilling, at dette betød et tab for kulturhistorien: præsterne, der før havde kunnet skrive frit, var nu låst inde i faste rubrikker.² Det er nok et spørgsmål, hvor berettiget dette synspunkt er. Naturligvis finder vi ikke mere kirkebøger med omfattende nekrologier m. v. som i Sørbymagle-Kirkerup eller Vonsild.³ Men de er jo i virkeligheden også temmelig enestående, og den altovervejende del af de gamle kirkebøger giver kun meget kortfattede og nødtørftige oplysninger. Efter 1812, derimod, får man et stort alment,

pålideligt og sammenligneligt kulturhistorisk materiale til sin rådighed, hvortil endda kommer de helt nye oplysninger om til- og afgang i sognet.

Endelig findes der til alle skemaerne en *anmærkningsrubrik*, som det nok er værd at ofre nogen opmærksomhed. Finn Andersen nævner, at man her kan finde oplysninger om vaccinationer, introduktion, dødsårsag og skifteretsattest. Allerede disse ting er af betydelig kulturhistorisk interesse, og vi skal straks vende tilbage til dem, men man kan yderligere træffe på en lang række oplysninger, som tilsammen gør *anmærkningsrubrikkerne* til en rig arbejdsmark for kulturhistorikeren.

Vedr. fødte finder man i ældre tid altid angivelse af *ægte/uægte*, i sidste tilfælde ofte moderens *tjenestested* på 10 måneders dagen for fødslen, eller, hvor den udlagte barnefader er anført i forældrerubrikken: »Ved moderens forklaring om barnefaderen var tilstede NN og NN af –«. Ved anerkendt faderskab kan der stå: »Med faderens samtykke døbt med hans stammenavn« (Frederikshavn, begge kirkebøger, 1831) eller: »Det er med den opgivne barnefaders tilladelse barnets tilnavn er dannet af hans fornavn« (Karby, begge kirkebøger, 1846). Faderskabet kan i andre tilfælde være helt skjult (»Moderen erklærede, at hun engang i januar måned d. å. om aftenen i Sindberg Hede var af en mand, som hun ikke kendte, bleven tvungen til at følge hans lyst. Hun kunne derfor ikke opgive nogen barnefader« (smst., kontraminiestrialbogen 1859). Antallet af *svangerskaber* kan også være opgivet, f. eks.: »Uægte barn, kvinden 3. gang be-svangret«, eller: »Uægte barn og kvindens andet lejermål med broder til den første«. I stedet for ordet *uægte* kan man finde det gamle udtryk »slegfred(barn)« anvendt. *Faderens opholdssted* kan være opgivet, også hvor det drejer sig om ægte børn (eks.: »Barnets fader tjener i Holsten«). Ofte er *moderens alder* angivet, og med henblik på eventuel fattigunderstøttelse kan barnets *fødehemstedsret* være anført. I Tvis sogns kontraminiestrialbog for 1907 er der ved en piges dåb skrevet i *anmærkningsrubrikken*: »Noteret efter begæring af sognerådet«, og fødestedet er ekstra tydeligt angivet som »Holstebro«; meningen er ikke til at tage fejl af: det blev i givet fald købstadens sag at forsørge denne pige. Ved hjemmedåb kan *dåbsvidnerne* være nævnt (»Vidnerne til barnets dødsfare/sygdom var NN og NN«); man må her være opmærksom på, at der ved hjemmedåb ikke var tale om faddere. Fadderne var dem, der var med ved barnets senere fremstilling i kirken, og mens fadderne naturligvis skulle indskrives i kirkebogen, stilledes man frit m.h.t. dåbsvidnerne.⁴ I enkelte tilfælde er dåbsrubrikken tom (»Forældrene, som er mormoner, ville ej have barnet døbt« eller »Disse forældre rejste med 4 børn til Amerika i juli 1870«, Karby kontraminiestrialbog 1860 og 1870). Endelig kan der, efter sagens natur i meget sjældne tilfælde, være meddelt særlige *mærkværdigheder* (»Barnet født med tvende tommelfingre på den højre hånd«). Af en

helt anden art er en oplysning i Tvis kontramini­sterialbogs anmærknings­rubrik under fødte kvindekøn 12. marts 1906: »På grund af uvejr 25. marts kunne sognepræsten ikke møde i Tvis kirke, hvorfor barnet senere blev døbt i Nr. Felding kirke«.

Afsnittet i kirkebogen vedr. fødte/døbte kan nok siges at være det vigtigste, og det er vel grunden til, at man her kan finde indføjet en *statistik*, som i øvrigt ingen havde bedt om. Det er et eksempel på, at vaner fra den gamle kirkebog fra før 1812 kunne vandre med over i den nye. I Rødding (Nørlyng herred) sogns kirkebøger breder en sådan statistik sig over hele siden: »I kirkeåret 1819 er i dette pastorat 10 fødte af mandkøn, 19 af kvindekøn, summa af begge køn 29 børn – børn konfirmerede 5 drenge 6 piger – copulerede 17 par – døde mandkøn 4, kvindekøn 8, summa af begge køn 12. Folketallet ved årets ende i Rødding sogn 284 af begge køn, Løvel sogn 254, Pederstrup sogn 134 – summa 672 personer«.

For fuldstændighedens skyld skal der gøres opmærksom på, at det naturligvis også er i anmærkningsrubrikken til fødte, vi finder oplysninger om *sognebåndsløsning* (lov af 4. april 1855), *udtrædelse* af og genoptagelse i *folkekirken* (kgl. anordn. 22. marts 1897) og *navneforandring* (lov af 22. april 1904).

I anmærkningsrubrikken for copulerede finder man sjældent andet end notat om tillysning til ægteskab og om vaccination; det sidste vender vi tilbage til. Med hensyn til tillysning til ægteskab kan man imidlertid også finde kirkebøger, som allerede i brudgomsrubrikken meddeler datoen for tilmelding om lysning: »Den 21. september meldt sig til ægteskab ungkarl Morten Jensen af Brovst. 36 år«. Den indledende formular er overtaget direkte fra den gamle kirkebog fra før 1812. Normalt er anmærkningsrubrikken i sådanne kirkebøger tom, idet der med den nævnte formular var oplyst tilstrækkeligt om lysningen. Sognepræsten brugte i nogle tilfælde straks at indføre det vordende brudepars data i kirkebogen, men at dette hastværk kunne give bagslag, så at anmærkningsrubrikken alligevel måtte tages i brug, viser følgende anmærkning til ovenstående citat fra Brovst kirkebog (begge bøger) 1821: »Dagen efter, den 22. september, meldte sig Chresten Smed, fader til bruden og brudgommen Morten Jensen og erklærede: at de havde betænkt sig og desårsag forlangte, at den forehavende tillysning måtte standses«.⁵ Bag kirkebøgernes nøgterne oplysninger gemmer der sig meget drama og mange tårer.

I de copuleredes anmærkningsrubrik kan der også en sjælden gang forekomme små specielle oplysninger som i Ribe domsogns kontramini­sterialbog, hvor det omhyggeligt noteres: »Alterlysene brændte«. Det synes at have været et mere end ynkeligt brudepar, som ikke fik lysene tændt.

Til- og afgangslisterne, som sammen med jævnførelsesregisteret var en nyskabelse fra 1812, har vist sig af betydelig værdi ved befolknings-

undersøgelser.⁶ I listernes anmærkningsrubrikker er der naturligvis mange karakteristiske oplysninger, for hovedpartens vedkommende sikkert afskrift af skudsmålet, fra 1832 skudsmålsbogen. De fleste er korte (»godt vidnesbyrd/tjente til tilfredshed/flittig og tro/simpel afsked/vist en slet opførsel«), men af og til er de mere detaljerede: »Bestyrede sin faders hus, meget from og sædelig pige, hengiven til separatisme / Er afgået til Kolding marked uden at få tjeneste, har derfor været hjemme til dato, er tilforn bekendt for god opførsel / Slet vidnesbyrd for dovenskab som tærsker, hvilket har skadet husbonden med hele lønnens beløb«.

Når vi kommer frem til skemaerne over døde, er mulighederne for at finde interessante oplysninger i anmærkningsrubrikken særligt store. Almindeligvis er *skifteretsattestens*⁷ dato anført, ofte også dato for *ligsynsmændenes attest*; siden 1810 måtte præsten ikke kaste jord på en afdød, førend der var fremvist attest for, at dødsfaldet var anmeldt til skifteretten,⁸ mens ordningen med ligsynsmænd blev indført ved plakat af 13. januar 1832 angående foranstaltninger til at hindre det mulige tilfælde af skindødes begravelse.

Fra 1812 og helt frem til 1891 findes der ikke i kirkebogen nogen særskilt rubrik til angivelse af en afdøds forældre. I de første par årtier efter 1812 kan savnet m.h.t. *fader* være afhjulpet i anmærkningsrubrikken (»Søn/datter af NN«). I 1833 blev det fastslået, at oplysning om fader, eventuelt forældre, burde anføres specielt for (værnepligtige) mænd, men i øvrigt for alle, »såvidt den uden vidtløftighed og vanskelighed kan fås«,⁹ og derefter flytter forældrene gerne ind i selve skemaet. Akkurat på samme måde oplyses der i de ældste skematiske kirkebøger ofte om *tidligere ægtefælle* (»Enke/enkemand efter NN«), i sjældnere tilfælde også efterladt ægtefælle, og det kan være oplyst, om afdøde levede i 1., 2. eller senere *ægteskab*.¹⁰ Efterladt *familie* kan i særlige tilfælde været noteret (»Døde i yderste armod fra 4 små drenge, den ældste 10, den yngste 1/2 år«), og *familienavn* kan også findes anført i anmærkningsrubrikken, mens der kun figurerer et patronymikon i selve navnerubrikken. Tjeneste- eller *tyende-forhold* kan være oplyst, og som oftest vil *fattiglem* eller almissemænd være noteret, somme tider med angivelse af, hvor mange år vedkommende har nydt almisse. *Abnormiteter* kan være medtaget (»Var døvstum og vanvittig / Vanvittig og uduelig til alt arbejde / Hun var blind 4 år før sin død«), og ligeså *særlige aldersforhold* (»Den daværende ældste i sognet«). Helt specielle forhold ved begravelsen kan være nævnt (»Begravet i een kiste bedstemoder og sønndatter« – »Kom udi een grav med hendes mand NN«). For *spædbørns* vedkommende i øvrigt står der i nogle kirkebøger: »Jordemoderen NN aflagde straks den befalede forklaring om fødselen for sognepræsten, og ingen klage har fundet sted«.¹¹

Også i denne anmærkningsrubrik er Ribe domsogns kirkebog for øvrigt noget for sig; i de fleste tilfælde noteres der »hel (eller halv) skole og klokkers ringning«. Skole må her betyde korsang af elever fra katedralskolen, ældre tiders 'ligpenge'.

Der kan også her under anmærkninger forekomme en art *levnedsbeskrivelse* gennem notering af en mands virksomhed som f. eks. lærer i de og de år, sognefoged, sogneforstander o. lign., eller en regulær nekrologi («Kvinden, som var moder til dette barn, angav sig at være født i Skallerup sogn; kom siden til København, hvor hun blev besvangret, og fødte på Stiftelsen; rejste siden med barnet til Jylland; og da ungen blev syg, lagde hun sig ind med den hos Niels Pedersen i Paulstrup her i sognet, hvor barnet døde, som hun sagde, af kighoste» – Vrejlev kontraministerialbog, døde kvindekøn, 21. nov. 1820, 9 uger gammel). Se også illustration med transkription af Ellitshøj hovedministerialbog side 12–13.

Endelig er det gerne anført, hvis henholdsvis *hjemsted/dødssted/begravelsessted* er forskellige sogne.

Men hensyn til *dødsårsag* kan det nævnes, at man under planlægningen af de nye skemaer i årene før 1812 havde diskuteret problemerne omkring en speciel rubrik med angivelse af dødsårsag, men man havde opgivet tanken, bl. a. fordi langt de fleste almuefolk endnu dengang døde uden nogen sinde at have været tilset af en læge, så at diagnosen måtte blive højst usikker.¹² Men via anmærkningsrubrikken kom dødsårsagen alligevel ind i mange kirkebøger, og man har her utvivlsomt et materiale som sammenholdt med de bevarede embedslægearkiver er af stor værdi. Eksempelvis kan man anføre, at visse dødsårsager er utvivlsomme. Det gælder ulykker («Omkommen på heden i snefog og ej funden førend den 22. januar 1816» – Borris, Bølling herred, begge kirkebøger, døde mandkøn, 28. jan. 1816 »Blev skudt af en patruljebetjent med et skud hagl i ryggen og døde på 4de dagen derefter» – Seest, begge kirkebøger, 18. juli 1825), selvmord («Druk-nede sig. Blev begravet i stilhed uden jordpåkastelse efter amtets skrivelse af d.),¹³ fødsel («Død i barselseng efter at være forløst») og vel også tæring = tuberkulose, hvor man ofte kan iagttage, hvordan en hel række familiemedlemmer bukker under for sygdommen. Diagnosen kan somme tider være ganske ejendommelig: »Døde af en efter lægens erklæring meget stærk og farlig nervefeber, hvorfor han inden 2 gange 24 timer blev begravet i en indentil tjæret kiste og 4 alen under jorden» (Hemmet, begge kirkebøger, 1821).

Det kan her indskydes, at når man ser nærmere på *selvmordet* som dødsårsag i de gamle kirkebøger, kan man ikke undgå at undres over den påfaldende forskel, der er mellem 1700-årene og 1800-årene. I 1700-årene nævnes selvmord meget sjældent som dødsårsag, mens der i nogle af forrige århundredes kirkebøger ligefrem grasserer, tilsyneladende fortrinsvis blandt

tyende og gamle. Man spørger uvilkårligt sig selv, om vi her har at gøre med en af de negative sider af landboreformerne og fællesskabets ophævelse. Det er givet, at fænomenet – ligesom det er tilfældet med uægte børn – til en vis grad er egnsbestemt. Måske ville en systematisk undersøgelse kunne give noget af forklaringen.

Udover anmærkningsrubrikken ved døde kan man pege på et andet medicinalhistorisk materiale, nemlig lister over *dødfødte*, som i en del jyske kirkebøger føres på særskilte trykte ark, eventuelt som en fuldstændig kopi af indberetningen til stiftsfysikus.¹⁴ Også her kan der være tale om et værdifuldt supplement til embedslægearkiverne, som ofte er mangelfulde.

Endelig kan der i denne sammenhæng være grund til at omtale *vaccinationen*. Offentlig og i praksis tvungen vaccination mod børnekopper blev indført ved forordning af 3. april 1810. Der skulle anlægges en særlig vaccinationsprotokol, og på grund af mangelen på læger blev der åbnet adgang til at såkaldte hjælpevaccinatører kunne fungere, og det vil fortrinsvis sige præster (§§ 4,6). Det interessante er nu, at kirkebøgerne i nogle tilfælde – vel af besparelshensyn – er blevet anvendt som regulære vaccinationsprotokoller, og man kan her, ligesom i de ordinære lægelige vaccinationsprotokoller, finde personoplysninger af stor interesse, først og fremmest angivelse af fødested. Det kan tilføjes, at mærkeligt nok synes vaccinationsprotokollerne lidet påagtede af genealoger, således nævner Fabritius og Hatt dem blot (Håndbog i slægtsforskning, 3. udg. 1963, s. 186) uden at omtale deres indhold. Rubrikkerne i vaccinationsprotokollerne er følgende: navn, køn, alder, fødested, forældres navne, opholdssted (i nogle tilfælde: sundhedstilstand), den foreviste attest' datum. Konfirmandlisterne efter 1812/14 indeholder en vaccinationsrubrik; ifølge forordningen

8. 1818 d. 21. juni – 1818 d. 27. juni – Christine Elisabeth Sophie Blichfeldt – præstekone i Ellitzhøi – 48 år – pag. 309 no. 19 – sognepræsten Bøggilds hustru.

Hun var født i skovridergården Fuglsang ved Frijsenborg, døbt den 6te oktobr. 1770. Hendes forældre var Henrich Blichfeldt, skovrider ved grevskabet Frijsenborg, og hustru Christine Elisabeth, født Lassen. – Da hun var 17 år, forlod hun sit fødested og kom i tjeneste som husjomfru hos hr. proprietær Hastrup på Vester Keilstrup, hvor hun tjente i 16 år. Men svækket ved sin tjenesteiver på legemshelbred måtte hun år 1803 vende tilbage til Fuglsang, hvor hendes ældste broder nu boede som skovrider i faderens sted, og her forblev hun – ofte hjemsogt af lidelser og sindskrænkelser –, indtil hun i året 1813 den 18. juli blev ægteviet til mig i Wolby kirke. – I vor korte ægtestand var hun min sjæls inderligste glæde; ikke een eneste gang bedrøvede hun mig enten med ord eller gerning. Hun besjæledes af Guds- og menneskekærlighed. Hun var et mønster på tålmod og hengivenhed i Guds vilje. I sit hele liv var hun dyden tro, og blev det til sin død. Derfor prydes hun nu hos sin Gud og frelser med livets krone. – Dette er min store trøst, Gud styrke mig til at efterfølge hende på dyds og gudfrygtigheds vej, da samles vi igen i glædens evige bolig.

No.	Dødsda- gen.	Begravet stedden.	Den Døde For- og Efternavn.	Stand, Bønder- ring og Opholds- sted.	Alder.	Om an- ført i det almindelige Journals sels Register	Anmærking
1	1783 Oe- tober.	1784 Oe- tober 1808	Elisabeth Chri- stiansdatter	høi Bønder- i Ellitshøj	8 Uger	Ag. 309. S. 27.	Jens Christian Nielsen høi Bønder.
2	1784 1784 1784	1784 1784 1784	Karen Marie Frøelidatter	høi Bønder i Ellitshøj	10 Uger og 11 Maaned	Ag. 309. S. 27.	Niels Christian Nielsen Frøelidatter høi Bønder.
3	1784 1784	1784 1784	Karen Bergens- datter.	høi Bønder i Ellitshøj	86 Aar	Ag. 306. S. 25.	S. Høi Bønder.
4	1784 1784	1784 1784	Kath. Jensdatter	høi Bønder i Ellitshøj	13 Uger	Ag. 307. S. 27.	Christiane Andersdatter høi Bønder.
5	1784 1784	1784 1784	Anna Petersdatter	høi Bønder i Ellitshøj	70 Aar	Ag. 308. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
6	1784 1784	1784 1784	Kath. Nielsdatter	høi Bønder i Ellitshøj	70 Aar	Ag. 308. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
7	1784 1784	1784 1784	Kath. Anne	høi Bønder i Ellitshøj	30 Aar	Ag. 309. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
8	1784 1784	1784 1784	Maria Grossen	høi Bønder i Ellitshøj	30 Aar	Ag. 309. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
9	1784 1784	1784 1784	Christiane Ellitshøj	høi Bønder i Ellitshøj	48 Aar	Ag. 309. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
10	1784 1784	1784 1784	Maren Jensdatter	høi Bønder i Ellitshøj	68 Aar	Ag. 310. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
11	1784 1784	1784 1784	Maren Jensdatter	høi Bønder i Ellitshøj	68 Aar	Ag. 310. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
12	1784 1784	1784 1784	Ejse Jensdatter	høi Bønder i Ellitshøj	55 Aar	Ag. 310. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
13	1784 1784	1784 1784	Olaf Larsen	høi Bønder i Ellitshøj	70 Aar	Ag. 310. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
14	1784 1784	1784 1784	Agne Margrethe Pedersdatter	høi Bønder i Ellitshøj	22 Aar	Ag. 311. S. 27.	Christiane Andersdatter høi Bønder.
15	1784 1784	1784 1784	Ejse Olesdatter	høi Bønder i Ellitshøj	80 Aar	Ag. 312. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
16	1784 1784	1784 1784	Niels Andersdatter	høi Bønder i Ellitshøj	76 Aar	Ag. 312. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
17	1784 1784	1784 1784	Maren Bergensdatter	høi Bønder i Ellitshøj	28 Aar	Ag. 312. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
18	1784 1784	1784 1784	Anders Petersdatter	høi Bønder i Ellitshøj	81 Aar	Ag. 312. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
19	1784 1784	1784 1784	Kristian Nielsdatter	høi Bønder i Ellitshøj	25 Aar	Ag. 312. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.
20	1784 1784	1784 1784	Christiane Ellitshøj	høi Bønder i Ellitshøj	48 Aar	Ag. 309. S. 27.	Kath. Andersdatter høi Bønder.

Ellitshøj hovedministerialbog, Alborg stift. Nekrologen er forfattet af Tyre Bøggild, der var sognepræst i Ellitshøj-Svenstrup 1813-56 (død 5/3 1859). I kontraministerialbogen findes kun den almindelige døds- og begravelsesindførsel.

1810 skulle præsterne »formane« konfirmander, der ikke var vaccinerede eller havde haft børnekopper, til at lade sig vaccinere, men dette var naturligtvis kun aktuelt i en kortere årrække, efter at forordningen havde indført den tvungne vaccination for børn, der begyndte deres skolegang. Der kan i samme forbindelse være grund til at gøre opmærksom på, at når vaccination ofte, eventuelt med vaccinator's navn, er anført i kirkebøgernes anmærkningsrubrikker for de copuleredes vedkommende, hænger det sammen med, at forordningen udtrykkeligt forbød en præst at foretage nogen copulation eller ægtevielse, med mindre de copulerende, såvel brudgom som brud fremlagde bevis for, at de var vaccinerede eller havde haft kopper (§ 10).¹⁵

Tilbage står at omtale *introduktionen* eller kirkegangskonen, dvs. barselskoners indledning i kirken ved deres første besøg efter fødselen. Det er en foreteelse, som ikke har haft nogen stor interesse for personalhistorikere; i Fabritius og Hatt medtages den slet ikke i sagregisteret, og der er i øvrigt kun ofret en enkelt linje på sagen i teksten (nævnte håndbog s. 180). Kulturhistorisk er der dog tale om et særdeles interessant fænomen, som på dansk er udførligst behandlet i J. S. Møller: *Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering fra Svangerskab til Daab og Kirkegang*. Danmarks Folkeminder nr. 48 (1940) s. 466–508. Finn Andersen nævner, at skikken bortfaldt i løbet af det 19. århundrede og er her i overensstemmelse med kirkehistorikeren Bjørn Kornerup i *Håndbog for danske Lokalhistorikere og anden litteratur*. Det er imidlertid ikke ganske korrekt. J. S. Møller anfører mundtligt bevidnede eksempler fra Sjælland fra 1912 og fra Jylland 1922. Ceremonien var ganske enkel og bestod blot i, at præsten mødte kirkegangskonen og hendes konefølge ved indgangsdøren til kirken og gav hende et passende skriftord og fulgte hende til hendes plads i kirken. Tidligere var der også knyttet offer til. Min fader, C. E. Ørberg, der under første verdenskrig var sognepræst i Andst, har 11. august 1918, da han holdt søndagsgudstjeneste i Sønder Bjert kirke, Nørre Tyrstrup herred, noteret i sin dagbog: »Første gang i mit liv – og vel sidste – har jeg *indledt* en »kirkegangskone«. Jeg sagde til hende et par ord om »Forøvrigt kræves det af husholderen, at han findes tro«. – Men længst ude imod vest, i Harbøre, vides skikken at have været i brug endnu i slutningen af 1930'erne. I kirken hang der en særlig nummertavle, hvor der stod »Kirkegangskone«. Endnu i Salmebog for Kirke og Hjem fandtes under overskriften »Kirkegangskone« den særlige salme, som anvendtes ved denne lejlighed; det var nr. 444: »Til dit hus med takkesang«, oversat fra svensk.¹⁶

Kirkebogsmæssigt har skikken sin særlige, til dels særlige jyske historie. Vi må her atter en gang gribe tilbage til kirkebogsreskriptet af 1812. I de gejstlige embedsmænds debat forud for reskriptet havde der rejst sig røster for, at man bevarede den »vagre skik« i kirkebogen.¹⁷ I kancelliets fær-

dige modelskema var introduktionen dog ikke medtaget, men der var, som vi véd, en anmærkningsrubrik, og det er den, som almindeligvis anvendes til notat om introduktion, for øvrigt ikke blot i landsogne, men også i enkelte købstæders kirkebøger. Der kan stå: »Moderen holdt sin kirkegang den ...«, eller »Moderen introduceret/indledt den ...«. I adskillige jyske sogne ender der med blot at stå: »K.K. den ...«. En særstilling indtager størstedelen af Århus stift. Hans H. Worsøe har i sin »Slægtshistorie – en vejledning« (1973) gjort opmærksom på, at biskop Andreas Birch (1805–29) gennemførte sit eget kirkebogsskema for fødte med en særlig rubrik med overskriften: »Moderens Introductions Datum«, i øvrigt også med en særlig rubrik til angivelse af ægte eller uægte fødsel; mødre til uægte børn blev slet ikke indledt, og netop denne omstændighed har vel bidraget til at holde liv i den gamle skik. I sådanne tilfælde kan der i stedet for oplysning om introduktionen være noteret i anmærkningsrubrikken: »Moderen har (ikke) før født uægte børn her i sognet«. Fra 1860 kendes i øvrigt et tilfælde, hvor et ugift fruentimmer, som havde født et uægte barn og derefter indgået ægteskab med dettes fader, forlangte umiddelbart efter vielsen at blive indledt af præsten som andre ægtekoner efter deres barsels-seng, men ministeriet støttede de gejstlige myndigheders afslag på anmodningen.¹⁸

I 1833 gjorde biskoppen i Ribe opmærksom på, at han savnede notat i kirkebogen om, når børnemødre holdt deres kirkegang, men kancelliet svarede, at det ikke så nogen nødvendighed i, at der gjordes anmærkning om denne ting, der ikke, som de øvrige til kirkebogen hørende anførsler, i verdslig henseende var af vigtighed.¹⁹ Da nogle koner i 1846 ikke havde holdt deres reglementerede kirkegang fastslog kancelliet, at hvor introduktionen var brugelig, var det også en pligt at holde sin kirkegang med et følge, som i det ringeste måtte bestå af to koner, og at gå op og ofre til præsten, med mindre han ville være fornøjet med, at offeret sendtes ham i huset. At nogen tilsidesatte kirkegangsskikken, kunne ikke betage kirkebetjentene (præst og degn) deres ret til offer, hvis størrelse i øvrigt beroede på de ydende.²⁰ I virkeligheden accepterede kancelliet hermed, at introduktion ikke fandt sted, og ville nøjes med at fastholde pligten til offer, men heller ikke dette ville man opretholde ved tvang. I 1849 kendes et eksempel på, at en husmand selv indførte sin kone i kirken efter overstået barselseng, og da sognepræsten besværede sig herover, nøjedes ministeriet med at udtrykke sin betænkelighed ved at fremtvinge opfyldelsen af pligten til at lade sig indlede af præsten.²¹ Sidste gang centraladministrationen beskæftigede sig mere indgående med kirkegangskonens var i 1850 i en skrivelse til biskoppen over Viborg stift. Sagen drejede sig om en gårdmand, som havde nægtet at erlægge sit kirkegangsoffer. Det daværende kirke- og undervisningsministerium udtrykker større forståelse for værdien af den

gamle skik, end vi tidligere har mødt i kancelliets skrivelser. Det hedder, at ministeriet »fuldkommen dele den af Dem udtalte anskuelse om den højtidelige kirkegangs betydning og værd, og Deres ønske om, at denne gamle kirkelige skik må beholde sin hævd i de menigheder, i hvilke den hidtil er blevet iagttaget. Men så meget ministeriet må beklage, at denne skik eller følelsen af dens betydning går tabt i mange menigheder som følge af tidens påvirkning og den ofte fremtrædende slappelse af de kirkelige bånd«, så finder man det dog betænkeligt og heller ikke muligt at bruge tvangsmidler. Sognepræsten må derfor nøjes med at meddele den pågældende, at det havde været hans pligt at lade hans kone holde kirkegang og at yde et »anstændigt offer«. ²²

At mange præster langt frem i tiden – måske ikke uden skelen til offeret – ønskede skikken bevaret er utvivlsomt. Endnu i 1882 tog sognepræsten i Ebeltoft, L. J. Bøttiger, introduktionen varmt i forsvar i sin lille bog: Kirkegangskoners Indledning. Det er også klargjort, at skikken holdt sig i mange sogne længe efter, at de sidste spor af den var forsvundet ud af kirkebøgerne. Men selve kirkebøgerne afgiver dog også et godt vidnesbyrd om introduktionens sejlivedhed. Ved en, dog ikke systematisk, undersøgelse af de jyske kirkebøger, er jeg nået frem til den 9. april 1922 som den seneste notering i anmærkningsrubrikken af en indledt barnemoder (Hornborg sogn, Nim herred, kontraminsterialbogen). Under alle omstændigheder må der endnu i Danmark leve adskillige kvinder, som har oplevet at blive indledt i kirken efter deres barselsfærd. ²³

Det er påkrævet, at se nærmere på forholdet mellem de to rækker kirkebøger, præstens og lærerens, senere betegnet hovedministerialbog og kontraminsterialbog, som blev ført i alle sogne efter 1813/14. Da tanken om duplikatprotokoller, i øvrigt efter tysk forbillede, dukkede op før 1812, havde man i første omgang tænkt sig at gøre kontraminsterialbogen til en blot og bar afskrift af hovedbogen, men man valgte i stedet at lade de to ministerialbøger blive ført selvstændigt af sognepræst og lærer hver for sig. ²⁴ Dette indebærer, at de to bøger ud fra en principiel kildekritisk betragtning må vurderes som to primære kilder. Sognepræsten skulle dog autorisere kontraminsterialbogen, og den skulle føres under hans opsig. To gange om året, i sidste uge før advent og straks efter påske, skulle præst og lærer konferere ministerialbøgerne, og amtsprovsterne skulle ved deres årlige visitationer have opsyn med, at disse collationer (sammenligninger) virkelig var blevet gennemført.

Det er indlysende, at dette system har skullet tjene til at gøre de to kirkebøger enslydende, og formålet hermed fremgår allerede af 1812-reskriptets kendte bestemmelse om, at bøgerne aldrig måtte opbevares nogen nat under samme tag; senere udtaler kancelliet direkte, at det er hovedhensig-

ten med kontraminiestrialbogen »at afhjælpe den ulempe, der ellers ville flyde af en kirkebogs tilfældige tilintetgørelse«. Det, man frygtede, var naturligvis ildebrand.²⁵

Skønt de to protokoller således skulle være aldeles ens og for så vidt burde kunne tillægges samme gyldighed i juridisk-administrativ henseende, gav man fra begyndelsen præstens kirkebog en fortrinnsstilling. Således har man vistnok normalt altid brugt at udstede attester på grundlag af hovedministerialbogen, selv om denne praksis først er nedfældet meget sent.²⁶ Der er også enkelte administrative afgørelser, som giver hovedministerialbogen en særstilling. I 1835 blev det fastslået, at bestilling af vielse eller begravelse og tilmelding af ankomne til eller bortflyttede fra sognet (til kirkebøgenes til- og afgangslister) kun skulle ske til sognepræsten.²⁷ På den anden side var det i 1828, da en egentlig fødselsanmeldelse for første gang blev gennemført, blevet bestemt, at anmeldelsen kun skulle ske til kirkebylæderen.²⁸

Spørgsmålet om de to sæt ministerialbøger rent faktisk er enslydende, har vi allerede strejft under omtalen af de større nekrologer side 11. Disse findes kun i den ene kirkebog, henholdsvis kontra- og hovedministerialbog, og vi har altså allerede her et eklatant eksempel på uoverensstemmelse. Det er vel almindelig kendt, at der kan være visse mindre forskelle i kirkebøgerne m.h.t. navnes staveform, især vedr. c-ch og k; det gælder også efternavne (Christensen/Kristensen). En nøjere sammenligning viser imidlertid, at forskellene langt fra indskrænker sig hertil. Foruden alle mulige variationer i staveformer – utvivlsomt først og fremmest forårsaget af mundtlige anmeldelser – forekommer der forskellige dateringer og helt manglende indførsler; specielt er det almindeligt, at en glemt indførsel kun er indføjet i den ene, som oftest præstens, kirkebog. Det på de foregående sider behandlede anmærkningsstof varierer naturligvis også i betydelig grad, især hvad angår dødsårsag. F. eks. kan man finde, at den ene kirkebogsfører – vel af hensyn til familien – undlader at anføre selvmord som dødsårsag. Et andet karakteristisk eksempel optræder i kirkebøgerne fra Harboøre sogn, hvor degnen blot skriver: »Drukne på havet«, mens præsten giver en kort, præcis skildring af omstændighederne ved ulykken. Til- og afgangslisterne er den afdeling af kirkebøgerne, som frembyder de største forskelle mellem de to sæt kirkebøger, vel nok tildels en følge af at meldepligten, som nævnt, alene gjaldt over for sognepræsten (i købstæderne dog politimesteren). Generelt kan man fastslå dels, at jo længere, man kommer tilbage imod 1813/14, desto større er forskellene, dels at der er betydelige lokalt betonedede forskelligheder – i Jylland synes de ældste kirkebøger fra Århus stift således at være dem, der er ført med størst omhu – og endelig at hovedministerialbogen som regel indeholder de fyldeste oplysninger.

De ret betydelige forskelle, der kan være mellem de ældste kirkebøger, kan synes ejendommelige på baggrund af de faste regler om konferering, som vi véd var gældende, og som vi gennem påskrifter i kirkebøgerne kan konstatere virkelig i det store og hele er blevet fulgt. Forskellene er adskillige steder så iøjnefaldende, at præsten umuligt kan have undgået at se dem. Når han alligevel ikke har sørget for at bringe de to bøger i overensstemmelse med hinanden, kan det skyldes, at han har villet undgå en konfrontation med læreren; præst-lærer forholdet vides jo ofte at have været ømtåleligt; i nogle tilfælde, hvor rettelserne virkelig er blevet gennemført, kan kontraminsterialbøgerne i øvrigt få et helt kladdeagtigt præg. Forklaringen kan også være den, at det i mangfoldige tilfælde ville være vanskeligt eller umuligt at fastslå, hvad der egentlig var det rigtige; det gælder vel særlig person- og stednavneformer, som ofte ikke havde nogen autoriseret form. Men endelig er det tænkeligt, at præsten har betragtet kontraminsterialbogen med overbærende ligegyldighed: hovedministerialbogen var den rigtige kirkebog, som han nok skulle vide at vogte vel, og kontraminsterialbogen var nærmest et overflødigt påfund fra kancelliets side, inspireret af overdreven tysk omhyggelighed. I hvert fald véd vi, at ikke alene blev mange kontraminsterialbøger sjusket ført, men de blev også udsat for en skødesløs behandling, idet de henlå i skolerne, udsat for fugtighed, og uden at der blev gjort noget for at forhindre skaderne.²⁹

Det er nærliggende her at stille det spørgsmål, om kontraminsterialbøgerne da fik den betydning, der var tiltænkt dem, eller med andre ord om det er hændt, at hovedministerialbogen er brændt og har måttet rekonstrueres ved hjælp af kontraminsterialbogen. Der forekommer naturligvis nogle tilfælde, men de er yderst få, og det hænger uden tvivl sammen med, at præstefamilien traditionelt var dybt indlevet i den tankegang, at kirkebøgerne i tilfælde af brand skulle reddes før noget andet. Der berettes om, hvordan man i de gamle stråtækte præstegårde purrede hele familien ud under natlige tordenvejr for at samles i en stue med alle kirkebøgerne anbragt i et lagen, parat til øjeblikkelig evakuering i tilfælde af lynnedslag.³⁰

Man kan således af flere grunde nok stille sig noget tvivlende over for den faktiske værdi af det store og tungt arbejdende apparat, som blev indført med 1812-reskriptets bestemmelser om dobbeltføring af ministerialbøgerne. I denne forbindelse kan der henvises til, at ordningen, som ved samme reskript også var blevet gennemført i Norge, blev opgivet dér allerede i 1820.³¹ Den danske regering undgik heller ikke at måtte tage stilling til, hvordan man skulle forholde sig, hvis kirkebøgerne enten var ubrugelige, eller begge bøger var brændt. Man lod i sådanne tilfælde alle sognets beboere møde personligt op hos præsten for at afgive de oplysninger, de var i stand til.³²

Allerede i 1835 og gentagne gange senere indskærpede kancelliet i øvrigt, at i ethvert tilfælde, hvor der enten fandtes lakuner i ministerialbogen eller uoverensstemmelse mellem sognepræstens og kirkesangerens bog, burde dette indberettes til kancelliet (efter 1848: ministeriet) til nærmere resolution.³³ Man kan have sine tvivl med hensyn til, om man i kancelliet virkelig har været klar over, hvor brogede forholdene var mange steder i landet.

Af det her udviklede står tilbage det faktum, at *hoved- og kontramini-sterialbog i mange tilfælde ikke er identiske*. Det er et forhold af principiel metodisk interesse, og problemet har hidtil ikke været taget op hverken i slægtshistorisk eller anden historisk litteratur. Konklusionen kan imidlertid kun være den, at den forsker – genealog, kulturhistoriker, demograf – som alene bygger sit arbejde på kontramini-sterialbøgerne, må gøre sig klart, at han ikke altid kan være vis på at have udtømt det foreliggende kildemateriale. Eller sagt med andre ord: en historisk undersøgelse baseret på kun det ene sæt ministerialbøger vil ikke i alle henseender være videnskabeligt fyldestgørende. Både hoved- og kontramini-sterialbøgerne må inddrages i undersøgelsen.³⁴

NOTER OG HENVISNINGER

Centraladministrationens bestemmelser er citeret efter:

Kongelige forordninger m. v. ved J. H. Schou,

Kongelige reskripter, resolutioner og kollegialbreve ved T. Algreen-Ussing,

L. Fogtman og F. T. Hurtigkarl: Samling af forordninger m. v., som vedk. gejstligheden m. v. 1. del 3. udgave v. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge (1838).

Love og ekspeditioner vedk. kirke- og skolevæsen.

1. Det danske kirkeritual 1685, original-udgaven s. 30. Jfr. Danske Lov 1683 2–4–18. L. J. Böttiger: Æbeltoft og Omegn (Århus 1893), s. 155. Om en gammel tillysningsbog fra Vonsild sogn se Hans H. Worsøes efterskrift til denne artikel. Verdslige tillysninger fra prædikestolen afskaffedes først definitivt, da det i 1895 blev fastslået, at præsterne ikke var pligtige at lyse til kirkestævne m. h. t. stedlige myndigheders anordninger. Min.s skr. 3. maj 1895.³⁵
2. Se f. eks. Bornholmske kirkebøger. Foreløbige arkivregistraturer udg. af Landsarkivet for Sjælland m. v. (København 1968), s. 7.
3. Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646 ff. er udgivet i 1963, mens Vonsild ventes udgivet i 1980, begge af Landbohistorisk Selskab.
4. Forordn. 30. maj 1828 om dåben §§ 7, 8 og kancelliskr. 28. april 1835.
5. Kancellicirkulære 27. aug. 1833 fastslog, at det i anmærkningsrubrikken burde anføres, om foregående lysning havde fundet sted eller ikke, og i sidste tilfælde hjemmelen herfor. Det samme gjaldt når vielsen blev forrettet i et andet sogn, end det bruden var medlem af. Jfr. forordn. 30. april 1824 ang. præsternes embede m. h. t. ægteskab § 5 og 14. Om lysningen hedder det her i § 5, at den normalt

- skal bestilles personligt af brudgommen, og at »så snart lysning af prædikestolen vedbørligen er bestilt, anføres det i ministerialbogen«.
6. Anna Thestrup: Kirkebøgenes til- og afgangslister. Fortid og Nutid bd. 24, s. 529–544. Det er ikke korrekt, når A. T. hævder, at fra 1822 krævedes kun tyende, løsgængere og inderster registreret; registreringspligten omfattede alle.
  7. I kirkebøgerne for Tvede sogn, Nørhald herred, nævnes hvilken skiftejurisdiktion, den afdøde hører under, f. eks. Gjesinggård. I 1823 anføres: Under den gejstlige skiftejurisdiktion.
  8. Kancelliskr. 1. sept. og 27. okt. 1810.
  9. Kancellicirk. 27. aug. 1833.
  10. Kancelliskr. 28. april 1835 fastslog, at når en brud er enke, bør det på copulationslisterne anføres, efter hvem hun er enke.
  11. Kancellicirk. 24. dec. 1802.
  12. Paul G. Ørberg: Hovedministerialbøger og kontramministerialbøger. AR-KIV bd. 3, s. 179.
  13. Kancelliskr. 23. febr. 1815, 11. jan. 1816 og 3. aug. 1833. En ordinær kirkelig begravelse af selvmordere blev først gennemført ved kirke- og undervisningsministeriets skr. 14. maj 1867.
  14. Kancellicirk. 24. dec. 1802.
  15. Jfr. forordn. om ægteskab 30. april 1824 § 10, som gentager denne bestemmelse.
  16. Udateret brev til forf. fra sogneprest J. Kjærsgaard, Bjerringbro. Jfr. Paul G. Ørberg: Vel født er vel en trøst. SKALK 1972 hft. 4, s. 24 ff. Kirkehist. Samlinger V rk. bd. 1 s. 657 ff. og V rk. bd. 5 s. 808 f. Axel Steensberg (red.): Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede bd. I (1963), s. 42. Eksempler på folkeviddet omkring kirkegangskonen og præsten, bl. a. vedr. det ægteskabelige samlivs genoptagelse i forhold til kirkegangen, er givet af Evald Tang Kristensen i samlingen »Vore Fædres Kirketjeneste« (Århus 1899), s. 118–20. I Karby sogns kontramministerialbog kan man følge et, for denne egn (Mors) sikkert, karakteristisk forløb m.h.t. introduktionens bortfald i perioden 1862–84. Den første, der drister sig til at bryde den gamle skik, er købmandens 20-årige kone, og kirkesangeren noterer i anmærkningsrubrikken: »Moderen gik i kirke den 20. juli (1862), men lod sig ikke indlede.« Dette gentager sig i juni 1863, men den 10. december samme år får hun følgeskab af en 30-årig gårdmandskone, og kirkesangeren noterer fra nu af omtrent sådan: »Moderen lod sig ikke indlede, som almindelig skik og brug er.« I 1864 er der 4 koner, der siger nej, og på det niveau – i forhold til et fødselstal på omkr. 30 – ligger tallet, til det først i 1870'erne begynder at stige. Allerede i 1873 er der for første gang flest nej-sigere, i 1875 er der 15, der ikke bliver indledt og kun 7 kirkegangskoner; i 1880 er der kun 4 tilbage, 27 der ikke bliver indledt. Den sidst indledte, der er noteret, er en gårdmandskone i maj 1884. Kirkesangeren vil dog ikke lade den rummelige anmærkningsrubrik stå tom og går derfor over til at notere moderens alder og hvilket nummer, barnet har (»Moderen er 39 år. Hendes 8. barn«).
  17. Paul G. Ørberg anf. st. i ARKIV.
  18. Kirke- og undervisningsmin.s skr. 24. jan. 1850.
  19. Kancelliskr. 5. okt. 1833.
  20. Kancelliskr. 21. juli 1846.
  21. Kirke- og undervisningsmin.s skr. 2. jan. 1849.
  22. Kirke- og undervisningsmin. skr. 4. marts 1850. Min.s skr. 15. nov. 1852 drejer sig alene om kirkegangskonens følge. Også her afstår man udtrykkeligt fra at anvende tvang.
  23. Professor Peter Skautrup fortæller i sin nyligt udgivne erindringsbog, at introduktionen var i brug i Tvis sogn

- indtil 1905. Kirkebogen meddeler intet om introduktion, men i lærerens regnskabsbog, hvoraf et brudstykke bringes i facsimile, kan man følge skikken gennem noteringen af offerets størrelse, som omkring århundredskiftet varierede fra 60 øre til 2 kroner. Peter Skautrup: Hørt og husket (Herning 1979), s. 56–57.
24. Paul G. Ørberg i ARKIV anf.st. s. 177 og 180. Det er forf.s hensigt at behandle 1812-reskriptets gennemførelse og kirkebogsskemaernes udvikling frem til 1891 i en artikel i nævnte tidsskrift.
  25. Kancelliskr. 28. april 1835. Fra Århus stift kendes dog et exceptionelt tilfælde, hvor en kontraminiesterialbog blev ødelagt af tyskerne under krigen i 1864. Kirke- og undervisningsmin.s skr. 3. febr. 1866.
  26. Min.s skr. 2. marts 1938, jfr. skr. 27. juli 1906.
  27. Kancelliskr. 28. april 1835.
  28. Forordn. 30. maj 1828 om adskilligt, som i henseende til dåben bliver at iagttage. Fødsel skal anmeldes, i købstaden inden 2 dage og på landet inden 8 dage, til den kirkebetjent, som fører kontraminiesterialbogen, »der straks indfører sådan anmeldelse i det eksemplar af kirkebogen, han har at holde, og hver uge giver sognepræsten underretning om alle deslige i ugens løb gjorte anmeldelser, hvorefter denne og haver at bemærke det fornødne i sit eksemplar af kirkebogen«. Bestilling af dåb skal ske selvstændigt både til præst og degn (§ 13).
  29. Min.s cirk. 21. juli 1859. Fra midten af århundredet foreligger udsagn fra en provst om, at kontraminiesterialbøgerne ofte behandlede yderst slet, efter at de var udskrevet. Hans Kargaard Thomsen: Kirkebøger og arkiver. ARKIV bd. 5, s. 92.
  30. Chr. Bartholdy: Nogle barndoms-erindringer fra Seest præstegård 1896–1916. Ribe stifts årbog 1946, s. 82.
- I en erklæring 18. dec. 1837 udtaler stiftsprovst Steenstrup, Karleby, om systemet med gennem duplikatprotokoller at undgå ministerialbøgernes tilintetgørelse ved ildebrand, at »også denne ... fordel ved anskaffelsen over hele riget af et par tusinde flere protokoller måtte blive forholdsvis dyrt nok købt, al den stund det dog ikke er ualmindeligt, at ministerialbøger selv under ildsvåde reddes«. Danske Kancelli. 1. dep. H. 18 Brevsag 914/1839. Rigsarkivet (delvis trykt som note til kancelliskr. 9. april 1839). Omvendt nævner G. L. Wad et eksempel på svigtende omsorg for at redde kirkebøger under brand. »Træk af vandalismen på Fyn«. Festskrift til Kr. Erslev (1927), s. 470–71.
31. Kgl. resol. 2. dec. 1820. P. M. Ottesen: Udtog af norske love og anordninger m. v. Bd. 3 (Kristiania 1821).
  32. Sorø 1817 og Hvilsom 1821. Kancelliskr. 1. febr. 1817 og 6. okt. 1821. Samme fremgangsmåde foreskrives i kirke- og undervisningsmin.s skr. 2. okt. 1855.
  33. Kancelliskr. 21. juli 1835. Min.s skr. 7. nov. 1871 og 27. marts 1874. 28. april 1903.
  34. I god overensstemmelse med dette krav oplyser da også arkivar Anna Thestrup i det i note 6 anf. arbejde om kirkebøgernes til- og afgangslister, at hun har benyttet *begge* sæt af ministerialbøger til sin undersøgelse. Det må imidlertid her tilføjes, at nok er hovedministerialbøgerne afleverede til landsarkiverne for tiden frem til ca. 1860, men de er hverken registrerede eller gjort tilgængelige. Afleveringen fra sognepræsteembederne foregik i 1960'erne, og rigsarkivarens bestemmelser fra 1967 foreskriver en ombytning af hovedministerialbøgerne landsarkiverne imellem, tydeligt nok med udgangspunkt i den gamle sikkerhedsregel fra 1812 med forbud mod opbevaring af hoved- og kontrabog en nat under samme tag (Nor-

disk Arkivnyt 1967, s. 72). Disse bestemmelser, som i øvrigt aldrig er blevet fuldt effektuerede, bygger på den, som det her er søgt påvist, uholdbare forudsætning, at hoved- og kontraminiesterbøgerne er identiske. Det skal i øvrigt tilføjes, at allerede i 1. udgave af Fabritius og Hatt: Håndbog i slægtsforskning (1944), s. 93, er der i en beskeden fodnote gjort opmærksom på uoverensstemmelserne mellem de to sæt kirkebøger og på nødvendigheden af også at benytte hovedministeriebogen.

35. I anordning for almueskolevæsenet på landet 29. juli 1814 bestemmes det, at den tjenstgørende skolelærer,

førend tjenesten begynder, skal besørge tillysningsbogen og bedeseddelen for de syge, henlagt på prædikestolen. I øvrigt fører skolelæreren i kirkebyen ministerial- og kommuniebogen, samt den ugentlige tillysningsbog, »i hvilken han indfører alt, hvad det almindelige angår, såsom: hvad menigheden, efter sædvane, bør tilkendegives om solens op- og nedgang, årets tid, første og sidste tjeneste, skriftemål, altergang, katekisation, skolegang, kollekter, visitatser, såvelsom hvad der ellers skal kundgøres, i overensstemmelse med anordningerne« (Bilag A. Instruktion for lærerne i almueskolerne på landet i Danmark, pkt. 32 b).

Vonsild tillysningsbog

En efterskrift til Finn Andersen og Paul G. Ørberg

Af

Hans H. Worsøe

I indledningen til den foranstående artikel »Nærlæsning af nyere kirkebøger« er Paul G. Ørberg inde på de ældre kirkebøgers forhold og skriver under omtalen af Finn Andersens afsnit om tillysningsbøger: »Man skal ligefrem have brugt at tillyse om får, høns, varer og redskaber« og henviser til, at dette blev forbudt ved reskript af 21. april 1683, hvorimod det i kirkeritualet 1685 tillodes fra prædikestolen at oplæse »årsens tider, som på landet brugeligt er«.

Hvordan dette er sket, er vi i den heldige situation at kunne belyse ud fra den bevarede tillysningsbog fra Vonsild og Dalby sogne i (Nørre) Tyrstrup herred, ført af pastor Johannes Røde 1678 til 1683. Da bogen tillige giver et meget levende billede af dagliglivet i de to sogne, fortjener den at drages frem af ubemærketheden. Der skal her kun gives nogle smagsprøver mest af kulturhistorisk karakter, men det skal samtidig bemærkes, at heller ikke set fra et rent personallhistorisk synspunkt er bogen uden interesse, idet Dalby kirkebog først er bevaret fra 1726. For Vonsilds vedkommende er fødsler bevaret fra 1659, men vielse og dødsfald først fra 1685¹, hvor de berømte nekrologer begynder.

Den lille tætskrevne bog på 358 sider, der i dag beror i Vonsild præstearkiv på Landsarkivet i Åbenrå, bærer på titelbladet følgende ord:²

Søn- og helligdags intimationes

På Vonsild og Dalby prædikestole publicerede

Så og om hvis efter begæring er bleven lyst frem og efter

Udi 6 år fra anno 1678 til annum 1683 inclusive

Johannes Røde m. m. (= manu mea, dvs. med egen hånd)

Bogens første indførsel er for så vidt typisk og lyder: I Jesu navn, 1678 den 1. jan., nytårsdag. På søndag morgen tidlig efter klokken 2 får vi det sidste kvarter i månen. Det er på søndag Hellig Trekongers Dag. Dalby første messe og Guds bord for kommunikanter. Vonsild sidst. NB: Den dag prædikede jeg også i Seest.

Her drejer det sig bortset fra den astronomiske angivelse, som vi senere skal vende tilbage til, først og fremmest om almindelige oplysninger om kirkelige handlinger, der er annonceret fra prædikestolen. Til denne kate-

gori hører også lysning til ægteskab, oplysning om offentlig skriftemål osv. Lidt mere personligt bliver det, når der er tale om ønsker om velsignelse og beskyttelse af fornemme barselskvinder og rejsende kunsthåndværkere, som f. eks.:

20. marts 1678: At bede for en mand, Jürgen Bjørnsen Cantor, kirkesnedker i Haderslev amt, der udi sin nærings forhverv er på andre steder forrejt. Gud ledsag ham på hans retfærdige veje og giv, at han med god forretning må komme hjem igen og finde det med de sine i velstand for Jesu Christi skyld.³

Der findes ligeledes forbøn for dødssyge: 1. nov. 1678: Dorreth Laurtzdatters datter, som ligger så elendig syg og har langsommelig tid ingen helbred haft. Gud gør det til en god ende med hende, at hun enten må komme til fuldkommen karskhed eller og må bekomme sin evig salighed for Christi skyld.

Der omtales indsamlinger til folk, hvis gårde eller huse er brændt. 17. marts 1678: Ann, sal. Jæb Laurtzens enke i Ødis, der det brændte fra i fjor, beder godtfolk om noget hjælp til sædekorn efter herreds skik og vil forderligst besøge menigheden derom. Lader os give den stund vi kunde og ikke blive trætte.

Ligeledes gaver til fattige og syge: 1. nov. 1678: Jens Hansen samt hans forstum forstyrrede hustru Anne Jensdatter af Støvring flyr i lige måde til denne menighed om hjælp til deres søn, den hun i raseri har brudt begge arme sønder på og ligger for bartskæreren.

Til den mere officielle del af bekendtgørelserne fra prædikestolen hører også indkaldelse af offer, ret detaljerede redegørelser for skolegangen, som når det bliver koldt flyttes fra kirken til at gå på omgang mellem forældre, indkaldelse til jagt (med 8 dages victualier medbragt), samt omtale af bøndernes fællesanliggender: 29. sept. 1679: Tilsiges at alle de, som vil have deres svin brændt til skoven skulle holde dem hjemme på onsdag morgen.

Med hensyn til oplysningerne om »årsens tider«, må man tænke på, at præsten formentlig har været den eneste, eller en af de meget få, der har haft en almanak. Hans oplysninger har derfor været uundværlige, hvis bønderne i enkeltheder har villet følge årets gang. Fra prædikestolen annonceredes således som vi så det nytårsdag 1678 og uden undtagelse månens kvarter samt undertiden solens op- og nedgangstider, således f. eks.: På fredag [31. marts 1682] går solen op til klokken 5 og 11 minutter, ned til klokken 6 og 49 minutter. Også årstiderne annonceredes, således 5. marts 1682: På fredag træder solen i vædderens tegn om morgenen klokken 4 [den 10. marts], og da går våren ind, og da vorder natten og dagen lige lange.⁴ Undertiden meddeltes ligeledes de forskellige måneders begyndelse eller markedsdagene – 1678: På fredag d. 4. oktober, Francisci dag, er det

Kolding marked. Påmindes Tveds og Rebæks landbolere, at de sig en dag forenige og samtlige lader mig bekomme den vanlige sild-byrd. Til disse oplysninger kan der være knyttet oplysninger om vejret, evt. vejrspådomme – 26. maj 1678: På lørdag er det Medardus dag. Dersom efter de gamle mærke det den dag regner, da vil det gerne regne udi 4 uger, eller hvis slags vejrlig er, vil følge 4 uger efter, som sjældent slår fejl.

Præstens fremlysninger af bortkomne og stjålne varer er hyppige, ja forekommer næsten hver søndag, og giver foruden de rent konkrete oplysninger om husdyrs farve, udseende, mærkning osv. undertiden endog meget levende glimt fra dagliglivet. Nogle prøver vil forhåbentlig vise dette.

En del efterlysninger drejer sig om træ, der er stjålet i skoven, gærder, der er ødelagt eller en sjælden gang: humle, der er afplukket, og hvor de afdryssede humlekopper har lagt et spor helt op mod landsbyen, men langt de fleste er efterlysninger af husdyr, der enten er bortløbet eller direkte stjålet. Der er mange heste imellem, i maj 1678 således ikke færre end 8: 3. maj lyses for Søren Natler af Tved efter en liden rød hest, som er bleven borte for ham her i skoven, samme dag Jess Laurtzen for Laurtzen Berntsen af Tabsuhr efter en bærbrun hoppe med en lang mod jorden hængende marelok, og en nøddebrun hest, som er bleven borte i vor skov, 5. maj: Hans Hansen i Dalby er 2 brunblissede hopper bortstjålne i går nat og Jens Hansen i Vonsild lyser efter 1 sortgrå hest i fjerde år, 12. maj: Lauritz Hansen i Tabsuhr efter en sort-brun hest med en stjerne i hovedet, en snip på næsen og stumpalet, og endelig 20. maj: Anders Thomsen i Dalby efter en gråblisset mærplag, split i det venstre øre. De mange forsvundne heste har tydeligvis gjort præsten nervøs, og den 21. juli s. å. finder vi følgende indførelse: At lyse efter min unge blåskimlede hoppe, der for sikkerheds skyld jeg satte i græs på Fovslet mark. Er ikke set siden i onsdags. NB: Blev samme dag fundet.

Også andre kreaturer efterlyses, f. eks. 20. maj 1678: Christian Syndmand, ridefoged, efter en grå stud med C klippet på den venstre side og et brænd(mærke) på sammes horn. Og således kunne fortsættes med væddere, grise, orner osv.

Selv de mindste ting efterlyses ihærdigt. 3. marts 1678: Lyses efter en spade, der blev borte i Jens Hansens toft 14 dage efter Mikkelsdag (altså mere end 4 måneder før). 17. marts gentages efterlysningen, men nu forstærket: Jens Hansen lader igen lyse efter sin spade, og det ved bandens kraft ... item min spade, der også i fjor blev udlånt og findes ingensteds og nu nødes til at lade en ny gøre igen vil jeg også for band have lyst efter. Palme søndag den 24. marts 1678 – en af årets to bandsøndage – sker selve bandsættelsen med ordene:

I denne forbandedes rolle er også hver den der i denne menighed har besveget sin næste og taget hans gods fra ham, det må være i hvad slags

mon og gods det er og være kan, ringe eller stort, derom her af prædikestolen blev lyst. Særlig i Vonsild Jens Hansens spade borttagen i hans toft, i Dalby Jacob Knudsen (Foed) på Strarup hans grå klæde 3 alen 1 kvarter⁵, og hvis mere er, der hver må vide sin gerning. Guds vrede og forbandelse er over dem, der er i unåde her i verden sålænge til de bekender sig og gør bod og vederlag om de kan – ligeså vejrøvere etc.

Som sidste prøve skal bringes to fremlysninger fra prædikestolen 20. febr. 1682 i Dalby kirke, to øjeblikksbilleder fra hverdagen for 300 år siden:

Der er kommet vovsende til møllen en broget ged, stumpet på ørene, den de har indtagen i deres stald, at ikke den skulle i marken vorde ulvebidt. Bliver hermed oplyst, at de hvem geden tilhører, det må spørge og kan den igen bekomme.

Den dannemand Hans Jacobsen på Strarup lader lyse efter hans kårde, hvilken han satte fra sig i sneen ved gærden henne ved leddet og bækken til møllen, på Kolding hestemarkeds dag, medens han ville hjælpe en anden på hesten, og glemte at tage den om aftenen silde til sig igen. Bedes de, som har fundet hans kårde, at de for billig findeløn ham den lade bekomme igen. Så bekomme de tak og vilje til. Hvis ikke, og den af ungt folk bruges, da vide de sig, at de ulovlig er kommen ad samme kårde.

NOTER

1. I den i Paul G. Ørbergs artikel note 3 omtalte forventede udgave af Vonsild kirkebog vil en del af tillysningsbogens oplysninger blive udnyttet i noterne, ligesom undertegnede også på anden vis vil søge stof fra bogen offentliggjort.
2. Retskrivningen er her og i de øvrige citater moderniseret, men de oprindelige ord er bibeholdt.
3. 21. maj s. å. takkes for Jürgen Snedker og Bildhuggers heldige hjemkomst.
4. Angivelsen af jævndøgn er rigtig, da Danmark indtil år 1700 brugte den julianske kalender, der på dette tidspunkt var forskudt 11 dage i forhold til solen.
5. 20. febr. s. å. havde Jacob Knudsen Foed ladet efterlyse klædet, som var blevet borte i hans sovestue, sammen med et jern grimeskaft, som var blevet taget under hans seng.

Hans Bang i Bogense, † 1560

Med et afsnit om den ældre Bang-slægt i Vends herred

Af

Fritz Schönwandt

I Bogense kirke findes bevaret sytten særdeles interessante ligsten fra tiden mellem 1500 og 1650, og der haves kendskab til yderligere to nu forsvundne sten, som Søren Abildgaard har tegnet i 1762. De fleste af dem kom for dagen ved kirkerummets istandsættelse 1914–15 og opstilledes da pietetsfuldt langs med væggene i nord- og sydkapellet. Femten sten er beskrevet af P. Christensen i 1921,¹ og endnu en er kort omtalt af G. L. Wad 1928.² I Chr. Axel Jensens og Hugo Matthiessens Notater fra cirka 1914–15³ nævnes også kun seksten bevarede sten, men under forsvundne sten refereres det efter Vedel Simonsen og Søren Abildgaard, at der fremdeles i den nordlige gang har ligget en sort marmorsten, hvis indskrift Søren Abildgaard har optegnet. Af denne sten er der senere fremdraget tre store brudstykker, som tilsammen udgør stenens øverste halvdel, og som nu findes indmuret i sydkapellets østvæg. Her må Chr. Axel Jensen senere have set stenen, som i hans hovedværk⁴ betegnes som »et særdeles fint hugget Fragment af et Trefigursrelief med Evangelistcirkler af Aarhustype«, og som kort beskrives under no. 720 i stenkatalogen.⁵ Ved en lapsus omtaler han foroven på stenen to »Bomærkeskjolde«, ihvorvel der tydeligt ses to våbenskjolde, nemlig dexter en halv bjørn (»Bogense-slægten«) og sinister tre stjerner (2 over 1) over en liggende halvmåde (det såkaldte »Bangvåben«). Chr. Axel Jensen har ikke forbundet disse fragmenter med sin ungdoms notat om den sorte sten i nordgangen og henfører ingen personnavne til den. På gulvet foran stenen findes nu yderligere to løse brudstykker, som siden er fundet ved Kappelmøllegården i Bogense,⁶ hvorfra de er bragt tilbage til deres rette plads. Figur 1 viser stenens nuværende tilstand. Den har været cirka 130 cm bred og vel henved 200 cm lang. Indskriften, som må have stået nederst på stenen under figurernes fødder – formentlig imellem to evangelistsymboler (Lucas og Marcus) – er endnu ikke genfundet, men den har ifølge Søren Abildgaard lydt:⁷ »Denne Steen haver erlige Mand Mats Jepsen Radmand i Bogense ladet udhuge over Salig Hans Bang Radmand, som døde den 23de Januarii Anno 1560, och sig, oc døde Mas Jepsen den 21 Novb. Ao 1611, och begis terris kerre Hostru Anne Klaus Datt., som døde den 7 octobr 1592.« Yderligere tegner Søren Abildgaard de ovennævnte to våbenskjolde.

Hvem var nu denne Hans Bang, der ved sin død 1560 var rådmand i Bogense? Han nævnes jævnlige i de sidste fyrrer år af sit liv, men oplysningerne er spredte og delvis misforståede af en sen eftertid. Eksempelvis omtaler Vedel Simonsen hans død,⁸ men har kort forinden kaldt ham Niels Bang⁹ og nævnt, at han fører et træ eller en blomst i sit våben »hvis det ikke er en Forveksling med Roserne i de adelige Bangers Skjold«, men at han på sin ligsten fører »Bangernes sædvanlige Vaaben«. Det såkaldte »Bang-våben« på stenen er imidlertid hustruens mødrene våben. Andetsteds¹⁰ hedder det, at Hans Bang var født 1502 i Bogense, 1522 blev borgmester i Assens, 1530 fik indkomsterne af Asperup og Roerslev kirker, 1547 var byfoged og 1563 borgmester i Middelfart! Her er imidlertid sammenblandet tre forskellige personer af samme navn,¹¹ og kun oplysningen vedrørende Asperup og Roerslev vedrører vor Hans Bang. I Danske Kancelliregistranter 1535–50 nævnes Hans Bang et par gange, men i registeret anføres han fejlagtigt som byfoged i Middelfart.¹² Også i Kancelliets Brevbøger er Hans Bang et sted forvekslet med sin navnefælle i Middelfart, medens omvendt den Hans Bang, som nævnes 1559 og i registeret henføres til Bogense, med større sandsynlighed må identificeres med borgmesteren i Middelfart.¹³ Disse forvekslinger kan i nyeste tid genfindes i en disputats fra 1971,¹⁴ og selv i Rigsarkivets Vejledende Arkivregistraturer fra 1977 må Hans Bang finde sig i at blive kaldt Jens Bang.¹⁵ I Hundrups stamtavle over Bang-slægten¹⁶ bringes i noter på side 1 og 2 en del henvisninger til Hans Bang, men han er ikke med i selve stamtavlen. En rigtig opfattelse af Hans Bangs livsløb er først fremsat i al korthed af M. Brandt i 1976,¹⁷ som slutter med spørgsmålet: af hvilken slægt var Hans Bang? I det følgende skal nu i sammenhæng fremføres, hvad der i samtidige kilder hidtil er fundet til belysning af Hans Bangs liv, ligesom der skal peges på hans efterslægt og gøres et forsøg på at løfte sløret for hans oprindelse.

Første gang han er fundet nævnt, er i 1522, da »Joannes Bang fick presentcionem ad ecclesiam parrochiale Indsløffve« som nu var vacant ved den sidste præst, herr Lauritz Ebbesens død.¹⁸ Der kan næppe føres strengt bevis for, at denne Hans Bang er identisk med den senere rådmand i Bogense, men det følgende vil vise, at sandsynligheden er helt overvejende. Fem år senere fik Hans Bangh endvidere præsentats på Asperup og Roerslev »per resignationem Dni. Ioannis Nicolai«,¹⁹ og det nævnes mange år senere,²⁰ at et brev fra 10.7.1527 stadfæstes, hvori Hans Bang betegnes som vicar til apostolorum alter i St. Knuds domkirke i Odense. Vi skimter allerede nu i den katolske tids slutfase konturerne af en stræbsom ung geistlig, som i 1529 antræffes i begivenhedernes centrum på Odense bispegård, da han den 14. marts som notar underskriver bisp Jens Andersen Beldenaks tilbagetrædelseserklæring.²¹ Ved siden af Hans Bangs notarial-påtegning findes i stedet for segl tegnet hans mærke forsynet med bog-

staverne JO – BA (dvs. Joannes Bangius) og devisen »Natura non vincitur«. Mærket viser en kvist med tre tredelte blade eller blomster, som skyder op fra en fældet stamme, på hvilken devisen er kalligraferet. Figur 2 viser mærket til venstre for erklæringens latinske text, som begynder »Ego Joannes Bang ...«. Figur 3 viser et Udsnit af brevet med Hans Bangs navn i sin danske form.

Fra Jens Andersen Beldenaks tjeneste har Hans Bang fortsat sin karriere hos efterfølgeren, den udvalgte bisp Knud Henriksen Gyldenstjerne, hvilket blandt andet ses af et landemodevidne fra Tingsted på Falster 12.6. 1530, hvori nævnes »hæderlig og velfornumstig Svend Hans Bang, værdige Herres med Gud Hr. Knud Gyldenstjernes, Fyns Stifts electi, secretarius«. ²² Tjenesteforholdet til Odense-bispen har formentlig været til reformationen. I august 1536 fængsledes Knud Gyldenstjerne og førtes siden til Vordingborg, hvorfra han løslodes det følgende år. I 1537 var Arvid Ulfstand lensmand på Vordingborg, og i Tegnelser over alle lande ²³ findes indført et brev til denne – kaldet Arild Ulfstand – at han skal lade Hans Bang og Lauretz Wendelbo »komme bispen til ors, saa the fange teris hon egen« dvs. får deres hånd(skrift) igen

Allerede forinden havde Hans Bang imidlertid påbegyndt et nyt afsnit af sit liv, nemlig som landlig proprietær. Omkring 1530 fik han indtægterne af Asperup og Roerslev kirker på det vilkår, at han kunde lade sognene betjene ved en kapellan. ²⁴ Det skete »i Bispens Tid for sine Tjenesters Skyld«. Som det siden vil ses, har han også af bisp Jens Andersen fået forledningen af en del vicariegoods, som lå til Sanct Annæ alter i Middelfart kirke, og af Bisp Knud Gyldenstjerne var han blevet forlenet med to gårde i Kindstrup, ²⁵ ligesom han af samme bisp og Odense kapitel i 1535 fik skøde på Lille Løkke ved Odense ²⁶. I 1535 besegler Hans Bang i Sletterød, Fjelsted sogn, sammen med herredsfogeden og to andre gode mænd Chr. III's Hylding, og han figurerer nu ikke under geistligheden, men sammen med »menig almwffe oc Herritzmend« ²⁷. Desværre er hans seglaftryk her meget utydeligt. Han må formodes da at have haft sin bopæl i Fjelsted sogn, hvor han også nævnes nogle gange i de følgende år. Den 16.6.1537 opræder han således på linie med 16 andre Fjelsted mænd i et vidne af Fynbo landsting, hvori Hans Stigsen (Ulfeldt) til Vejrup beskylder dem for uretmæssigt at have opfyldt en grøft på hans jord ²⁸, og 31.10.1537 får han selv dom for at måtte besidde den ovenfor nævnte Lille Løkke, på hvilken han havde fået skøde af Knud Gyldenstjerne, uagtet Jens Andersen et par år forinden i 1533 fra Lybæk havde givet Niels Skrivers brev på den ²⁹. At Hans Bang allerede i sin Fjelsted-tid har været velstående, ses af de fynske taxeringer til militærtjeneste, og her er det bemærkelsesværdigt, at han stedse opføres under adelen. Første gang er han fundet i »Register paa Rystingen udi Fyen, som Adelen ther sielf sat och beuilgit

hafuer« den 1.11.1535³⁰. Heri findes Hans Bang ansat til to heste, hvilket er samme ydelse, som for eksempel regnskabsprovsten i Tofte (Assens) står for, men dobbelt så meget som for eksempel væbneren Oluf Norby til Skovgårde eller dennes broder Peder til Urup er taxeret til. Da Hans Bang næppe selv kan anses for at være af adel, må hans tilstedeværelse i listen formentlig skyldes, at han var forlenet med »frit jordegods«. Denne antagelse styrkes af en rustningsliste fra 1539³¹, hvori det hedder: »Hans Bang aff hans forleningh j skytte«. Intet af de to steder nævnes Hans Bangs hjemsted, men da han senere i Bogense på ganske samme måde anføres på adelens taxeringslister, tør identiteten anses for sikker. I en herredagsdom fra 1545³², som fritager Hans Bang for at yde en græsningsafgift, fremfører han udtrykkelig, »att then gaardt i Harsmarck ... er kommen till thet vicariie handt wti forlening haffver fraa friitt folck och icke fraa Bynder«. 1541 bestemmes det, at Sanct Hans' sognepræst i Odense blandt andet skal have 30 mark af Hans Bangs tre vicarier³³, og samme år sagsøgte Hans Bang i Fjelsted for et stykke jord i Middelfart, kaldet Lomensens Toft, som lå til Sanct Annæ vicarie, hvis gods han havde i forlening. Dette Sanct Annæ alter var i sin tid indstiftet af hr. Mathias Bang, og sagsøgerne påstod nu, at denne kun havde haft den pågældende toft i pant, medens Hans Bang og to vidner, mester Per (Hansen Bang), sognepræst i Middelfart, og hans broder, Niels Hansen (Bang), hævdede, at den var vicariets ejendom. Den 23.9.1541 blev jorden tildømt sagsøgerne, fordi vicariets ejendomsret ikke kunde bevises, men Hans Bang skulde dog have brugsretten i sin livstid³⁴. Denne dom er af særlig interesse i to henseender – dels fordi vi her for første gang finder Hans Bang nævnt sammen med tre mænd, med hvem han må være beslægtet, og dels fordi Hans Bangs senere svigerfader, rådmand Claus Eriksen i Bogense, var til stede på rettertinget. Det er sidste gang, han er fundet nævnt i Fjelsted, og ikke længe efter begynder det næste store afsnit af Hans Bangs liv, nemlig som borger i Bogense.

Som sådan nævnes han første gang i 1544³⁵, og det anføres, at han har mensalia i Asperup i værge, som han erhvervede i bispens tid for sine tjeneres skyld (jvnf. note 24). I mellemtiden må han være blevet gift med Anne Clausdatter, datter af rådmand Claus Eriksen i Bogense, som var af adel og førte en halv bjørn i sit skjold. Det er hendes fædrene og mødrene våben, som figurerer på gravstenen. Sammen med svigerfaderen anføres Hans Bang som rådmand i et brev fra Bogense magistrat i 1547³⁶. 1546 tiltales Hans Bang, borger i Bogense, af Jyrgen Mulle, borger i Odense, for nogen jord i Odense³⁷, og 1547 tiltales han endvidere af Jyrgen Kleynnsmedt, borger i Odense, for to jorder i Odense »i Nergade og i Offuergade«³⁸. I 1547 fik Hans Bang en ny sag på halsen, og nu gjaldt det alt det gods i Middelfart, som lå til Sanct Annæ alter i kirken der i byen. Sag-

søgerne var mester Per (Hansen Bang), sognepræst, Simen Chrstiensen, rådmand, Hans Olsen, byfoged, og Rasmus Bossen, borger, alle i Middelfart, som anså sig for at være de nærmeste arvinger til altergodset. De anførte, at vicariets stifter, hr. Matts Bang, havde bestemt, at præster i hans slægt skulde nyde dets indtægter, og da Hans Bang ikke var præst og tilmed havde forringet ejendommene, mente de, at han burde afstå altergodset. Om den påståede forringelse af altergodset hedder det, at den har fundet sted »wti these neste xxiiij framgangen aar«, hvoraf kan sluttes, at Hans Bangs rådighed må være begyndt i 1523. Hans Bang svarede, at bisp Jens Andersen og alterets patroner havde givet ham forleningen som en af hr. Matts Bangs næste slægtninge, og han mente, at han efter recessen burde beholde brugen af godset i sin livstid, uagtet at han ikke var præst. Dommen af 7.6.1547³⁰ fastslog imidlertid, at hans forlening var imod fundatsen, og at han derfor ingen ret havde til dette alters gods. Da havde han haft det i brug i 24 år! Efter dommen udstedtes der 8.6.1547⁴⁰ tre ejendomsbreve på Sanct Annæ hus og flere andre ejendomme i Middelfart til 1) mester Peder Bangh, sognepræst, og Rasmus Boesen, borger i Middelfart, 2) Povel Bangh, borgmester i Assens, Hans Bangh, byfoged i Middelfart, Jyrgen Bangh og Henrich Bang, brødre, og 3) Symyn Christensen og Peder Lavertsen, borgere i Middelfart. Endelig fik landsdommer Verner Svale ejendomsbrev på en gård i Odense, som tilhørte samme vicarie, og som han havde i leje af Hans Bangh. Verner Svale var i øvrigt til stede på rettertinget, da ovennævnte dom blev afsagt. Det ser dog ikke ud til, at Hans Bang har mistet hele sin forlening af Sanct Annæ alters gods, thi tre år senere, den 10.12.1550⁴¹ klagede Laurs Skriver, som i 20 år havde beboet en gård i »Selboerne« i Odense, der lå til et vicarie i Middelfart, og som Hans Bang havde i forlening, over at denne ikke holdt gården ved magt. Og ni år efter dommen, den 25.4.1556⁴², fik Oluf Nielsen (Bager) i Odense løfte om en ejendom i Odense hørende til et vicarie i Middelfart, som Hans Bang var forlenet med. Endnu elleve år efter dommen nævnes 12.7.1558⁴³ en jord i Odense, liggende til et vicarie i Middelfart kirke, som Hans Bang var forlenet med. Den mageskiftedes da til Oluf Nielsen (Bager), som i stedet udlagde vicariet en gård og grund på torvet i Bogense. Det er antagelig også i denne sammenhæng, at Hans Bang den 18.12.1552⁴⁴ tiltaltes af Rasmus Boesen i Middelfart for nogle ejendomsbreve. Fra 1552, den 20. februar, er der bevaret et brev fra Bogense magistrat⁴⁵, hvori Hans Bang optræder som rådmand, og hvorpå findes hans seglaftryk. Det viser den samme kvist med tre tredelte blade, som han i 1529 anvendte som notarmærke – nu med tilføjelse af initialerne HB i stedet for de dengang anvendte JO-BA. Efter at Claus Eriksen (Halvbjørn) i Bogense var død i 1550, må der have stået strid om arven, thi hans søn Jørgen Clausen tiltaler sine svogre, Hans Bang i Bogense og

Willom Kiedelbrecker i Odense, for at hindre ham i at få sin fulde arvepart⁴⁶. Der er ingen tiltale mod Oluf Bager i Odense, som først ægtede Margrethe Clausdatter et par år senere, men endvidere tiltales Lauritz Lunde i Assens, som derfor kan formodes også at have været Claus Erikssens svigersøn. Da Willum Kedelbrækker nogle år senere er død, deltager Hans Bang blandt otte ansete mænd i en skifteforretning i Odense imellem enken og børnene, og mærkværdigvis synes han her at benytte en anden mands signet indeholdende bogstaverne JB og et skjold med tre buer. Det er endnu ikke identificeret (Fig. 16)⁴⁷. Som foran nævnt fandtes Hans Bang opført på den fynske adels rostjenestelister, og dette fortsætter i hans Bogense-tid, således i 1552, 1554, 1555 og 1558⁴⁸, hvor han hver gang ansættes for en skytte ligesom sin adelige svoger, Jørgen Clausen i Bogense. Fra 1558 findes tillige bevaret et mandtal over Bogense borgeres rustning⁴⁹, og her møder vi igen både Hans Bang og Jørgen Clausen, som hver ansættes til en hellebard. I adelens taxering fra 1562 er Jørgen Clausen alene tilbage blandt sine standsfæller, efter at Hans Bang er død og hans gods gået over på andre hænder.

Ifølge gravstenens foran anførte indskrift døde Hans Bang den 23.1.1560. Anne Clausdatter overlevede ham i 32 år og blev siden gift med borgmester Mads Jepsen i Bogense, som lod gravstenen udføre. Allerede et par måneder efter dødsfaldet overdroges den 15.4.1560⁵⁰ forleningen af et vicarie, der var ledigt efter Hans Bang i Bogense, til Christoffer Bang, skriver i Em kloster, som siden kom til at indtage en fremtrædende stilling i Odense, og i de nærmest følgende år overtog han flere af Hans Bangs forleninger, således den 27.6.1561⁵¹ et vicarie i Sanct Knuds kirke i Odense og den 11.6.1563⁵² to gårde i Kindstrup tillige med det andet købstads- og landgods, som Hans Bang sidst havde i værge. Denne Christoffer Bang må formodes at være en slægtning af Hans Bang, måske endog hans søn, som det senere skal drøftes. Kort efter Hans Bangs død rejste han tiltale mod enken, Anne Clausdatter, for en gård i Ørridslev i Skovby herred og en løkke ved Sanct Jørgen uden for Odense, som hun betragtede som sit arvegods⁵³.

Ved sin død i 1560 indtog Hans Bang en respektabel stilling som rådmand i Bogense, som administrator og bruger af jordegods og som stor-købmand. Der kan ikke angives tal for størrelsen eller indtægten af hans jordegods, men det må have været betragteligt, og det tør formodes, at han har deltaget i exporten af øxne, om hvilken der foreligger konkrete vidnesbyrd for hans enkes anden mands og for hans søns vedkommende. Denne handel kan han have lært at kende hos sin første arbejdsgiver, bisp Jens Andersen. Hans sociale position har været upåklagelig som svigersøn af en rådmand, Claus Eriksen (død 1550), der tilmed var af adel, og dermed svoger til Jørgen Clausen i Bogense, der for Fynbo landsting formåede

FIG. 1

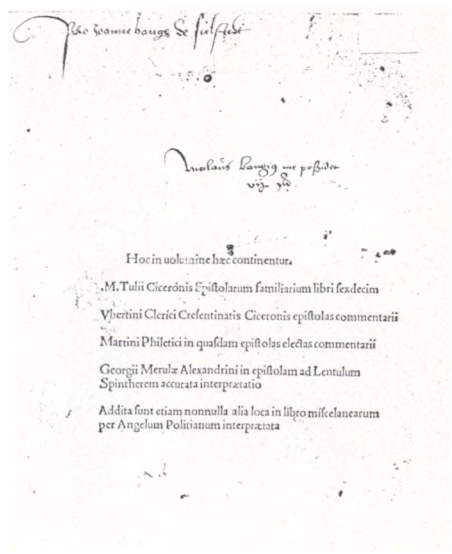

FIG. 4

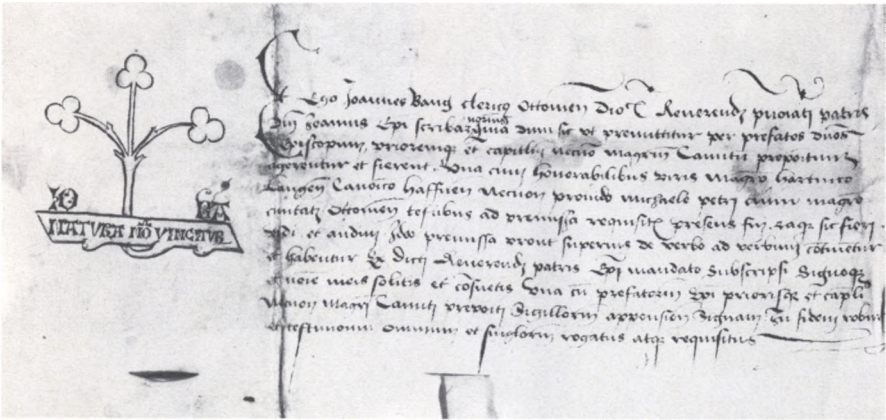

FIG. 2

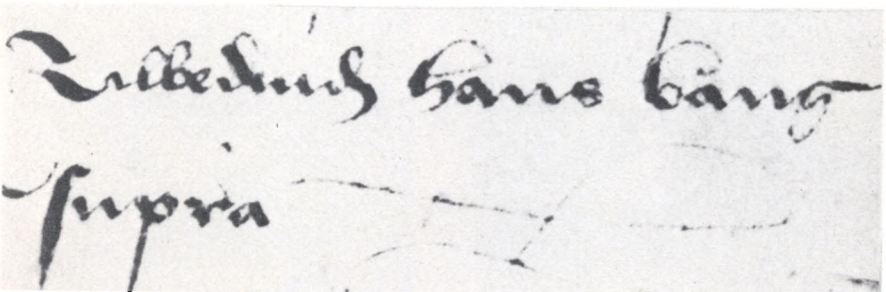

FIG. 3

FIG. 5

FIG. 8

FIG. 6

FIG. 7

FIG. 9.

FIG. 10

BOGENSE. Erik Nielsen, Raadmand, † 1500
Adelsvaaben huggede c. 1560

FIG. 11

FIG. 12

FIG. 13

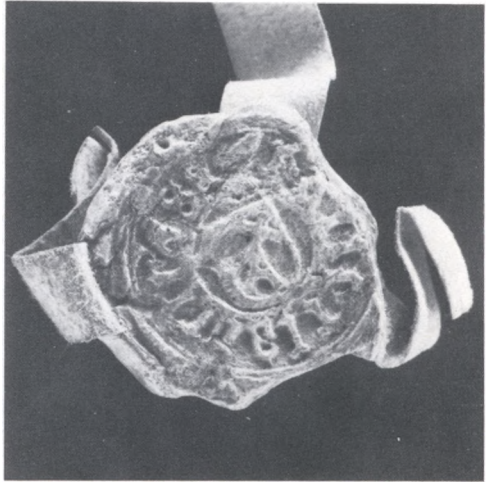

FIG. 14

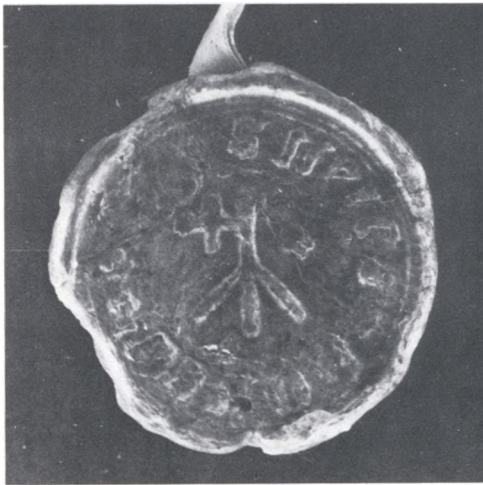

FIG. 15

FIG. 16

at hævde sit adelskab, og til Oluf Nielsen Bager i Odense, som var en af sin tids rigeste købmænd. At han selv har været kendt også i sin eftertid, haves der et vidnesbyrd om næsten 70 år efter hans død, da kongen den 1.10.1629 stiftede et kollegium i Odense⁷⁴, hvortil henlagdes »Hans Bangs Vicariegods«, således kaldet uagtet dette gods i mellemtiden flere gange var gået over på andre hænder. Om Hans Bangs alder foreligger ingen vidnesbyrd. Da han nævnes første gang 1522, må han have gennemgået en gejstlig uddannelse, og da han det følgende år forlenes med Sanct Annæ alter i Middelfart, kan han vel næppe have været yngre end midt i tyverne. Det synes således berettiget at lade ham være født sidst i 1490'erne. I sin Fjelsted-tid har Hans Bang levet i papirløst ægteskab, som det kan skønnes af en bemærkning i Jacob Madsens visitatsbog, som straks skal omtales, og da han siden blev gift med Anne Clausdatter i Bogense, har han været omkring 45 år, medens hun næppe var over 20 (hun døde 1592). Alt i alt får man indtryk af en dygtig mand, som har evnet at klare sig i en brydningstid, der ikke mindst på Fyn var meget bevæget. I sagen om Lomensens Toft nævnes det, at Middelfart blev plyndret i sidste fejde, hvorved Hans Bang mistede dokumenter, som forvaredes i kirkens skab, og kampen ved Faurskov den 20.3.1535 stod kun en god mils vej fra Fjelsted.

Foran er nævnt fire håndgribelige minder, som er bevaret om Hans Bang, nemlig gravstenen, hans påtegning 1529 på bisp Jens Andersens brev og hans segl på brevet fra Bogense magistrat 1552 samt det mystiske segl fra Odense 1556. Men der findes endnu et: I det Kongelige Bibliotek opbevares en kommenteret udgave af Cicero's *Epistolae ad familiares*, *De amicitia*, *De senectute* samt *Paradoxa*, trykt i Venedig 1497 og 1498⁵⁵, som på første blad bærer påskriften »Pro joanne bangh de fielstedt«. Med en lidt senere hånd er tilføjet »Nicolaus bangius me possidet«. De to tilskrifter ses på figur 4.

Disse tilskrifter er begge interessante. Den første er ikke udformet som en almindelig ejernotits, men må opfattes som en givers erklæring, og man tør måske forestille sig, at bisp Jens har villet betænke sin sekretær med bogen som en erindring. Bogen er flittigt læst og forsynet med adskillige tilskrifter fra flere hænder. Desværre er den hensynsløst beskåret ved en senere indbinding. Den anden tilskrift er en ejernotits, og den Niels Bang, der nævnes, må være præsten i Klinte i Skam herred gennem næsten 50 år, som døde 1608. Han betegnes i Jacob Madsens visitatsbog⁵⁶ 1590 som »Sleffred, 57 Aar gammel«, og på hans gravsten i Klinte kirke (figur 5) læses, at han døde i sit Anno Ætatis 76, således at han må være født cirka 1533. Nu haves der foruden den antydning, der gives af de to nævnte ejernotitser, endnu et bevis for, at Niels Bang i Klinte var søn af Hans Bang i Bogense. Han bruger nemlig i sit segl ganske det samme mærke

som denne – kvisten med de tre tredelte blade⁵⁷. De to seglaftryk ses på fig. 6 og 7. Niels Bang er altså født i Hans Bangs Fjelsted-periode, medens han endnu fungerede inden for det katolske hierarki, og det forklarer bisp Jacob Madsens bemærkning om slegfredsønnen. Niels Bang i Klinte arver faderens latinske læsebog og viderefører så at sige hans gejstlige og lærde linie, der fortsætter gennem to sønner for at kulminere hos fætrene Niels Hansen Bang, bisp i Odense (død 1676)⁵⁸, og Thomas Bang, professor ved Universitetet (død 1661)⁵⁹. Af Jacob Madsens visitatsbog⁶⁰ ses fremdeles, at Niels Bang i Klinte var broder til Niels Bang i Bogense. Sidstnævnte, der var en fremtrædende storkøbmand omkring 1600 (død henimod 1620), er jævnligt efter Hundrups stamtavle blevet kaldt Nielsen (således endnu i 1976 i noterne til udgaven af bisp Hegelunds optegnelser⁶¹), men flere forhold viser, at han er søn af Hans Bang. 15.8.1599 optræder han i en arvesag⁶² sammen med Oluf Bager i Odense og Rasmus Jørgensen i Bogense. Den første var gift med en datter af Claus Eriksen af Halvbjørnslægten i Bogense, og den anden var dennes sønnesøn. Da Hans Bang jo også var gift med en datter af Claus Eriksen, optræder Niels Bang her sammen med en onkel og en fætter. Også det forhold, at Niels Bang både som kirkeværge og som øxenhandler nævnes sammen med Mads Jepsen, har sin forklaring deri, at denne er hans stedfader. Af Niels Bangs gravsten i Bogense er for tiden kun selve portrætfiguren bevaret i kirken (figur 8). De øvrige brudstykker, som var til stede i 1921⁶³, er tilsyneladende bortkommet. Imidlertid kendes Niels Bangs bomærke, som har været indhugget på gravstenen, også fra seglaftryk⁶⁴ (figur 9). Samtidig med Niels Bang levede i Bogense Claus Bang, som døde 1592 og mindes på kirkens bedst bevarede gravmæle, hvorpå hans bomærke ses (figur 10). Om ham vides intet udover gravstenens oplysninger⁶⁵, men både bomærket, hans navn (efter morfaderen) og hans ansete stilling indicerer, at han også er søn af Hans Bang. Rigtig interessante bliver de to bomærker, når man betragter de to brøders morfars fars gravsten i Bogense kirke (figur 11)⁶⁶. På denne sten ses to figurer, Erik Nielsen, død 1500, og hans hustru, Anne, og over dem to adelige våben: Halvbjørn og Galskyt. Men desuden findes der forneden et stort skjold med et bomærke, som i sine hovedtræk ganske svarer til de to Bang-brødres mærker. Stenen er ret medtaget, men mærket kan dog skelnes på fotografiet, figur 12. Det er samme mærketype med små personlige variationer, som disse to af Hans Bangs sønner anvender og altså har overtaget fra deres moders slægt. De viderefører så at sige den købmandsmæssige og repræsentative linie i Hans Bangs liv, som siden fortsættes af Bogenses borgmester fra 1625 til 1649, Hans Clausen Bang (død 1654)⁶⁷, der må være en sønnesøn af Hans Bang. Hans Bang er formentlig også fader til præsten i Gudbjerg, Gudme herred, Erik Bang, om hvem Jacob Madsen⁶⁸ 1589 oplyser, at han er fra Bogense og 45 år gammel,

dvs. født omkring 1544. I Wibergs Præstehistorie⁶⁹ kaldes han da også Erik Hansen Bang, dog uden at faderen angives. Sit navn kan han have fået efter sin morfaders fader, Erik Nielsen, da man antagelig ikke har villet opkalde den endnu levende morfar, Claus Eriksen. Dette passer godt med, at den foran omtalte Claus Bang er født omkring 1553 og opkaldt efter sin morfader, som døde 1550. Det nævntes foran, at Christoffer Bang, som efter Hans Bangs død overtog hans forleninger, må formodes at have været en slægtning. G. L. Wad skriver⁷⁰: »Om Christoffer Bangs Slægtskabsforhold til de ... andre Bang'er ... vides intet«, og i Dansk biografisk leksikon⁷¹ anfører Astrid Friis da heller intet om hans herkomst, men kun at han vistnok var beslægtet med Hans Bang i Bogense. Wad har bemærket, at Christoffer Bang og Oluf Bager kalder hinanden »svoger«, for eksempel i en købekontrakt af 13.12.1578⁷², og han foreslår, at svogerskabet måske på en eller anden måde går via Oluf Bagers svigermoder, Maren Bangsdatter, gift med Claus Eriksen i Bogense. Der er imidlertid en mere nærliggende mulighed, idet vi ved, at Oluf Bager og Hans Bang var svogre i egentlig forstand – de var gifte med søstre Margrethe og Anne Clausdatter (Halvbjørn). Dersom nu Christoffer Bang skulde vise sig at være en søn af Hans Bang, vilde betegnelsen svoger efter tidens sprogbrug stadig kunne anvendes! Tanken støttes af Jacob Bircherods (1693–1737) familieoptegnelser⁷³, hvori han anser Christoffer Bang, »een meget riig Mand i Odense«, for at være en broder til provst Niels Bang i Klinte. Ganske vist er Jacob Bircherod ikke altid pålidelig, således heller ikke her, når han lader de to brøders fader være en Jens Bang i Assens, men i betragtning af, at Christoffer Bang fra 1560'erne til sin død i 1599 var en særdeles fremtrædende borger i Odense, hvor Jacob Bircherods forfædre inden for rådsaristokratiet har kendt ham, må der lægges vægt på oplysningen. Første gang, vi hører om Christoffer Bang, er i 1556, den 16. maj, da han anføres som immatrikuleret i Wittenberg⁷⁴. Han kan da antages at have været 20–21 år gammel, dvs. født cirka 1535–36. Niels Bang i Klinte er, som vi har set, født omkring 1533, således at alderen passer fint. I så fald vil det altså være sin stiftmoder, Christoffer Bang efter Hans Bangs død tiltaler for jordegods, hvilket jo ingenlunde er utænkeligt, men tværtimod synes at harmonere med hans optræden i andre forhold – »denne umedgørlige Mand« kaldes han af Wad⁷⁵. Der er endnu ikke fundet bevis for filiationen, men den forekommer sandsynlig. Der er ikke fundet flere børn af Hans Bang end disse fire eller fem sønner, to præster, hvoraf den ene blev provst, og to eller tre storkøbmænd, men om de mere beskedne existenser tier i regelen datidens kilder. Det er tankevækkende at finde en Oluf Bang i Fjelsted nævnt i Hindsgavl lens regnskab 1598/99⁷⁶, men beviset for en forbindelse med Hans Bang i Fjelsted 60 år tidligere kan næppe føres. I samme lensregnskab nævnes også en

Oluf Bang i Staurby, en Oluf Bang i Røgle og en Oluf Bangs Quinde i Middelfart, hvoraf ses, at navnet er indgroet i Vends herred, og hermed er tiden inde til at undersøge Hans Bangs oprindelse.

Tiden for Hans Bangs fødsel er foran ansat til 1490'erne. Hvad stedet angår, lægges der mærke til, hvor han først optræder: Indslev, Asperup med Roerslev, Sletterød i Fjelsted sogn, Kindstrup i Gelsted sogn samt Middelfart – alt i Vends herred. Det må være her, der skal søges. Som hans slægtning nævnes i sagen om Sanct Annæ alters gods 1547 hr. Matts Bang, som har funderet alteret. Det er rimeligt at antage, at han er identisk med hr. Mathias Bang i Asperup, som nævnes 29.9.1461⁷⁷, 30.9.1461⁷⁸, 24.4.1470⁷⁹ og 20.4.1484⁸⁰, og det er sikkert også ham, som henved 1500 står på listen over Elende Laugs medlemmer i Odense⁸¹. Han er skøns-mæssigt to generationer ældre end Hans Bang og er formentlig død, medens denne var dreng. Som modpart i sagen 1547 optræder fire mænd, af hvilke de to er Bang'er, nemlig sognepræsten i Middelfart, magister Peder Hansen Bang⁸², og byfogeden sammesteds, Hans Olsen, som i et ejendomsbrev straks efter dommen kaldes Hans Bangh⁸³. De to andre, Simen Christiensen og Rasmus Bossen, er formentlig indgiftede i Bang-slægten. Da nu også disse fire anser sig for at være næste arvinger til det omstridte altergods, må de tillige være beslægtede med Hans Bang i Bogense. I det nævnte ejendomsbrev opregnes fire brødre Bang, nemlig den lige omtalte Hans (Olsen), der var byfoged i Middelfart, hvor han fire år senere blev borgmester⁸⁴, Poul, som var borgmester i Assens, samt Jørgen og Henrik, som endnu ikke har nogen position, men siden efterfulgte deres brødre som borgmestre i henholdsvis Assens og Middelfart. Disse fire brødre er altså sønner af en Oluf Bang, og det må være ham, som i Chr. II's åbne brev af 31.12.1521⁸⁵ nævnes som borgmester i Middelfart, hvorfra siden to af sønnerne er flyttet til Assens. Præsten i Middelfart, Peder Hansen Bang, havde som nævnt i sagen om Lomensens Toft en broder, Niels Hansen (Bang), som senere var rådmand i Middelfart, hvor han nævnes på sine to sønners gravsten⁸⁶. En tredje broder var klerken Oluf Bang, som døde 1522 i Rom i en ung alder⁸⁷. Det var ham, som fik adelsbrev af kongen af Ungarn og Böhmen i 1517⁸⁸ og fejlagtigt er blevet opfattet som stamfader til Bang-slægten. Endnu en broder, Mathias, døde også 1522⁸⁹. Disse fire var altså sønner af en Hans Bang, om hvem det blot vides, at han i 1522 også var borgmester i Middelfart – »Magister civium Mediaphori«⁹⁰ – samt at hans sønner nævner ham som hjemmelsmand i sagen om Lomensens Toft.

Disse to fremtrædende borgere i Middelfart, Oluf Bang og Hans Bang, der begge blev borgmestre, må have været omkring en generation ældre end Hans Bang i Bogense og en generation yngre end Mathias Bang i Asperup, og de må have været brødre. Dette sidste kan sluttes af en sag

om dispensation til ægteskab mellem nærbeslægtede i 1577⁹¹. Det hedder her, at Hans Nielsen Bang i Middelfart er beslægtet i 3. led med afdøde borgmester (før 1551 byfoged) Hans (Olsen) Bang, hvis enke, Dorethe, han ønskede at ægte. Denne Hans Nielsen Bang var søn af den foran nævnte rådmænd Niels Hansen (Bang)⁹², som igen var søn af den borgmester Hans Bang, som kendes fra 1522. Når man lægger kanonisk ret til grund, bliver der netop tale om slægtskab i 3. led mellem en mand og hans bedsteforældres søskende og disses afkom. Efter romerretten vilde der i det foreliggende tilfælde kun være tale om slægtskab i 5. led, og ægteskabet blev da også tilladt. De fire Olufssønner og de fire Hanssønner var altså fætre, og Hans Bang i Bogense var beslægtet med begge hold. Spørgsmålet er nu hvordan? Her hører sikkerheden op, men der kan opstilles en rimelig hypotese. Da Hans Bang i hvert af sine ægteskaber har en søn ved navn Niels, og da en anden søn er opkaldt efter sin morfader, tør det formodes, at hans fader kan have heddet Niels Bang. Hans Bangs beskæftigelse med landbrug og hans bopæl i Fjelsted peger mod en oprindelse i et landligt milieu, og ganske nær ved Fjelsted, nemlig i den nu forsvundne landsby Ascelbo (senere Astelbo) i Rørup sogn nævnes 2.8.1474⁹³ en Niels Bang, som kunde være hans fader. I Indslev, til hvis kirke Hans Bang jo i 1522 fik præsentats, nævnes 30.9.1461⁹⁴ en Hans Bang, og man kunde fristes til i ham at se vor Hans Bangs farfader! Hermed er vi to generationer tilbage i tiden, og Hans Bang i Indslev kunde da være broder til Mathias Bang i Asperup, sammen med hvem han er nævnt i to bevarede tingsvidner, nemlig foruden det lige nævnte fra 1461 tillige 24.4.1470⁹⁵, hvor hans hjemsted dog ikke udtrykkelig anføres. Der vil på denne måde være etableret et nært slægtskab mellem Hans Bang i Bogense og den gamle Mathias Bang i Asperup, og vi vender os nu imod borgmesterbrødrene Oluf og Hans Bang i Middelfart, om hvem vi næsten ikke ved andet, end at de har eksisteret omkring 1522. Olufs fire sønners bomærker kendes; de er alle af samme type, nemlig kors med to sidestøtter med små personlige variationer. Et af dem ses i borgmester Hans Olsen Bangs segl 1573 (figur 13)⁹⁶, og næsten det samme mærke findes på et brev fra 27.10.1503 i et segl tilhørende Hans Clausen i Middelfart (figur 14)⁹⁷. Han er også fundet nævnt 21.10.1504 i et sognevidne fra Asperup⁹⁸ og i 1507 i et testamente fra Middelfart⁹⁹, og han hører tydeligvis til byens spidser. Måske tør man på grund af bomærket identificere denne Hans Clausen i Middelfart med borgmester Hans Bang i 1522. I så fald vil altså Hans' og Oluf's fader have været en Claus Bang af samme generation som Mathias Bang i Asperup og Hans Bang i Indslev. Dersom det nu antages, at denne formodede Claus Bang har været en broder til de to sidstnævnte, er der etableret et nært slægtskab mellem den gamle Mathias Bang i Asperup og de mænd, som i 1547 påførte Hans Bang i Bogense processen om altergodset,

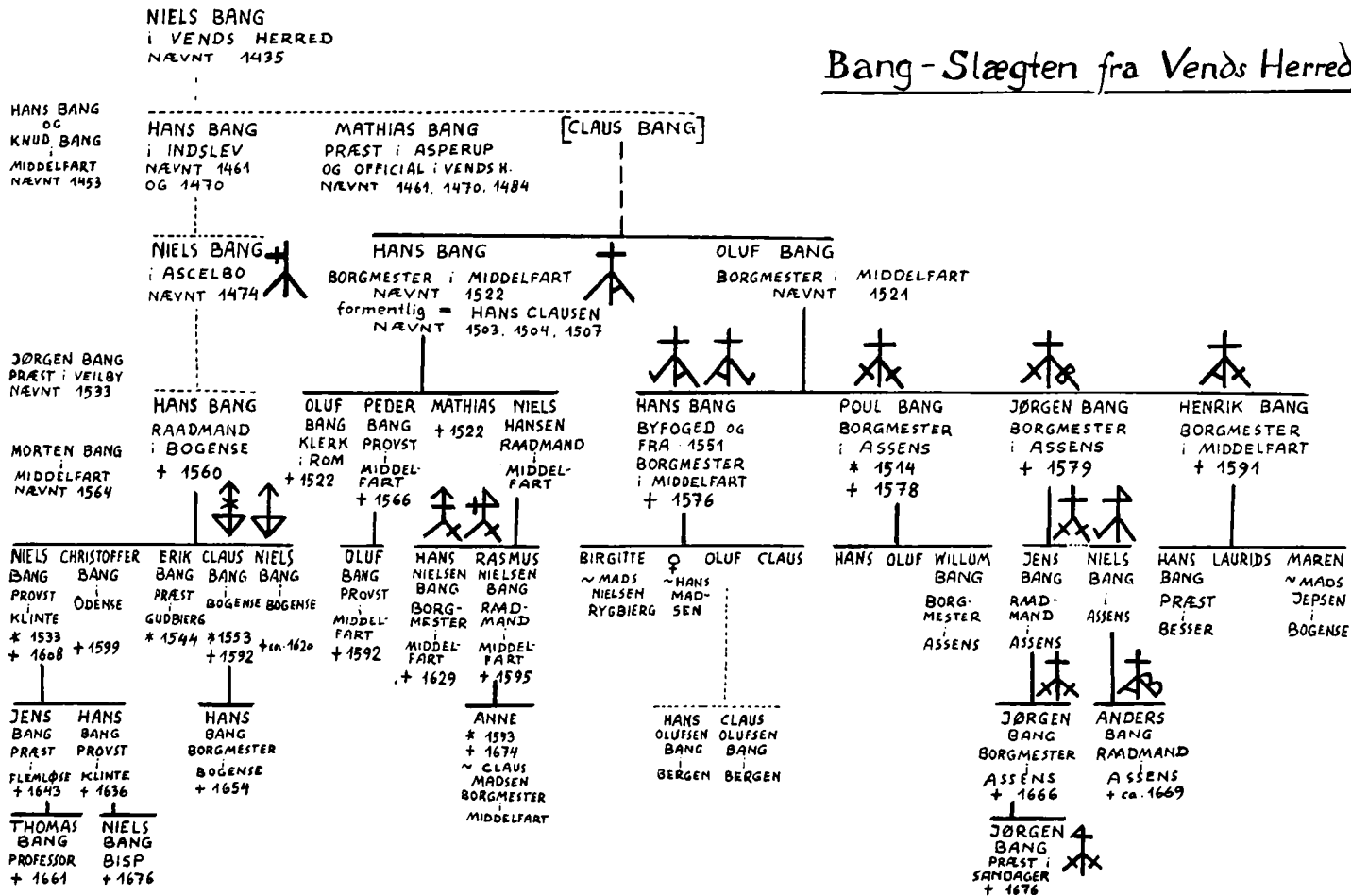
nemlig magister Peder Hansen Bang og byfoged Hans Olsen Bang med flere. Begge parter i sagen har i så fald været nøjagtig lige nært beslægtet med Mathias Bang i Asperup, og de har indbyrdes været halvfætre. Til yderligere støtte for antagelsen af Claus Bang's existens kan anføres, at navnet Claus et par gange forekommer hos efterslægten i Middelfart¹⁰⁰. Det er foran nævnt, at der kendes et antal bomærker af ensartet type fra den ældre Bang-slægts »købstadslinie« i Middelfart og Assens, og nu er det så heldigt, at der også er fundet et bomærke hos den landlige slægtslinie i Indslev og Astelbo, nemlig Niels Bangs fra 1474¹⁰¹. Det vises på figur 15, og det er af ganske lignende type som hans formodede fætters, Hans Clausen i Middelfart.

Ved den skitserede slægtssammenhæng kan der kun blive tale om en begrundet hypotese, bygget som den er på de ganske få navne og bomærker, som tilfældet har bevaret gennem 4–500 år til i dag. Sammenhængen kan have været anderledes i de ældste led, men det må anses for sikkert, at Hans Bang i Bogense hørte til denne Bang-slægt, som har blomstret i Vends herred allerede i 1400-tallet.

Foruden de hidtil omtalte personer nævnes i Vends herred endnu en Niels Bang som den ældste af dem alle, desværre uden nærmere stedsangivelse, i et tingsvidne af Vends herreds ting den 24.5.1435¹⁰². Som bosciddende i Middelfart nævnes 1453¹⁰³ Hans Bang og Knud Bang, og da de er omtrent samtidige med Hans Bang i Indslev, må slægten allerede da formodes at have været delt i flere linier. Endelig kan i 1533 nævnes Jørgen Bang, som var sognepræst i Veilby¹⁰⁴, og i 1564 Morten Bang, borger i Middelfart¹⁰⁵, om hvilke ellers intet vides.

Uden for Vends herred møder vi i begyndelsen af 1500-tallet på Fyn Bang'er i fremtrædende stillinger i Assens, Svendborg og Nyborg, som muligvis har forbindelse med slægten i Vends herred – men det er en anden historie.

Bang-Slægten fra Vends Herred

HENVISNINGER OG BEMÆRKNINGER

1. Aarb. Hist. Samf. Odense og Assens Amter, 1921, p. 570–584.
2. Aarb. Hist. Samf. Odense og Assens Amter, 1928, p. 367.
3. Nationalmuseets arkiv: Bogense kirke.
4. Chr. Axel Jensen: Danske Adelige Gravsten, 1951–53, bd. 2, p. 91.
5. Danske Adelige Gravsten, bd. 2, p. 279.
6. Fyns Stiftstidende 23.8.1974.
7. Notat blandt hans tegninger i Nationalmuseets arkiv.
8. Vedel Simonsen: Rugaard, 1843–44, 2. del, 1. afd., p. 3.
9. Vedel Simonsen: Rugaard, 1843–44, 1. del, 2. afd., p. 103.
10. Aarb. Hist. Samf. Odense og Assens Amter, 1922, p. 115.
11. nemlig Jens Bang, borgmester i Assens, † 1531, Hans Bang i Bogense, † 1560, og Hans Bang i Middelfart, † 1576. I datidens latinskrevne kilder gengives både Jens og Hans ved Jo(h)annes.
12. Danske Kancelliregistranter 1535–50, 1881–82, p. 12 og p. 462.
13. Kancelliets Brevbøger 1551–, 1885–, 1556–60, p. 193 og p. 246.
14. P. Enemark: Studier i Toldregnskabsmateriale, 1971, bd. 2, p. 356.
15. Lokalarkiver II, p. 25.
16. F. E. Hundrup: Stamtavle over Oluf Bangs Efterkommere paa Sværdsiden, 1875.
Jvnf. C. U. A. Plesner i Personalhist. Tidsskrift 1882, p. 279–286.
17. Heraldisk Tidsskrift, 1976, Bd. 4, no. 34, p. 194–196.
18. Chr. II's aabne Breve, Suhm's Samlinger II, 2, 1782, p. 55.
Formen presenticio er ikke fundet i ordbøger, men må være ensbetydende med præsentation (Ordb. Danske Spr.) og præsentats (Kalkars Ordbog) = Udnævnelse til et gejstligt embede.
19. Frederik I's danske Registranter, 1879, 28.2.1527.
20. Kancelliets Brevbøger, 2.5.1585. Vicar betyder egentlig stedfortræder (for en højere gejstlig), men derefter hjælpepræst (Kalkars Ordbog), specielt til varetagelse af messelæsning ved en alterstiftelse. Dette embede og de dertil hørende indtægter benævnes vicarie, vicariedømme o.l. (Kalkar). Ved reformationen blev messestiftelserne formålsløse, men altrene oprettholdtes som »lønningsmidler« indtil enevælden (Troels Dahlerup i Kulturhist. Leksikon, XX, 1976, sp. 17).
21. Pergamentsbrev fra Fyns bispearkiv, nu i Rigsarkivet. Trykt i C. Paludan-Müller: Jens Andersen Beldenak, 2. Oplag, 1837, p. 139–142.
22. Bisp Laur. Jacobsen Hindsholms Tegnebog, Addit. 228, 4°, trykt i Danske Magazin, 5. rk. 6. bd. 1909, p. 301.
23. Danske Magazin, 3. rk. 6. bd. 1860, p. 135.
24. Ny kirkehistoriske Samlinger, 1857–73, bd. 6, p. 742. jvnf. De Ældste Danske Arkivregistraturer, 1854–1910, bd. 5, p. 980.
25. De Ældste Danske Arkivregistraturer, bd. 5, p. 182. jvnf. Kancelliets Brevbøger 11.6.1563.
26. Det kgl. Rettertings Domme og Riggens Forfølgninger, udg. af Troels Dahlerup, 1959, bd. 1, p. 202 f.
27. Chr. III's Hylding, Rigsarkivet 21. 17.
28. Det kgl. Rettertings Domme etc., 1959, bd. 1, p. 607.
29. Det kgl. Rettertings Domme etc., 1959, bd. 1, p. 202 f. (= note 26).
30. Danske Kancelliregistranter 1535–50, p. 11.
31. Tegnelser over alle Lande, Danske Magazin, 3. rk., 6. bd., 1860, p. 229.
32. Herredagsdombog Nr. 5, p. 14, Rigsarkivet.

33. H. Fr. Rørdam: Danske Kirkelove, I, p. 175–176, jvnf. Hofm. Fund. V, p. 69 og VI, p. 258.
34. Det kgl. Rettertings Domme etc., 1959, bd. 2, p. 249–253.
35. De Ældste Danske Arkivregistraturer, bd. 5, p. 980.
36. Vedel Simonsen: Rugaard, 1843–44, 1. del, 2. afd., p. 97, jvnf. Dipl. Lang.
37. Tegnelser over alle Lande, Danske Magazin, 4. rk., 1. bd., 1864, p. 246.
38. Tegnelser over alle Lande, Danske Magazin, 4. rk., 1. bd., 1864, p. 301.
39. Herredagsdombog Nr. 5, p. 143–144, trykt i Ny kirkehistoriske Samlinger, 1857–73, bd. 6, p. 271–73.
40. Danske Kancelliregistranter 1535–50.
41. Danske Kancelliregistranter 1535–50, jvnf. Tegnelser over alle Lande, Danske Magazin, 4. rk., 6. bd., p. 326.
42. Kancelliets Brevbøger.
43. Kancelliets Brevbøger.
44. Kancelliets Brevbøger.
45. Rigsarkivet, Topogr. Saml. Papir, Bogense No. 3. Se figur 6.
46. Tegnelser over alle Lande, Danske Magazin, 4. rk., 6. bd., 1886, p. 328.
47. Landsarkivet Fyn, Odense Byfogeds Arkiv, Dok. til Skifteprot. 6.2.1556.
48. Rigsarkivet, Danske Kancelli B 43.
49. Rigsarkivet, Danske Kancelli B 43.
50. Kancelliets Brevbøger.
51. Kancelliets Brevbøger.
52. Kancelliets Brevbøger.
53. Kgl. Missive af 11.6.1560 til Fyns landsdommer m. fl., i Rigsarkivets Seddelreg. fejlagtigt sat til 1559.
54. Kancelliets Brevbøger, jvnf. Kronens Skøder, I, p. 442.
55. Kgl. Bibl. Sign. 16.–366, egentlig to sammenbundne bøger, jvnf. Viktor Madsen, Katalog over det Kgl. Biblioteks Inkunabler, 1931–38, No. 1150 og 1175. I sammes proveniensfortegnelse, bd. 2, p. 505, gives helt forkerte oplysninger om Hans Bang, som uagtet at hans hånd er den ældste, gøres til en søn af den yngre hånds indehaver. I virkeligheden tilhører den yngre hånd tværtimod Hans Bangs søn. Ellen Jørgensen har i 1912 bemærket de to tilskrifter: Studier over middelalderlige danske Bogsamlinger, Historisk Tidsskrift, 8. rk., 4. bd., p. 29 og note p. 59–60, og har her givet en korrekt tidsbestemmelse uden at kende de to personer.
56. Mester Jakob Madsens Visitatsbog, A. Crones Udgave, 1853, p. 125, A. R. Idums Udgave, 1929, p. 119.
57. Chr. IV's Hylding 1584, Rigsark. 43.8.
58. Dansk biografisk leksikon, 3. udgave, 1979, bd. 1, p. 414.
59. Dansk biografisk leksikon, 3. udgave, 1979, bd. 1, p. 427–28.
60. Se note 56.
61. Bisp Peder Hegelunds Almanakoptegnelser 1565–1613, udg. 1976 af Bue Kaae.
62. Kongens Rettertings Domme 1595–1614, udg. af V. A. Secher 1881–86, I, p. 305.
63. Aarb. Hist. Samf. Odense og Assens Amter 1921, p. 578.
På brudstykkerne kunde læses: Til en salig Opstande(Ise) ... (For)hobning hviler sig under dene steen er(lig) ...g Niels Bang Raadmand udi Bovense som hens(ovede) udi Herren den ... Anno 16... med sine tv(ende) kiere Hustruer Mette Bangs s. Peder Hegelunds for(dum) Borgemesters daatter udi Ribe som hens(o)vede udi Herren den 26. Aprilis Anno 1595 oc K(a)rren Niels Bangs s. Claus Madtzen ... fordum Raadmand udi Kiil hans Daater som oc hensofvede udi Herren den ... Anno 16... ..(v)ære deris Siele naadig ... det evige Lif. Amen.
64. Chr. IV's Hylding 1584, Rigsarkivet 42.7.
65. På hans gravsten læses: Her under hviler s. Claus Bang Borger i Bogense Døde 1592 4. junii paa sit Ecteskabz 6. oc Alders 39. med sin kiere Hustru Karren Nielsdatter død 16...

- sit Ecteskabs 31 Enkesedis ... oc Alders ... oc hendis anden Hosbond s. Sefveren Per Hegelund Borgemester her samestedz døde 1618 den 11 Augustii sitt Egteskabz 25 Ar oc Alders 50 Aar. Gud giive dem met alle tro christne en gledeliig opstandelse oc det evige Lif oc er den huggenn Anno 1620.
66. Tegnet af Magnus Petersen til J. B. Løffler: Danske Gravstene fra Middelalderen, 1889.
67. Bogense Kirkebog, p. 303.
68. Mester Jakob Madsens Visitatsbog, A. Crones udgave, 1853, p. 191, A. R. Idums udgave, 1929, p. 180.
69. S. V. Wiberg: Pers. hist., stat. og gen. Bidrag til en alm. dansk Præstehistorie, 1870-79, p. 490 f.
70. G. L. Wad, Fra Fyens Fortid, 4. bd., 1924, p. 14.
71. Dansk biografisk leksikon, 3. udgave, 1979, bd. 1, p. 399.
72. Fra Fyens Fortid, 4. bd., p. 23.
73. Kgl. Bibl., Kall's Samling, 130 Fol., p. 184-185.
74. Ny kirkehistoriske Samlinger, 1857-59, bd. 1, p. 473.
75. Fra Fyens Fortid, 4. bd., p. 16.
76. Rigsarkivet.
77. Repertorium Diplomaticum Regni Danici, II, 1928-39, no. 1346.
78. Repertorium II, no. 1348.
79. Repertorium II, no. 2734.
80. Repertorium II, no. 5445.
81. Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen, udg. af C. Nyrop, 1895-1904, bd. 2, p. 190.
82. Dansk biografisk leksikon, 3. udgave, 1979, bd. 1, p. 425.
83. Danske Kancelliregistranter 1535-50, den 8.6.1547.
84. Cornelius Hamsfort den yngres optegnelser, Addit. 58, 8°, trykt i Samlinger til Fyens Historie og Topographie, bd. 8, 1881, p. 247.
85. Chr. II's aabne Breve, Suhm's Samlinger II, 2, 1782, p. 50.
86. På den ene læses: Her ligger begravt erlig oc welforstandige Mand Rasmus Nielsøn Bang Raadmand i Medelfar s. Niels Hansøns Raadmands Søn her samestedz som døde den 2. martii Anno 1595 med sin kiere Hustru erlige oc gudfrøctige Quinde Mette s. Hans Matsøns Raadmands Daater her i Medelfar som døde den ... Anno ... hvis Siele Gud hafver.
- Stenen over broderen, Hans Nielsen Bang, som var borgmester i Middelfart og døde cirka 1629, er stærkt slidt, men faderens navn, Niels Hansen, kan dog ses.
87. Cornelius Hamsfort den yngres optegnelser, Addit. 58, 8°, trykt hos H. Fr. Rørdam, Historiske Kildeskrifter, 2. rk., 2. bd., 1887, p. 500. Se også Dansk biografisk leksikon, 3. udgave, 1979, bd. I, s. 419.
88. Trykt hos Chr. Gjessing, Danske, norske og islandske Jubellærere, 3. del, 1. bd., 1786, p. 111-113.
89. Cornelius Hamsfort (= note 87).
90. Cornelius Hamsfort, som note 87, men p. 499.
91. Kancelliets Brevbøger 3.2.1577.
92. Jvnf. note 86.
93. Repertorium II, no. 3500.
94. Repertorium II, no. 1348.
95. Repertorium II, no. 2734 (jvnf. note 79).
96. Landsarkivet for Fyn, Fyns Bispearkiv, Vends herreds breve, no. 85a, 2. På hans gravsten i Middelfart kirke findes bomærket i spejlvendt form.
97. Rigsarkivet, Lokalarhiver II, p. 76, Middelfart kirke, tidl. Fyns Bispearkiv. Trykt i Repertorium II, no. 9940.
98. Trykt i Ny kirkehistoriske Samlinger, bd. 6, p. 754-755.
99. Rigsarkivet, Topogr. Saml. Papir, Middelfart no. 1, trykt i Ny kirkehistoriske Samlinger, bd. 6, p. 755-756.
100. Oluf og Claus Bang i Middelfart nævnes i Kancelliets Brevbøger 26.6.1586. De er formentlig Sønner af Borgmester Hans Olsen Bang.

- Hans Olufsen Bang og Claus Olufsen Bang fra Middelfart får 1616 og 1617 borgerskab i Bergen (Bergens Borgerbog 1550–1751, udg. af N. Nicolaysen, 1878). De er formentlig sønner af den foran nævnte Oluf Hansen Bang.
101. Repertorium II, no. 3500, jvnf. note 93.
  102. Repertorium Diplomaticum Regni Danici, I, 1894–1912, no. 6763.
  103. De Ældste Danske Arkivregistraturer, bd. 5, p. 973.
  104. Dalum Klosters jordebog, trykt i Samlinger til Fyens Historie og Topographie, bd. 4, p. 312.
  105. Brev fra Middelfart 29.7.1564, trykt i Kirkehistoriske Samlinger, 3. rk., 5. bd., 1884–86, p. 583–584.

Regnskab

for Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie for 1979

INDTÆGTER:

Beholdning overført fra 1978	13.650,23
Renter	1.786,04
Kontingenter	70.680,00
Salg af bøger og hæfter	28.700,47
Tilskud	55.087,00
	<hr/>
	169.903,74

UDGIFTER:

Trykning af hæfte 2, 1978, og indholdsfortegnelse	41.577,64
Jubilæumshæftet	70.000,00
Papir og tryksager	1.974,69
Medalje	7.515,65
Honorarer og medhjælp	19.828,25
Porto	12.144,20
Mødeudgifter	2.993,00
Responsum	500,00
Gaver og repræsentation	4.666,30
Beholdning overført til 1980	8.704,01
	<hr/>
	169.903,74

Aktiver: obligationer til pålydende 9.600,- kr.

Passiver: gæld til bogtrykkeren 26.990,70 kr.

Frederiksberg, den 1. februar 1980.

Finn H. Blædel (sign.)

Foranstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med de foreliggende bilag. Den angivne formue fandtes i behold.

Frederiksberg, den 9. februar 1980.

Chr. Bjørn-Jensen (sign.)

Karen Buchwald (sign.)

Slægten Eichel fra Nordslesvig

Af

Olav Christensen

Den her omtalte slægt Eichel, der nedstammer fra borgmester i Haderslev *Hans Christiansen*, har ingen forbindelse med den jødiske slægt Eichel, som i 1904 er behandlet af Josef Fischer. Hvorfra slægten har sit navn, har det ikke været mig muligt at få oplyst. Præsten Peter Christian Rhode, der fra 1760 til 1764 var kapellan i Stepping, og som efter i 1767 at være blevet sognepræst i Utterslev på Lolland i 1775 udsendte sin bog *Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse*, fortæller heri, at *Hans Christiansen Eichel* var borgmester i Haderslev i mange år, og at han døde i 1667¹.

Rhode oplyser intet om, hvorfra borgmesteren havde navnet Eichel, der ikke benyttes i samtidige kilder, retsprotokoller, skattelister og andre aktstykker, hvor borgmesteren kun optræder under navnet *Hans Christiansen*, enkelte gange også *Christensen*. Det er derfor tvivlsomt, om borgmesteren virkelig har ført navnet Eichel, eller det først er hans børn, der har tillagt sig dette navn, som i alt fald i samtidige kilder bruges for sønnerne. I Haderslevs skattelister for 1716 anfører skatteopkræveren, rådmand Jens Jacobsen, ved et hus i Storegade, som havde tilhørt borgmesteren, at det ejedes af »die Eichelschen Erben«².

Borgmesteren skal ifølge Rhode have haft tre døtre med sin første hustru, hvis navn er ukendt, og med sin anden hustru har han i alt fald haft otte børn, hvoraf døtrenes navne dog ikke alle er kendte, men hvis ægtefæller omtales i forskellige kilder.

FØRSTE SLÆGTLED

1. *Hans Christiansen (Eichel)*, født Uldal, Skrydstrup sogn³. Han forlod i sin ungdom forældrene, var 16. juli 1650 byfoged i Haderslev⁴, nævnes som borgmester 1652⁵, købte 1. juli 1654 en begravelse i Vor Frue kirke⁶, var første borgmester 1655⁷, og var 20. november 1655, da han kaldes *Hans Christensen*, ejer af et hus i Gammel Haderslev⁸. Død Haderslev 1668⁹. Gift 1° med N. N.

Tre døtre: Andet slægtled Ia, nr. 2–4.

Gift 2° med *Anna Schröder*, død før 18. februar 1717¹⁰, datter af sognepræst i Aller *Johan Schröder* (død 1664) og *Elisabeth Suderov* fra Rostock; hun gift 2° 24. november 1675 med *Johann Heinrich*

Bilhard, født Thamsbrück, Thüringen, imm. Jena 8. februar 1666, kantor i Haderslev 14. oktober 1674. Død Haderslev 10. marts 1701¹¹. Otte børn: Andet slægtled Ib, nr. 5–12.

ANDET SLÆGTLED

Ia

Borgmester Hans Christiansen (Eichel)s børn med N.N.

2. *Anna Eichel*.

Gift med *Jørgen Nielsen Kehlet*, født ca. 1630 i Haderslev amt, borger i Haderslev ca. 1652¹², boede 1680 i bydelen Gammel Haderslev i 3. kvarter¹³.

3. *Marie Eichel*, død Haderslev i december 1687¹⁴.

Gift Haderslev 1660 med *Valentin Schmidt von Eisenberg*, født Eisenberg, Königswalde, Sachsen, 1. juni 1599, søn af borgmester i Görbitz *Matthias Schmidt* og *Anna Lange*; imm. i Tübingen, i Prag 1616, i Wittenberg 1620, hovmester i Tetschen, rektor i Leitheritz i Böhmen 1620, afsat af de pavelige samme år, klosterpræst i Altstadt, Magdeburg, 1624, dansk feltpræst i Schlesien 1626, tillige sognepræst i Tropau, ordineret der 26. august 1626, sognepræst i Neustadt, Magdeburg, 1628, afsat af Tilly 10. maj 1631, feltpræst i Delitsch, Sachsen, 1631, diakon Itzehoe 1633, sognepræst Haderslev Vor Frue 29. april 1635, indsat 5. juli, adlet af den tyske kejser 22. juli 1648; død Haderslev 22. november 1681, begravet i Vor Frue kirke 13. december; gift 1° 16. februar 1630 med *Anna Dondorf*, født i Wolmerstädt 11. november 1604, død i Haderslev 13. oktober 1658, datter af borgmester *Andreas Dondorf* og *Elisabeth Jäger*¹⁵

4. *Ellen Eichel*.

Gift Haderslev 15. februar 1663 med *Richard von der Hardt*, født Lübeck 24. december 1628, søn af møntgardein *Richard von der Hardt* (1587–1657) og *Petronella Kelling* fra Geldern; imm. Rostock august 1641, i Helmstedt 21. juni 1653, rektor i Haderslev 1662¹⁶, død Haderslev 1704, begravet 16.¹⁷ eller 27. juni¹⁸.

Ib

Borgmester Hans Christiansen (Eichel)s børn med Anna Schröder (se nr. 1).

5. Datter, død før 1661.

Gift med *Hans Hansen Closter*, der i 1666 ejede et hus i bydelen Gammel Haderslevs 3. kvarter, som i 1671 var overgået til svogeren *Jørgen Kehlet*¹⁸, handelsmand og deputeret borger, død Haderslev 2. april 1676¹⁹, var 1671 værge for svogeren *Christian*, salig borgmester

Hans Christiansens ældste søn²⁰, gift 2° Haderslev 16. oktober 1660 i borgmester *Hans Christensens* hus med *Magdalene Nielsen*, født Haderslev 28. december 1637, død Haderslev 31. marts 1698, begravet 7. april i Vor Frue kirke, datter af handelsmand og deputeret borger *Stephan Nielsen* (død 1659) og *Anna*²¹.

6. *Ellen Eichel*²².

Gift med *Michael Lauersen Krøger*, borger i Haderslev 8. oktober 1653, var deputeret borger 1668, aflægger ed som sådan 19. februar²³, død 1671²⁴.

7. Datter.

Gift med *Knud Lorentzen*, født ca. 1637, var deputeret borger 1680²⁵, omtales som deputeret borger og værende 52 år gammel 12. januar 1689²⁶.

8. Datter.

Gift med *Hans Jørgensen Heisselloe*, borger og deputeret borger, ejer af en ejendom i andet kvarter, død Haderslev 25. februar 1672, begravet i Vor Frue kirke²⁷.

9. *Christian Eichel*, født Haderslev 1664²⁸, omtales 1670, da svogeren *Hans Closter* (se nr. 5) var hans formynder, som den ældste søn²⁹, imm. Wittenberg 28. april 1683, København 23. februar 1688, kapellan i Bevtoft 24. april 1688, sognepræst 13. februar 1700 (1704)³⁰, død 1707.

Gift 1° med *Christina Boysen*, død 29. marts 1697³¹, datter af sognepræst i Bevtoft *Jørgen Boysen* (1631–1704) og *Magdalene Bruun* (død 1697).

To børn: Tredje slægtled I, nr. 13–14.

Gift 2° med N. N.

10. *Johan Eichel*, født Haderslev 1. december 1666, imm. Wittenberg 22. april 1684, Jena 12. januar 1689, dr. med. dér 25. marts 1689, praktiserende læge i København og garnisonsmedikus før 1698, stadsfysikus 22. september 1710 til marts 1728, samtidig viceborgmester og fra 22. december 1722 til sin død borgmester, præces for sundhedskommissionen under pesten 12. juni 1711. K. Carø skriver om ham, at hans »energiske virksomhed i de måneder smitsoten rasede, på en tid, da det endnu fandtes i sin orden, at lægerne flygtede, når pest indfandt sig, har gjort ham fortjent til særligt at mindes mellem hovedstadens stadsfysici, af hvilke ingen hverken før eller senere har været stillet over for så fortvivlede forhold«³². Han blev justitsråd 15. marts 1717, fik juni 1722 skøde på en muret grav i Vor Frue kirke i korets omgang³³, blev etatsråd 16. april 1728³⁴ og overtog ved købekontrakt af 20. marts 1736 godset Åstrup i Kirke Søby sogn³⁵; død i København 26. marts 1736, begravet i Vor Frue kirke 6. april.

Gift med *Elsebe Hedvig Stemann*, døbt Helsingør 11. november 1664 (søster til *Anna Sophie Stemann* (se nr. 13), død København sidst i marts 1721, begravet Vor Frue 4. april, overført til grav i kirken i korets omgang 15. juli 1722³⁶, datter af sognepræst i Helsingør, senere generalsuperintendent i Holsten *Just Valentin Stemann* (1629–1689) og *Anne Below* fra Dorpat (død 1677).

To børn: Tredje slægtled II, nr. 15–16.

11. *Jürgen Eichel*, lever 18. juli 1717, da han opholder sig i København og sammen med broderen, *J. Eichel* (nr. 10) overdrager gravstedet i Vor Frue kirke i Haderslev til søsteren *Anna Elisabeth* og svogeren *Hermann Jansen* (se nr. 12)³⁷.
12. *Anna Elisabeth Eichel*, død 15. marts 1754.

Gift 1° med N. N.

Gift 2° oktober 1714 med *Hermann Jansen*, imm. Helmstedt 15. april 1706, Kiel 2. oktober 1706, kantor i Haderslev 1714, Jansen angives i 1717 at være fattig, han havde giftet sig med en enke med børn og uden midler, men med gæld, og han stod i fare for på grund af en kautionsforpligtelse at måtte forlade hus og hjem³⁸; død i Haderslev 23. december 1745³⁹.

TREDJE SLÆGTLED

I

Sognepræst Christian Eichels børn med Christina Boysen (se nr. 9).

13. *Magdalena Eichel*.

Gift 1° 1707 med *Poul Christian Boldich*, født Haderslev 1. august 1681⁴⁰, søn af *Ernst Christian Boldich* (1647–1706) og *Anna Sophie Stemann* (født 1657) søster til *Elsebe Hedvig Stemann* (se nr. 10); stud. Rostock 1704, sognepræst Bevtoft 1707, død 1727.

Gift 2° 2. marts 1729 med *Augustinus Chrystalsin*, født Egebjerg oktober 1697⁴¹, søn af sognepræst *Anders Nissen Chrystalsin* og *Anna Wifvild*; student Roskilde, imm. København 13. juli 1715, kandidat 1718, informator i Norge, skibspræst 1724, sognepræst i Bevtoft 1727, provst 1756, død Bevtoft 5. marts 1761.

14. *Georg Eichel*, født Bevtoft 24. marts 1697⁴², besøgte skolen i Haderslev 1703–1713⁴³ og i Sommersted⁴⁴, imm. København 11. juli 1716, kandidat 1722, sognepræst i Hostrup 1722, død Hostrup 29. januar 1767, begravet 10. februar 70 år ÷ 8 dage gammel, såfremt fødselsdagen stemmer må aldersangivelsen være gal.

Gift 1° med *Anna Johanne Fabricius*, født Hostrup 1700, begravet Hostrup 9. februar 1746, datter af sognepræst *Johan Christian Fabricius* (1659–1717) og *Mette Mauritius*; hun gift 1° 14. juni 1718 med

faderens brodersøn (bevilling 15. marts 1718) sognepræst i Hostrup *Johann Christian Fabricius* (1690–1721)⁴⁵.

Seks børn: Fjerde slægtled I, nr. 17–22.

Gift 2° Hostrup 5. maj 1750 med *Adelheit Benedicte Prætorius*, født marts 1704 og tidligere gift Lützen i Flensborg, begravet Hostrup 1. maj 1778.

Ingen børn.

II

Stadsfysikus, borgmester Johan Eichels børn med Elsebe Hedvig Ste-mann (se nr. 10).

15. *Just Valentin Eichel*, født 1690, død 1743, etatsråd, landsdommer i Fyn, arvede det af faderen købte gods Åstrup, som han fik skøde på 18. juni 1737 og oprettede et stamhus, som ved hans død overgik til datteren⁴⁶; han stiftede i 1737 i Soderup by et hospital med 4 pladser⁴⁷. Gift med *Christine Schouboe*, født 1692, død 1745.

En datter: Fjerde slægtled II, nr. 23.

16. *Anne Eichel*, født 1692, død København 1711, begravet 29. oktober i en lejemuldgrav tæt uden for Vor Frue kirkes nordre korsdør, op-gravet og nedlagt i faderens i 1722 købte begravelse i Vor Frue kirke⁴⁸.

FJERDE SLÆGTLED

I

Sognepræst Georg Eichels børn med Anna Johanne Fabricius (se nr. 14).

17. *Johan Eichel*, født Hostrup 10. marts 1729, studeret medicin ved forskellige tyske universiteter, dr. med. Erfurt 16. juni 1749, landfysikus i Odense 28. december 1753 til 5. april 1804, medlem af medicinsk selskab 11. oktober 1772, æresmedlem af kgl. medicinsk selskab 7. januar 1808⁴⁹, oprettede ved fundats af 1. maj 1813, kgl. konfirmation af 11. august 1815, et legat på 4000 rdl. sølv til studerende ved Kø-benhavns universitet, men søsteren *Anna Magdalene Eichels* efterslægt både på mands- og kvindesiden skulle have fortrinsret til legatet⁵⁰; død Odense, St. Knud, 19. september 1817.

Gift Odense, St. Knud, 23. januar 1755 med *Anna Dorothea Goe*, født København 9. februar 1731, død Odense 17. februar 1805, be-gravet St. Knud 28. februar, datter af brygger *Peder Goe* og *Elisabeth Clausdatter*.

En søn: Femte slægtled, nr. 24.

18. *Brigitha Christina Eichel*, født Hostrup juli 1733, død Øsby 17. januar 1811, begravet 22. januar.

- Gift Hostrup 25. juli 1755 med *Jens Ingversen*, født Horsbøl, Viding herred, 27. eller 28. april 1726, søn af *Ingver Jensen* og *Christine Godtbersen*; besøgte domskolen i Slesvig, imm. Helmstedt 17. maj 1745, sognepræst i Nykirke i Sydslesvig 1754, i Øsby 1763 til 19. marts 1811, konsistorialråd 5. april 1811, død Haderslev 8. februar 1814, begravet i Øsby kirke 15. februar.
19. *Anna Magdalene Eichel*, født Hostrup 18. oktober 1735, død Uldal-lund, Skrydstrup sogn, 20. februar 1816, begravet 28. februar.
 Gift Hostrup 9. februar 1771 med gårdejer i Jejsing *Johann Nielsen Lowsen* af Bylderup, født april 1728, død Hostrup 1. august 1794, begravet 7. august, søn af *Niels Jacobsen* og *Stien Johannsen* »bey der Au« i Møgeltønder sogn; han gift 1° Hostrup 13. juni 1765 med *Margrethe Christiansen*, født oktober 1726, død Hostrup 22. januar 1768, begravet 1. februar, datter af boelsmand *Christian Jacobsen* og *Maren Nielsen*.
20. *Friedrich Wilhelm Eichel*, født Hostrup 13. august 1738, student Altona, imm. København 13. september 1757, kapellan Hostrup 1765, sognepræst 1767–1813, død Hostrup 15. februar 1820, begravet 25. februar⁵¹.
 Gift med *Anna Cathrine Groth*, født Horsens 1749, død Hostrup 18. juli 1823, begravet 24. juli, datter af bager *Knud Groth* og *Agatha (Agnethe) Elisabeth Nyland*.
 Ingen børn.
21. En dødfødt søn Hostrup 21. februar 1740.
22. *Christian Georg Eichel*, født Hostrup 25. oktober 1742, begravet Hostrup december 1742, 7 uger gammel.

II

Landsdommer Just Valentin Eichels datter med Christine Schouboe (se nr. 15).

23. *Elisabeth Hedvig Eichel*, født 13. januar 1729, død København 24. april 1755, begravet 1. maj i Soderup kirke ved alteret.
 Gift på Åstrup, Soderup sogn, 20. maj 1744 med *Caspar Christopher Bartholin*, født 11. november 1700, søn af landsdommer *Christopher Bartholin* (1657–1714) og *Marie Anne Grovè* (1662–1733); sekretær i danske kancelli 1720, tillige i »Kommissionen for de fattiges Væsen« 1727, assessor i Højesteret og i danske kancelli 1734, virkelig justitsråd 1735, etatsråd 1747, konferensråd 1760, konst. højesteretsjustitiarius 1763, død København 26. januar 1765, indsat i Vor Frue kirke 4. februar, ført til Soderup kirke 27. september; han gift 1° København i Vor Frelseres sogn (i huset) 26. maj 1735 med *Else Worm*, født 17. februar 1703, død København 19. maj 1740, begravet i Vor Frue

kirke 27. maj, datter af biskop *Christen Worm* (1672–1737) og *Christine Tisdorph* (død 1729).

Otte børn, der alle førte navnet Eichel⁵².

FEMTE SLÆGTLED

Landfysikus Johan Eichels barn med Anna Dorthea Goe (se nr. 17).
24. *Georg Peter Eichel*, født 1765, død 15. marts 1787.

TRYKTE KILDER, NOTER OG HENVISNINGER

Trykte kilder:

Thomas Otto Achelis: Matrikel der schleswigschen Studenten 1517–1864, København 1966.

Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864. København 1932.

Pastor Georg Eichels slægt, i Kirkeblad for Hostrup sogn, nr. 8 oktober 1931 til nr. 4 juni 1932.

Noter og henvisninger:

1. P. Rhode: Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse, København 1775, s. 535.
2. Haderslev rådstuearkiv, såfremt andet ikke er anført.
3. P. Rhode, se note 1.
4. Th. O. Achelis: Haderslev i gamle Dage, bd. 2, Haderslev 1929, s. 433.
5. Byregnskabet 1652.
6. Begräbnis-Matricul der St. Marien-Kirche zu Hadersleben v. J. 1781, nr. 18 og side 76–81 samt acta XII A.
7. Acta IX, rangsager.
8. Skattelisten.
9. Borgmester Hans Christiansens arvinger: »der Hr. Rector, Jürgen Kelloth, Hans Closter, Michel Kroeger, Knudt Lorentzen, Hans Heisselloe« opføres den 19. januar 1669 i retsprotokollen i det sønderjyske landsarkiv (LA).
10. Se note 6.
11. Pers. Hist. T. 7. rk. VI, s. 134, og 13. rk. V, s. 120.
12. Acta IX, 18/11 1680.
13. Skattelisten.
14. Marie Eichels dattersøn, stud. theol. og philos. Petrus Dreyer, oplyser i et sørgedigt dette tidspunkt. Sjy MSkr 1955, s. 143 (Olav Christensen).
15. Aage Dahl: Haderslev Bys Præstehistorie, København 1933, s. 17 ff.
16. Pers. Hist. T. 13. rk. V, s. 114.
17. Haderslebiana V, cod. 35, nr. 31, side 3: Den 16/6 1704 er der ved rektorens begravelse ringet med alle klokkerne, men intet betalt, ligesom der ved gravens åbning heller ikke er betalt noget.
18. Skattelisterne.
19. Vor Frue kirkes regnskaber (LA).
20. Haderslev bys obligationsprotokol, cod. 492, pag. 16 og 17.
21. Sjy MSkr 1946, s. 100 (J. Smith).
22. Se note 20, pag. 39 (11/10 1672) og pag. 44 (24/6 1675) Ellen, salig Michael Krøgers.
23. Retsprotokollen (LA).
24. Acta XVIII II 3 B c II byens regnskaber 1671.
25. Acta IX rangsager 4/12 1680.

26. Retsprotokollen (LA).
27. Se note 6, nr. 31.
28. SJy MSkr 1952, s. 124 (Olav Christensen).
29. Se note 20.
30. Ahrends har adjunkt cum spe successionis 1700 dvs. som efterfølger i sognepræsteembedet, hvilket han blev 1704 ved svigerfaderens død.
31. Kirkeblad for Hostrup sogn nr. 8, 4/10 1931.
32. K. Carøe: Stadsfysikatet i København i Historiske Meddelelser om København I, 1907-08, s. 199 og 223.
33. Pers. Hist. T. 8. rk. V, s. 279.
34. K. Carøe: Den danske Lægestand I, København 1909, s. 34.
35. Trap 5. udg. II, s. 1148.
36. Se note 33.
37. Acta XII.
38. Kopskattemandtallet 1717, Acta XVII B 3.
39. Pers. Hist. T. 7. rk. VI, s. 135, og 13. rk. V, s. 121.
40. SJy MSkr 1952, s. 124 (Olav Christensen).
41. Fødselsdagen angives til den 16. eller 8.
42. Achelis' matrikel har 24/3 eller 29/3, men da Hostrup kirkeblad har 24/3 og 29/3 for moderens død, har jeg også valgt denne dato som mest sandsynlig.
43. Pers. hist. T. 11. rk. II, s. 141.
44. Pers. Hist. T. 8. rk. IV, s. 244.
45. F. B. Fabricius og L. P. Fabricius: Danske slægter Fabricius VII-XI, slægter Fabricius fra Sønderjylland, København 1966, s. 47.
46. Trap 5. udg., bd. II, s. 1148.
47. Trap 5. udg., bd. III, s. 405.
48. Pers. Hist. T. 8. rk. V, s. 279.
49. Se note 34.
50. SJy MSkr 1977, s. 6. Jacob Due: Dr. Eichels legat. Oplysningerne om slægten er ikke helt rigtige.
51. SJy Årb. 1936, s. 204 (Hans Hejselbjerg Paulsen).
52. D.A.Å. bd. XLIX, 1932, side 115-141.

Olav Christensen, f. 1910, fhv. socialinspektør. Har leveret talrige bidrag af bibliografisk, lokalhistorisk og personalhistorisk indhold til Sønderjylland, specielt Haderslevs, historie, og siden 1952 jævnligt skrevet artikler i Persh. T. Adresse: Storegade 81², 6100 Haderslev.

Middelaldergenealogi og heraldik

Belyst ud fra 4 nyafdækkede våbener i Kværkeby kirke

Af

Knud Prange

For middelaldergenealogen er heraldikken en næsten uundværlig hjælpevidenskab. Det var med fuld ret, at kenderen Anders Thiset skrev: »som bekendt er det ikke navnet, der yder den sikreste vejledning ved undersøgelsen af de ældre danske adelsslægters herkomst.« I sine mange stamtavler i Danmarks Adels Aarvog har Thiset selv demonstreret heraldikkens anvendelighed. Hans imponerende præstation må imidlertid ikke få os til at tro, at de heraldiske kilder nu er udtømt. I de senere år er der således fremført nye heraldiske synspunkter (se for eksempel min bog *Heraldik og Historie*, s. 32 ff.), men langt fra alle de heraldiske kilder er gennemarbejdede. Det gælder blandt andet de adelige våbenbøger og ikke mindst de mange våbenanetavler på gravsten. Men det gælder i høj grad også den kildegruppe, der her skal behandles: de kalkmalede våbener. Der findes våbenskjolde på væggene i mindst 150 danske kirker – og hvad mere er, der afdækkes stadig nye. Hver gang et sådant stykke gemt og glemt heraldik dukker op, er spændingen stor. Først og fremmest: kan man se hvad våbenet forestiller – kalkmalerier er ofte hårdt medtaget af tidens tand. Dernæst: bringer fundet os ny viden ved at gengive hidtil ukendte våbenmærker, eller måske kendte mærker, men for personer hvis existens vi ikke vidste af. Undertiden fortæller våbenet os ikke noget, som vi ikke vidste i forvejen, og i andre tilfælde indeholder det kun »ukendte« oplysninger – så ukendte, at de ikke kan kædes sammen med den viden, vi på forhånd havde. Idealet af et fund er det, der kombinerer disse to situationer. I sådanne lykkelige tilfælde kan vi få nye bidrag til middelalderens adelsgenealogi, men våbenskjoldene kan også være med til at datere en kirkes udsmykning og i det hele taget belyse tidens samfundsforhold. På mange punkter er vor viden om middelalderen så beskedent, at selv en nok så lille brik i puslespillet er velkommen.

Arbejdet med at identificere, analysere og vurdere et heraldisk fund kan imidlertid være vældig besværligt. Man har ofte en fornemmelse af, at hver gang man løser ét problem, rejser der sig fem nye. Før man kan sige noget endeligt om ét forhold, må man lige have opklaret 2–3 andre; problemerne synes at hænge sammen som ærtehalm. Det gør de også i det

1. Kværkeby kirke, skibets nordøstlige hjørne. (Fotograferet af Nationalmuseet).

tilfælde, som her skal berettes om, nemlig opdagelsen af 4 våbenskjolde i Kværkeby kirke nogle få kilometer øst for Ringsted. Undersøgelsen af disse skjolde blev fyldt med overraskelser, ærgrelser og glæder. Ved første øjekast var 2 af våbenmærkerne hidtil ukendte, i næste omgang syntes det som om skjoldene ikke fortalte noget, som ikke i forvejen var tilgængeligt i de skriftlige kilder – ja, til dels i de gængse, trykte håndbøger, og endelig viste det sig, at sagen slet ikke var så enkel endda. De gåder, der dukkede op, er langt fra alle løst, men det er måske netop en grund til at fortælle om undersøgelsen. Den viser i hvert fald en del af de metodiske vanskeligheder, man kan komme ud for, og det kan jo være, at en af tidsskriftets læsere får lyst til at fortsætte, hvor jeg slap.

De 4 våbener

For nogle år siden fandt man i Kværkeby kirke en del kalkmalerier med

2. Kværkeby kirke, skibets sydøstlige hjørne. (Fotograferet af Nationalmuseet).

spændende bibelske motiver, helgener samt 4 engle, der bærer våbenskjolde. De er anbragt i skibets østligste fag i den del, der »vender ind mod« koret (Ill. 1 og 2). Med ansigtet vendt mod alteret ser man fra venstre (nord) mod højre (syd) følgende:

1. En hvid ibsskal (muslingeskal) i blå.
2. To krydslagte hvide (vædder)horn i blå.
3. Tværdelt af hvidt og rådt. I øverste felt en seksodded stjerne, der er rød og hvid.
4. Tværdelt af hvidt, hvori en halv rød løve, og grønt, hvori en fiskehale, begge fast på delingen.

Under det sidste våben er der malet et mindre skjold, men det har ikke noget mærke. Nationalmuseets konservatorer, der istandsatte kirkens kalkmalerier i 1977, siger, at det lille skjold aldrig har været udfyldt.

Søger man nu at identificere våbenerne ud fra de gængse opslagsværker, får man følgende muligheder:

1. Slægterne: Steen, Jernskæg, Pig i Halland I (hvor feltet dog er rødt), Munk af Spettrup og Griis af Slette (for de sidste 2 slægters vedkommende kendes farverne imidlertid ikke).
2. Findes ikke. Opplagsværkerne har nok våbener med 2 horn, men de er ikke krydslagte.
3. Findes heller ikke. Det må dog nævnes, at slægten Qvitzow har et tværdelt våben med en stjerne i *hvert* felt. Også her er farverne hvidt og rødt.
4. Der er uden tvivl tale om slægten Rosengaards særprægede våben, selv om farven i andet felt skulle have været blå. Det sidste er nu ikke så afgørende. Farver forandrer sig ofte under indflydelse af lys og luft, blandt andet kan blå blive til grønt.

Når der er malet 4 våbener i kirken, kunne man umiddelbart forestille sig, at der enten er tale om en anerække for én person – altså våbener for den pågældendes 4 bedsteforældre eller om et såkaldt 2 + 2 anevåben, det vil sige et ægtepar, der hver har ladet deres fars og mors våbener male. Men inden vi tager slægten Rosengaards stamtavle som udgangspunkt for en nærmere identifikation, var det nok rimeligt at se, hvad Nationalmuseets værk: Danmarks Kirker kan fortælle om Kværkeby. Da det pågældende bind (Sorø amt I) udkom i 1936, har der åbenbart kun været svage spor af kalkmalerierne – og slet ingen af våbenerne. Dog oplyses det, at i »1755 fandtes »på hvælvingen opimod koret« malet fire adelsvåben, som vi også kender fra skjoldefrisen i Ringsted, nemlig s. 145, fig. 30, 3. r. nr. 8 (ukendt), 4. r. nr. 1 (Rosengaard) og 2 (Qvitzov) og 7. r. nr. 5 (Jernskæg). Navnene, der opgives, svarer ikke til våbnene og tyder på, at rækken er ufuldstændig. Rimeligvis har der været i det mindste seks: landsdommer Herluf Nielsen og fru Gyde, Tetz Rosengaard og fru Tale Qvitzow, fru Ide med sin datter jomfru Karine (den ene af Jernskæg-, den anden af Rønnov-slægten)«.

Kirkeværkets redaktører må have forestillet sig, at der ved siden af hinanden har været malet våbener med navne, men at der i 1755 kun var følgende navne og våbener at se:

Herluf Nielsen		Tetz Ro- sengaard	Fru Thale		Jomfru Rønnov
forsvundet våben	ukendt vå- ben, dvs. de 2 horn	Rosengaard- våben	Qvitzow- våben	Jernskæg- våben	forsvundet våben

Da der er 2 navne, hvortil der ikke svarer våbener, og omvendt 2 våbener uden navne, så har man sluttet, at der i hvert fald må have været 6 våbener og navne. Da alle de her omtalte navne og våbener forekommer

på frisen i Ringsted kirke, har redaktionen så suppleret op efter denne. I citatet ovenfor blev der henvist til fig. 30 – det er Abildgaards tegning af Ringsted-skjoldene, her gengivet som ill. 3. Ved at følge citatets henvisninger til rækker og numre kan man se, hvordan Kirkeværkets redaktion har forestillet sig udsmykningen i den nærliggende Kværkeby kirke.

Tankegangen lyder bestikkende, men den holder ikke. Alene ved at se på ill. 1 og 2 er det klart, at der ikke ind imellem disse skjolde har været plads til nogle senere forsvundne våbener. Dertil kommer yderligere, at Kirkeværkets rækkefølge af våbenerne: ukendt – Rosengaard – Qvitzow – Jernskæg er forkert. Selve udgangspunktet er altså galt.

Præsteindberetningen

Kirkeværket må imidlertid have sine oplysninger om forholdene i 1755 fra en eller anden skriftlig kilde. Efter artiklen om Kværkeby henvises der da også til »præsteindberetninger 1755 (NM, dvs. Nationalmuseet) og 1758 (LA, dvs. Landsarkivet for Sjælland). Og ganske rigtigt, begge steder finder man sognepræstens egen beskrivelse: »På hvælvingen op mod koret er malet 4 våbener, i det ene står 2 bukke- eller gedehorn i blå felt og oven over Herluf Nielsen, i det andet en skielfisk (dvs. musling) i et blå felt, oven over jomfru Rønno, i det tredje en stjerne i hvidt og rødt felt, oven over Jens Rosengaard, i det fjerde en halv løve for oven og en halv fisk for neden i et hvidt og grønt felt oven over hans husfrue, fru Thale.« Der er kun uvæsentlige forskelle mellem de to indberetninger.

Præstens rækkefølge svarer ikke til Kirkeværkets, men til våbenerne som de ses i dag. Først nævner han nordsidens våbener, derpå sydsidens – idet han hver gang tager våbenet nærmest midtergangen først. Hvad sydsiden angår, er der for så vidt overensstemmelse mellem våbener og navne, bortset fra at de er byttet om. De to navne, hvortil våbenerne ikke passer – Herluf Nielsen og jomfru Rønno – står begge på nordsiden. Denne skæve fordeling gør det yderligere umuligt at frisen har omfattet flere våbener end dem, vi ser i dag.

Hvordan forholder det sig så med disse mystiske navne? Det nemmeste er selvfølgelig at spørge om, hvad konservatorerne så, da de restaurerede frisen i 1977. Ifølge deres udførlige rapport (i Nationalmuseets arkiv) så de faktisk ingen indskrifter. Udsmykningens historie er imidlertid mere kompliceret end som så. Først har én maler arbejdet i kirken, siden har 2 eller 3 fortsat samt foretaget ændringer af det først malede, og endelig er der foretaget »en plump restaurering«. Alle disse malere – i hvert fald 5 forskellige – har efter konservatorernes skøn arbejdet inden for perioden 1425 til 1510. Ud fra en stilhistorisk vurdering (mundtlig meddelelse fra mag. art. Ulla Haastrup) skulle de ældste malerier stamme fra tiden ca. 1425–50. Og så meget er konservatorerne sikre på, at i denne ældste pe-

riode – som skjoldene hører til – har der i hvert fald ikke været indskrifter.

På baggrund heraf er det nok betænkeligt at tillægge navnene nogen førstehåndsværdi, men kan vi på den anden side give nogen forklaring på, hvorfor netop disse navne – på et eller andet tidspunkt – er blevet tilføjet oven over skjoldene? Ja, det er et spørgsmål, om det netop ikke er sket under påvirkning af – og med udgangspunkt i Ringstedfrisens navne og våbener. Ville man sætte navne på de 4 Kværkeby-våbener, var det nærliggende at søge sine oplysninger i Ringsted, hvor bl. a. disse 4 våbener forekom. Lad os igen se på Abildgaards tegning – ill. 3. Under Rosen-gaard- og Qvitzow-våbenerne står: Tevs Rosengaar og hans husfrve f. Tale. Omtrent den samme, lidt omstændelige form, går igen i Kværkebypræstens: hans husfrue, fru Thale. Præsten har imidlertid ikke fornavnet Teus, men Jens. Kværkebymaleren kan selvfølgelig have misforstået indskriften i Ringsted, men som det senere skal vises, er det mere sandsynligt, at fejltagelsen skyldes præsten. Det er ikke svært at læse V'et for et N, og det er også nemt at tage fejl af T og J.

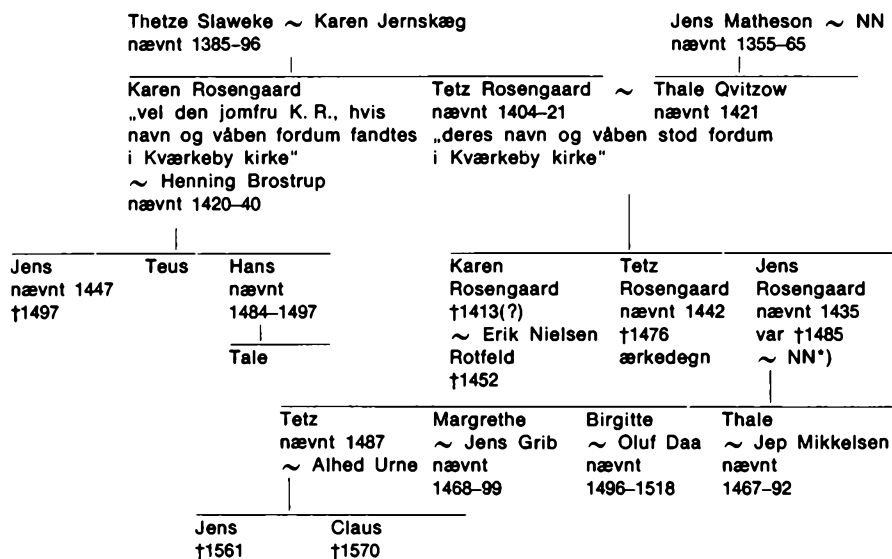
Går vi til Abildgaards våben med de to krydslagte horn (det sidste våben i 3. række), så står der umiddelbart neden under: her Herlof Nielsøn. Hvis man ikke får læst anden række af indskriften, må man derfor tro, at Herluf Nielsens våben er de to horn, og det er jo netop sådan, sammenhængen er i Kværkeby. Her må fejltagelsen ligge hos maleren.

Med hensyn til det sidste navn – jomfru Rønno – og ibsskallen er det strax vanskeligere at finde en enkel forklaring. Under ibsskallen og det delte våben til venstre derfor hos Abildgaard (nederste række) står: Fru Idee med sin dater iomfru Karine. Navnet Rønno forekommer slet ikke! Våbenet til venstre kan – hvis man ser væk fra den mærkelige »plet« i midten opfattes som slægten Rønno's delte våben. Hvis Kværkebymaleren har været heraldisk kyndig, kan han have vidst det, men netop i så fald er det helt urimeligt af ham at male »Rønno« over *ibsskallen* i Kværkeby. Og hvis han endelig havde fundet på det, så havde han vel malet »*fru Rønno*« eller »*fru Ide*«, som der stod i Ringsted. Ordet jomfru må han have fra den nederste linje, hvor der jo netop under ibsskallen står: jomfru Karine. Alt taler derfor til gunst for, at han faktisk har malet: jomfru Karine, men at præsten også her har læst forkert og opfattet Karine som navnet Rønno.

Konklusionen af disse betragtninger, af konservatorernes udsagn, våbenernes placering i kirken og deres indbyrdes rækkefølge bliver altså, at der ikke er noget grundlag for at antage, at der har været flere end de 4 våbener, vi ser i dag, og de indskrifter, der har været over dem, kan vi ikke tillægge nogen betydning.

Rosengaard-stamtavlen i Adelsårbogen

Tolkningen af Kværkeby-våbenerne må altså begynde forfra. Et nogenlunde sikkert udgangspunkt giver Rosengaard-våbenet, som kun denne familie førte; og det er så heldigt, at Thiset har leveret en stamtavle over den i Danmarks Adels Aarvog. De vigtigste oplysninger om slægten og nogle indgiftede personer kan samles i følgende oversigt.

*) „Hendes våben var 2 kryds slagte horn og hendes mødrene våben de Jernskjæg'ers; måske en søster eller datter af væbneren Jep Tordsen, som levede 1450 og førte disse kryds slagte horn.“

Det fremgår heraf, at også Thiset har haft kendskab til nogle navne og våbener i Kværkeby kirke. Her er der dog tale om en til dels ny kombination, nemlig Karen Rosengaard, hendes bror Tetz og dennes kone Thale Qvitzow. Noget fjerde våben nævnes ikke. Nu ved vi jo, at Rosengaard-våbenet ikke er malet *to* gange i kirken, og da Thiset var en kyndig heraldiker, har han næppe kunnet tage forkert, hvis han selv havde set udsmykningen. Det er derfor sandsynligt, han har haft adgang til en skriftlig kilde. Desværre giver han ingen kildehenvisning til denne oplysning i stamtavlen. Vi har imidlertid mulighed for at se Thiset i kortene, fordi hans samlinger er bevaret på Rigsarkivet. Og her findes henvisningen, nemlig til: »(Klev)«. Hermed menes adelsgeneologen Klevenfeldt, som Thiset ofte bygger på. Også denne gang er det så heldigt, at man kan efterspore kilden, Klevenfeldts samlinger er nemlig ligeledes på Rigsarkivet. I »Genealogiæ Familiarum in Dania, III« står følgende under Tetz Rosengaard: »Udi Querkeby Kirke i Ringsted herred findes 4 vaabener malede med

navne hos: Herluf Nielsens (Ao [eller Aa] Res), jomfru Karen (Teus Rosengaards datter), Teus Rosengaard og hustru Thale. Resen mss.«

Den falske Karen

Inden vi følger denne nye henvisning til Resens manuskript, er der grund til at standse ved spørgsmålet om, hvem jomfru Karen var. Klevenfeldt siger jo, det er en datter af Tetz Rosengaard, Thiset mener, det er en søster til ham. Rent umiddelbart kunne der være grund til at skyde Thisets mening til side, da den jo åbenlyst er sekundær i forhold til Klevenfeldt. Imidlertid kan Thiset jo have haft grunde til at regne med, at der har været to adelsdamer ved navn Karen Rosengaard. Og sådanne grunde synes også at foreligge. Henning Brostrup var vitterligt gift med en Rosengaard, på hans søns gravsten er det mødrene våben nemlig den bekendte løve med fiskehale. Om kvinder i Rosengaard-slægten på denne tid har Thiset haft to oplysninger: Karen, der døde 1413, og som var gift med Erik Rotfeld, og den Karen, der var nævnt hos Klevenfeldt. Hvis den yngste Karen også skulle have været gift med Henning Brostrup, kunne det ikke være i ægteskab nr. 2. Jens Henningsen Brostrup nævnes nemlig allerede i 1447, og Erik Rotfeld dør først 1452. Hvis Henning Brostrup skulle være ægtemand nr. 1, må han imidlertid være død før Karen Rosengaard, og det synes heller ikke muligt. Henning Brostrup nævnes i flere dokumenter mellem 1420 og 1440, og Thiset har en oplysning om, at Karen døde i 1413. I Rosengaard-stamtavlen er oplysningen uden spørgsmålstegn – det er først kommet til i den lidt senere Rotfeld-stamtavle. Tilbage har Thiset så kun haft den Karen, han kendte fra Klevenfeldts papirer. Han har sikkert – og formentlig med rette – tænkt at parentesens »(Teus Rosengaards datter)« ikke har været malet i Kværkeby, men blot er Klevenfeldts tolkning af indskriften. Det var derfor nærliggende at slutte, at der var to kvinder i slægten ved navn Karen, og således blev det da også i stamtavlen.

Nu ved vi jo imidlertid, at der ikke har været malet noget våben for en Karen Rosengaard i Kværkeby, så Thisets udgangspunkt: de to Karen'er var altså forkert. Men hvem var Henning Brostrup så gift med? Han havde en søn ved navn Teus (Tetz), og det må være en navneopkaldelse efter enten Thetze Slaweke (der er slægtens stamfar i Danmark) eller efter Tetz Rosengaard. Han havde imidlertid også en sønnedatter med det ret ualmindelige navn Tale. Selvfølgelig kan dette barn være opkaldt efter sin farmors svigerinde (se stamtavlen), men det er dog langt mere naturligt at regne med, at Tale Brostrup er en efterkommer af Tetz Rosengaard og Thale Qvitzow. Det vil i øvrigt også passe bedre med kronologien i Brostrup-stamtavlen. Det medfører imidlertid, at Henning Brostrup må have

været gift med en datter af Tetz Rosengaard, enten en hidtil ukendt eller den tidligere nævnte Karen, der også var gift med Erik Rotfeld. Men her kommer det famøse dødsår 1413 i vejen. Thiset er selv blevet betænkelig, i Rotfeld-stamtavlen har han som nævnt sat et spørgsmålstegn efter Karen Rosengaards dødsår. At det er med god grund viser en opstilling over Erik Rotfelds efterkommere (bygget på Adelsårbogen).

Ellen Dotting ~ Erik Rotfeld ~ Karen Rosengaard
 nævnt 1409   »død 1413«
 død 1452

6 børn	Tale nævnt 1480	Ingvor nævnt 1441, død ung
Christen Tornekrans nævnt 1449-68	~ 1. ægteskab	
	2. ægteskab ~	Peder Løvenbalk nævnt 1442-96
4 børn		1 barn

Hvis Karen var død 1413, er det mærkeligt, at hendes søn Ingvor betegnes som »død ung«. Han levede nemlig i 1441, og må i hvert fald være blevet 28 år gammel. Årstallet volder imidlertid endnu større vanskeligheder med hensyn til datteren Tales levnedsløb. Hendes første mand levede endnu i 1468, det vil sige, at hendes barn af andet ægteskab tidligst kan være født 1468. Men hvis Karen er død 1413, må hendes datter have været mindst 55 år gammel, da hun fik sit yngste barn!

Der er derfor næppe tvivl om, at Karen Rosengaards dødsår 1413 er forkert. Sandsynligheden taler således for, at hun først har været gift med Henning Brorstrup og efter dennes død (efter 1440) med Erik Rotfeld. Thisets »ældre« Karen Rosengaard, der skulle være en datter af Thetze Slaweke, har altså aldrig eksisteret.

En ukendt Resen-afskrift?

Det er ovenfor nævnt, at Klevenfeldt henviser til Resens manuskript som kilde for sin viden om våbener og navne i Kværkeby. Hermed må han mene Resens Atlas Danicus, hvis 39 bind ulykkeligvis gik til grunde ved Universitetsbibliotekets brand i 1728. På det tidspunkt var Klevenfeldt kun 18 år gammel, så hans kendskab til »Resens manuskript« stammer sikkert fra en af de forkortede udgaver af Atlas Danicus, som heldigvis er bevaret. Arkivar Jeppe Tønsberg har vist mig den store venlighed at efterse de relevante afskrifter, men uden at kunne finde Klevenfeldts kilde. Det rejser unægtelig et problem for Resen-forskningen: har der eksisteret

– eller eksisterer der endnu – Resen-afskrifter, der i øjeblikket er ukendte? I denne sammenhæng betyder spørgsmålet mindre. Klevenfeldt siger selv, at han har sin viden fra Resen; her er altså tale om en kilde, der er uafhængig af de tidligere nævnte præsteindberetninger fra 1755 og 1758. Sammenstiller vi nu oplysningerne om navnene i Kværkeby, som Klevenfeldt (Resen) og præstens to indberetninger har dem, med de tilsvarende indskrifter i Ringsted, får vi følgende resultat:

<i>Ringsted:</i>	<i>Klevenfeldt:</i>	<i>Præsten:</i>
Tevs Rosengaar	Teus Rosenggaard	Jens Rosenggaard
og hans husfrue	og hans hustru	hans husfrue
f. Tale	Thale	fru Thale
her Herlof Nielsen	Herluf Nielsen	Herluf Nielsen
jomfru Karine	jomfru Karen	jomfru Rønnov

Der er ovenfor argumenteret for, at indskrifterne i Kværkeby er baseret på navnene i Ringsted-frisen. Klevenfeldt har alle fire gange de rigtige navne, mens præsten har to afvigelser fra såvel Ringsted-frisen som Klevenfeldt. Man må derfor slutte, at præsten har læst forkert: Jens i stedet for Teus og Rønnov i stedet for Karine.

Det er i denne forbindelse rimeligt at nævne, at der hersker megen tvivl om alderen på skjoldefrisen i Sct. Bendts kirke i Ringsted. Se for eksempel Esbiørn Hiort: Skjoldefrisen i Ringsted, Heraldisk Tidsskrift, bd. 4, 1977, s. 285–97. Sammesteds (i note 4) er der en kort omtale af våbenet med de krydslagte vædderhorn.

Jens Tetzen Rosengaards kone

Efter at disse forskellige fejltolkninger er ryddet af vejen, kan vi nu se med friske øjne på Kværkeby-våbenerne. Det ene våben er uden nogen tvivl slægten Rosengaards, og det tværdelte våben med stjernen er nok Qvitzowernes. Der burde ganske vist have været 2 stjerner, men maleren kan have misforstået våbenet, eller den ene stjerne kan være forsvundet ved en af opmalingerne. Identifikationen må være sikker nok i betragtning af, at Tetz Rosenggaard af Kværkeby var gift med Thale Jensdatter Qvitzow. Ser man på Thisets stamtavle, synes de to sidste våbener heller ikke at volde vanskeligheder. Thetz' og Thales søn Jens skulle jo være gift med »NN hvis våben var to krydslagte horn og hendes mødrene våben de Jernskjæg'ers«. Desværre oplyser Thiset intet om, hvorfra han har denne viden. Og denne gang hjælper det desværre ikke at se i hans efterladte papirer. Den citerede oplysning er tilføjet på manuskriptet til stamtavlen uden nogen form for henvisning. Ud fra sammenhængen kan man dog slutte, at Thiset ikke har nogen viden om damens navn, og hun har næppe

forekommet i noget dokument, siden hun ikke er forsynet med noget årstal. Thiset kender kun hendes fædrene og mødrene våben, og hans sandsynligste kilde bliver derfor en eller anden form for heraldisk udsmykning. Det er således nærliggende at tro, at Thisets kilde netop er våbenerne i Kværkeby, som han udmærket kan have kendt via en af de tidligere omtalte præsteindberetninger. Her beskrives Rosengaard- og Qvitzow-våbenet – Thiset ved, at det er Jens Tetzens fædrene og mødrene – og her omtales tillige krydslagte horn og Jernskæg'ernes ibsskal. Det ville så være særdeles rimeligt for Thiset at slutte, at det var fædrene og mødrene våbener for Jens Tetzens ellers totalt ukendte kone. Men hvis Thisets stamtavle på dette punkt bygger på Kværkeby-våbenerne, så ville det være en ring-slutning bagefter at bruge stamtavlen til at tolke våbenerne. Så meget mere som der faktisk foreligger en anden og lige så nærliggende mulighed. Allerede Rosengaard-slægtens danske stamfar Thetze, var nemlig gift ind i slægten Jernskæg. Tetz Rosengaards fædrene og mødrene våbener var således Rosengaard og Jernskæg. Hans kone Thales fædrene våben var Qvitzow, og det kunne jo så tænkes, at de to krydslagte horn henviser til hendes ellers helt ukendte mor.

Rent umiddelbart kan man ikke vælge mellem disse to tolkningsmuligheder, og det får ret skæbnesvangre konsekvenser for dateringen af udsmykningen. Vælger man den ene mulighed, kan våbenerne være et 2 + 2 anevåben for Tetz og Thale og må så stamme fra begyndelsen af 1400-tallet. Det kan imidlertid også være en anerække for deres søn Jens, så stammer det fra midten af 1400-tallet. Hvis Thisets tolkning er rigtig, kan det være et 2 + 2 anevåben for Jens og hans ukendte kone, igen fra midten af 1400-tallet, eller en anerække for deres søn Tetz, der først døde omkring 1519. Selv om vi tager udgangspunkt i den stilhistoriske datering, der som nævnt siger ca. 1425–50, giver det os ikke mulighed for at vælge mellem de to muligheder.

Der er dog én chance for at få afgjort spørgsmålet. Adelige gravsten var som bekendt ofte udsmykket med en række anevåbener for forældre, bedsteforældre osv. Hvis der er bevaret en sådan gravsten for en af Jens Rosengaards nærmeste efterkommere, skulle der være mulighed for at finde hans ukendte kones slægtsvåben. Sådanne gravsten findes heldigvis. I Chr. Axel Jensen: Danske adelige Gravsten er på tavle 56 gengivet den gravsten, der blev lagt over den yngre Jens Rosengaard, død 1561. Af stenens 8 våbener refererer de 4 til hans forfædre, og efter almindelig sædvane skal våbenerne komme i følgende orden: faderens, moderens, farmoderens, mormoderens. Våben nr. 3 – der altså skal være Jens Rosengaard (den ældre)'s kones – er: 2 krydslagte vædderhorn! Der er også bevaret en gravsten lagt over Jens (den yngre)'s bror Claus, død 1570. Den er her gengivet efter Abildgaards tegning, ill. 4. Det er nu så heldigt, at der er gengivet

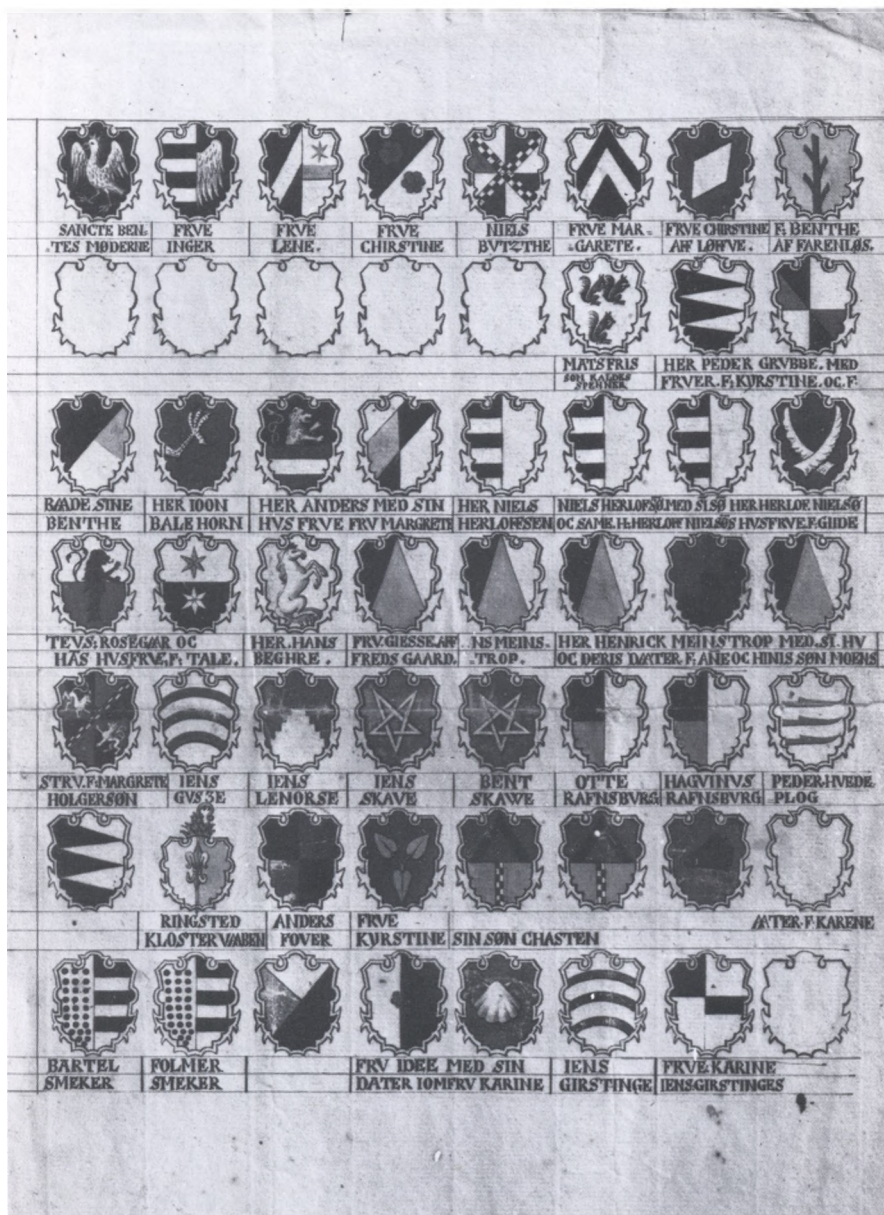
ikke mindre end 8 våbener. På stenens heraldisk højre side er faderens anevåbener: 1. Farfaderen Jens Rosengaards »løvefisk«, 2. Farmoderens 2 krydslagte horn, 3. Farfaderens mor Thale Qvitzows 2 stjerner, 4. Farmoderens mor, en ibsskal.

Undersøgelsen af disse to gravsten giver altså det resultat, at man omkring 1560–70 har ment, at Jens og Claus Rosengaards bedstemor, dvs. Jens Rosengaard den ældres kone, var af en slægt, der førte 2 horn, og at hendes mors våben var en ibsskal. Selv om der ofte forekommer fejl i gravstenenes våbenanetavler, plejer bedsteforældres våbener dog at være rigtige. Thisets oplysning i Adelsårbogen om denne sag er derfor sikkert korrekt, og det mest sandsynlige er da nok også, at han har sin viden fra disse gravsten. I mange andre stamtavler henviser han netop udtrykkelig til heraldiske oplysninger hentet fra gravsten.

Vi ved nu, at våbenerne i Kværkeby henviser til Jens Rosengaard den ældre og hans kone *eller* til et af deres børn. Her er det dog ikke svært at afgøre spørgsmålet. Slægten ejede ikke jord i Kværkeby, der i sin helhed tilhørte Ringsted Kloster. Tilknytningen til sognet bestod i, at Tetz, og efter ham Jens, var gejstlighedens lensmænd i Kværkeby. Da Jens senest 1457 fik Farum i forlening af Roskildebispen, forlod slægten Kværkeby, og der er derfor ingen grund til at tro, at hans børn skulle lade slægtens våbener male der. De 4 våbener må altså være et 2 + 2 anevåben for Jens Rosengaard og hans kone, og de må stamme fra tiden før 1457. Tetz var lensmand i Kværkeby endnu den 5. marts 1421. Han må være død omkring dette tidspunkt, og stillingen er sikkert gået direkte i arv til sønnen Jens. Det første bevarede dokument, der knytter hans navn til Kværkeby, er fra 1436, endnu i 1454 er han formentlig lensmand her, men 1457 er han som nævnt flyttet til Farum. Våbenerne og kalkmalerierne kan altså med sikkerhed dateres til perioden 1421 til 1457.

Slægten Vædderhorn

Denne undersøgelse, som startede med de 4 våbener i Kværkeby, har medført nogle rettelser til forskellige opslagsværker (Danmarks Kirker og Thisets stamtavle), en rigtigere forståelse af præsteindberetningerne (oplysningen om navnene over frisen), »aflivningen« af den ældre Karen Rosengaard (og dermed endnu en ændring til Adelsårbogens stamtavler), en bestemmelse af hvem våbenerne refererer til og dermed en ret nøje datering af kalkmalerierne. Endelig er det også blevet fastslået, at Jens Rosengaards ukendte kone førte 2 krydslagte horn i sit våben, og at hendes mødrene våben var en ibsskal. Nu ville det unægtelig være morsomt, om artiklen kunne munde ud i en konstatering af damens navn og hvilken slægt, hun hørte til. Så heldigt er det imidlertid ikke, men det er nok muligt at komme sagen lidt nærmere end som så.

3. En del af våbenfrisen i Ringsted kirke, gengivet efter Søren Abildgaards tegning fra 1757, nu i Nationalmuseet. (Fotograferet af Nationalmuseet).

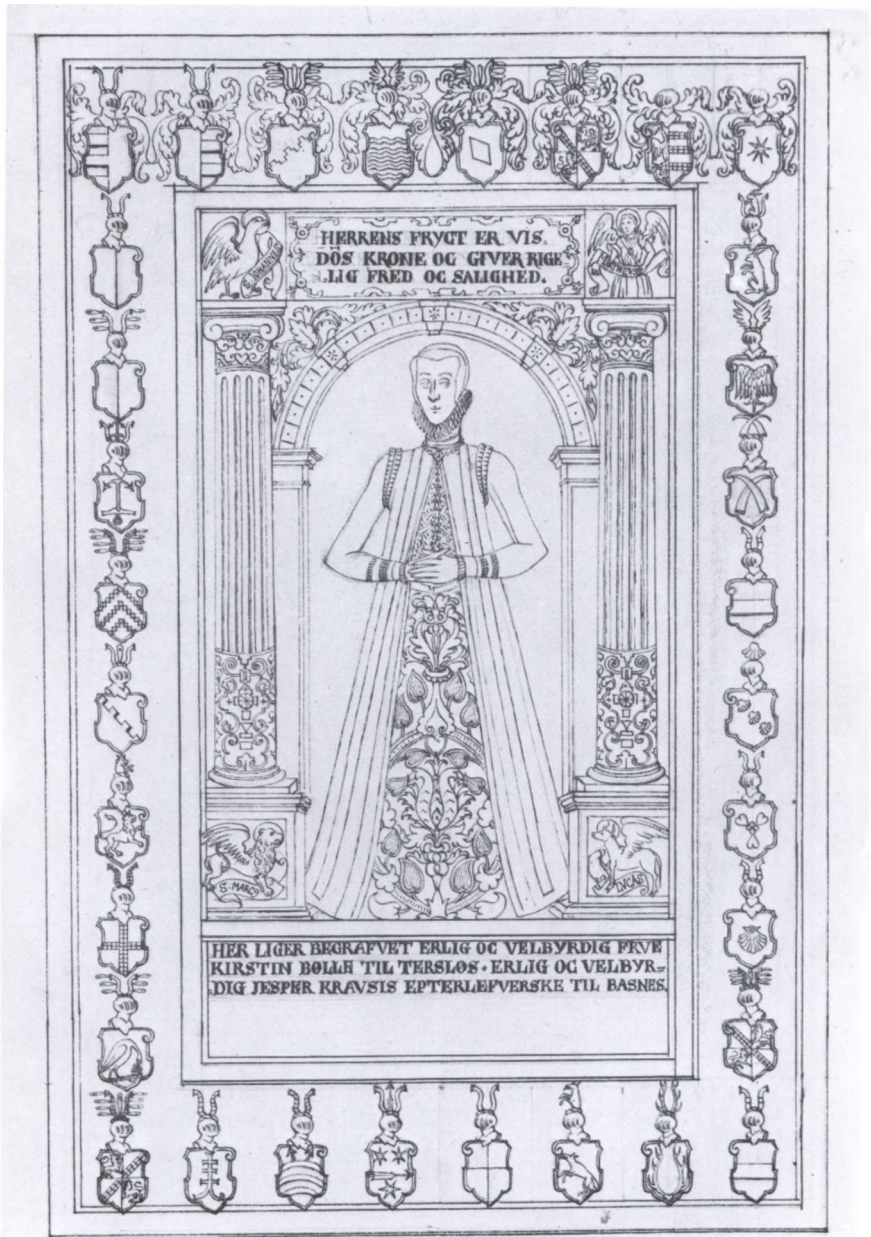

4. Gravsten i Roskilde domkirke lagt over Nicolaus (Claus) Rosengard, død 1570. Gengivet efter Søren Abildgaards tegning på Nationalmuseet. Ved figurens højre hånd er de 4 våbener (fra faderens slægt), som vi kender fra Kværkeby kirke. De sidste 4 våbener er moderen, Alhed Urnes, anevåbener. (Fotograferet af Nationalmuseet).

5. Gravsten i Tersløse kirke lagt over Erik Madsen Bølle og Sofie Rud, død 1555. Gengivet efter Søren Abildgaards tegning på Nationalmuseet. Stenens (heraldisk) venstre side viser Sofie Ruds anevåbener, begyndende over hendes hoved med den fædrene slægts rude. De øvrige våbener – på den (heraldisk) højre side – (fra skjoldet med de 3 bølger) henviser til Erik Bølles forfædre. (Fotograferet af Nationalmuseet).

6. Gravsten i Tersløse kirke lagt over Kirsten Bølle, død 1604. Gengivet efter Søren Abildgaards tegning på Nationalmuseet. På stenens (heraldisk) venstre side er 16 anevåbener for den afdødes mor: Sofie Rud – de 8 første kendes også fra moderens gravsten (foregående illustration). Våbenerne opregnes i denne rækkefølge: øverste række i midten (våbenet med ruden), derefter ud mod stenens kant, ned langs denne og ind mod midten med det firedelte våben som det 16. og sidste. De 16 våbener på stenens anden halvdel henviser til faderens slægt. (Fotograferet af Nationalmuseet).

Det er tidligere nævnt, at slægten med de 2 vædderhorn ikke forekommer i de gængse heraldiske opslagsværker. Det er af gode grunde, for de bygger begge på Wittrup og Thisets »Nyt dansk Adelslexikon«, og her forekommer slægten ikke. Der har imidlertid levet adskillige adelslægter i Danmark, som ikke forekommer i Adelslexikonnet. Her er der nemlig udeladt en række familier, som kun forekommer i en enkelt eller nogle få generationer samt en mængde enkeltpersoner, som det ikke er muligt at knytte til kendte familier eller sammenstille i stamtavler. Når Thiset ikke har slægten Vædderhorn – lad os bare navngive den sådan – med i sit lexikon, skyldes det ikke mangel på kendskab til våbenet. I Adelsårbogen nævner han således, at Jens Rosengaards kone kunne være søster til eller datter af væbneren Jep Tordsen, som levede 1450, og som førte disse krydslagte horn.

17. april 1450 solgte Jep Tordsen og Olaf Stall (ifølge Københavns Diplomatorium, bd. II, s. 91) en gård og noget jord i København til adelsmanden Anders Jensen (Væbner), der var forstander for Agnete Kloster i Roskilde. Sælgerne erklærer, at de har fået betaling på deres egne, deres hustruers – Karen og Marens – vegne samt på Jep Andersens børns vegne. De sidste var nok broder- eller søsterbørn af sælgernes hustruer, der formentlig har været søstre.

Adelig jord blev ofte solgt til slægtninge, så det er ikke urimeligt at forestille sig en eller anden form for familieforbindelse mellem Jep Tordsen og Anders Jensen. Den sidste var som nævnt klosterforstander, hans bror og svoger var bispens lensmænd, og hans svigerfar var Per Krag af Bringstrup – nogle få kilometer fra Kværkeby. Altså et miljø som geografisk og socialt stemmer overens med Jens Rosengaards.

Der kan være særlig grund til at fæstne sig ved Anders Jensens broder Peder Jensen Halvegge. Han optræder nemlig 11. september 1455 i et dokument sammen med Torben Nielsen, hvis segl tydeligt viser de to krydslagte vædderhorn. Der er næppe tvivl om, at både Jep Tordsen og Torben Nielsen hørte til slægten Vædderhorn, men jeg tror ikke, nogen af dem var far eller bror til Jens Rosengaards kone.

Vædderhornene optræder imidlertid også blandt våbenmærkerne på flere gravsten. På Sofie Ruds gravsten fra ca. 1555 (Danske adelige Gravsten, tavle 58 – her gengivet efter Abilgaards tegning, ill. 5) er det nr. 7 i en række af 8 våbener. Efter den sædvanlige rækkefølge på anerne betyder det: farmors mor. Denne person var imidlertid – efter Adelsårbogens stamtavler – Gyde Pedersdatter af slægten Jernskæg, der førte en ibsskal i våbenet. Samme resultat kommer man til ved at undersøge gravstenene over Sofie Ruds døtre (af to ægteskaber): Magdalene Brahe og Birgitte Bølle. Nok kan der være fejl i disse våbenanetavler, men de to sidste gravsten rummer hver 16 anevåbener, og de 15 er korrekte og kommer i den rette

rækkefølge. Det vil derfor ikke være rimeligt at tvivle på, at Gyde Pedersdatters våben er de 2 vædderhorn. Sagen bliver ikke bedre, når man slår Jernskæg-stamtavlen efter i Adelsårbogen. Her står under Gyde: »efter Sofie Ruds gravsten var fru Gydes moder en Fos« – en slægt der førte en ræv i våbenet. Adelsårbogens oplysning er imidlertid forkert. Hverken Sofie Ruds eller de to andre gravsten rækker længere tilbage end til fru Gydes generation. De kan altså intet fortælle om hendes mors våben. Det kan imidlertid den sten, der ligger i Tersløse kirke over Sofie Ruds sidste datter Kirsten Bølle. Den gengiver ikke mindre end 32 anevåbener, se ill. 6. Gennemgår man nu de 16 våbener på stenen, som henviser til Sofie Ruds forfædre, ser man, at de 14 er korrekte og rigtigt anbragt. Problemerne opstår ved nr. 11 (en ibsskal) og nr. 15 (en ræv), som ifølge det almindelige opstillingssystem for våbenanetavler skulle repræsentere Sofie Ruds farmor, Elsebe Markmands farmor og mormor. Kombinerer man stenens heraldiske og Adelsårbogens genealogiske oplysninger, får man følgende:

Johannes ~ Elsebe Jensen Dyre (Våben nr. 11: en ibsskal)	~	Peder ~ ? Cathrine Jernskæg N. N. (Våben nr. 15: en ræv)
Otte Markmand (Markmand-våben)	~	Gyde Pedersdatter (Våben nr. 7: 2 vædderhorn)
Elsebe Markmand, gift med Mikkell Rud og farmor til Sofie Rud		

Når Thiset nævner i Adelsårbogen, at Gydes mor kunne være en Fos (med ræv i våbenet), må det skyldes kendskab til denne anerække for Kirsten Bølle. Hvordan kan han så skrive, at Gyde med de 2 horn var en Jernskæg (med ibsskal)? Den enkleste forklaring er, at han har forvexlet våbenernes rækkefølge – som heller ikke er nem at overskue – så han har givet Gyde hendes svigermor Elsebes ibsskal. Der er, så vidt jeg kan se, intet i de samtidige dokumenter, som fortæller, hvilken slægt Gyde var af.

Der er imidlertid en anden uoverensstemmelse. Gravstenen udstyrer nemlig Elsebe Dyre med en ibsskal og ikke med Dyre-slægtens – ikke kryds-lagte – to vesselhorn. Markmand-stamtavlen har slet ingen konkrete oplysninger om Elsebe, og under Dyre-slægten nævnes hun overhovedet ikke. Da hendes placering og våben ikke stemmer med gravstenens ellers ret pålidelige vidnesbyrd, er det sikkert klogest at regne med, at oplysningen om

hendes ægteskab med Johannes Jensen stammer fra en af de adelige slægtsbøger og – at den er forkert!

Det skulle imidlertid ikke være umuligt at finde en mere velegnet ægtefælle til Johannes Jensen. Hans eneste kendte søn havde det lidt usædvanlige fornavn Otte. Da farfaderen jo hed Jens, var det ikke urimeligt at forestille sig, at morfaderen hed Otte. En sådan person fandtes faktisk inden for synskredsen, idet Johannes Jensens bror Mads den 28.9.1430 optrådte i et dokument side om side med Otte Fos. Et ægteskab mellem en datter af Otte Fos og Johannes Jensen giver også en mulighed for at tilvejebringe overensstemmelse mellem de genealogiske og heraldiske oplysninger om Sofie Ruds aner. Regner man nemlig med, at den der har foretaget anerækkens opstilling, er kommet til at forveksle Elsebe Markmands farmors og mormors våbener, bliver resultatet, at farmoderen har haft en ræv i våbenet og altså har været en Fos.

Den anden konsekvens af ombytningen bliver imidlertid den overraskende, at Gyde Pedersdatters mor førte en ibsskal i sit våben. Altså præcis den samme kombination: vædderhorn og ibsskal, som vi fandt i Kværkeby kirke. Det er derfor næppe for dristigt at slutte, at Jens Rosen-gaards hidtil ukendte kone var en N. N. Pedersdatter og søster til Gyde Pedersdatter.

Jeg skylder mag. art. Ulla Haastrup tak, dels fordi hun har henledt min opmærksomhed på våbenerne i Kværkeby, dels fordi jeg har kunnet drage nytte af hendes store viden om kalkmalerier.

- »Jeg holder The for skadeligere end Kaffe - meget skadeligere end Kaffe!« -

- »Jeg holder The for skadeligere end Kaffe - meget skadeligere end Kaffe.« -

Fritz Jürgensen (1818-1863)

Humor og melankoli

Af

Ib Ostenfeld

Man sukker, for han er ej mer.

Man husker, hvad han var, og ler.

J. H. Wessel.

I stedet for forord

... Aldrig har gaven for at prædike været så opøvet som i disse dage. Man prædiker om kærlighed, til man bliver hed og arg, man slår hverandre i hovedet med kærlighed og broderlighed, så man glemmer at være kærlig i ord og sind ... I en sådan tid er der behov for humor, thi humor forsoner menneskene. Den er en ytring af den medfødte sympati, som ikke behøver at prædikkes. Den er tolderes og synderes evangelium, den tillader at lade mennesker være, som de er, den forener os i det sorgbundne smils broderskab, hvor ingen anses for god eller ond.

Men det er jo »farlig indifferentisme«! Javel, men ikke anderledes end kærligheden hos Paulus. Kærligheden er tålsom og mild, siger han, – sådan er humoren også, den opsøger de forkomne og de elendige og viser, at de er interesse værd. Kærligheden vredes ikke, dømmes ikke, – ej heller humoren. Kærligheden tilgiver alt, – så også humoren. Kærligheden er ydmyg, – det er humoren også, thi humoren får menneskene til ikke at anse sig selv for bedre end andre.

Men man ser noget andet: Det kaldes jo kærlighed, at man med behersket afsky nærmer sig en usling; straffer – på højere magters vegne naturligvis – og benåder tilsidst, – på højere magters vegne. Man elsker efter grundsætningen: den man elsker, tugter man, en formyndergrundsætning ...

Humoren dømmes ikke, den har kun sympati for alle, »selv den onde«, som der står i katekismen ... Forsonlighed er en hovedbestanddel i humor.

Falstaff, fyldebøtten, er af humoren taget ømt og kærligt i hånden ...

Gustaf Frøding.

Jeg fortæller mine hemmeligheder for let, når jeg er nedtrykt.

Der findes indskrifter på vore hjerter, som, lig den på Dighton Rock, aldrig kan ses undtagen ved ebбетid.

Oliver Wendell-Holmes.

Fritz (Frederik Urban) *Jürgensen* har indtil den dag idag været placeret i dansk kulturelt liv som en bifigur af betinget betydning. Han er blevet opfattet som en såkaldt humoristisk tegner, endda med et mådeligt talent,

og man synes ikke at have haft øje for den facetterede menneskelighed, der skjulte sig under humorens maske. Skønt der efterhånden foreligger en del litteratur om Fritz Jürgensens liv og væsen – især *Nicolaj Bøghs* udførlige skildring 1898, Vilh. Andersens forord til tegningerne 1919, *Claus Bjerrings* udvalg i Hasselbalchs Kulturbibl. 1964 og *Johs. Chr. Nielsens* skrift om Jürgensen og Haderslev (uden årstal) – har disse kilder ikke ændret bedømmelsen. Den følgende fremstilling skal råde bod herpå. Og den skal navnlig vise, at Jürgensen bør anvises sin rette kulturelle plads i rækken af væsentlige danske humorister i 1800-årenes åndsliv, og at han, mere end måske nogen anden, må betragtes som *Poul Martin Møllers* nære åndelige efterkommer. Temperamentsmæssigt slægtede han derimod *Wessel* på.

For at kunne påvise dette sidste må nogle ord om Poul Møller som humorist indflettes til indledning. Han vil ofte blive nævnt i det følgende. Det samme gælder *Wessel*.

1.

Poul Møller var humorist i dette ords rette betydning. Han var ikke, som *Wessel* og *Baggesen*, et livligt og lystigt temperament, der kunne ryste improviserede påfund ud af ærmet. Han tog humoren i anvendelse som skalkeskjul for sin alvorligere betragtning af livet og for at dække over egne sjælelige besværligheder. Han tog den tillige i brug i sine beskrivelser af sine medmenneskers dadelværdige egenskaber, idet han derved var i stand til at lade sin godmodighed, sin overbærende forståelse, skinne igennem kritikken. Humoren er mildere end satiren, der afklæder offeret til skindet. Denne hvasse form blev *Paludan-Müllers* foretrukne digteriske metode i *Adam Homo*. Dette værk stod i yndest hos en af mine kloge, nu bortgæede venner for dets »blide ironi« (som han udtrykte sig). For mig passer glosen ironi nu ikke helt. Denne taleform af forstilling kan både være kølig eller lun, uden fastlagt følelsetemperatur. Men *Adam Homos* digter har intet medfølelse til overs for sin helt. Med et næsten skånselsløst velbehag svinger han satirens svøbe, den ene snært efter den anden, over sin syndebug. Det er et fremragende epos, men humor eller ironi er der ikke deri. Talefiguren ironi i dens spydigste anretning er derimod *Kierkegaards* suveræne domæne.

Tilbage til Poul Møller. En dansk Students Eventyr er humoristisk-tilgivende i sin tone, fordi dens til smilet udleverede hovedpersoner ikke kun er køligt observerede figurer men viser tilbage, selvironisk, på forfatterens egne mærkværdigheder: improvisationstrangen, de ufuldførte tankeimpulser, og pedanteriet, der alle hindrer refleksionen i at komme af stedet og sætte tanken i jævnt, fremadskridende løb. Møller forstod at leve sig ind i både en Frits-natur og en Licentiat-natur, fordi de begge var bestanddele af hans væsen. Andetsteds anvender han den humoristiske form

for blufærdigt at skjule sine blødere følelser, således i Lægdsgaardens beskrivelse (titlen hentet fra Wessel*), forfattet i længsel efter hjemlandet på Kinarejsen. – Parodien kunne Poul Møller slå over i med studentikos kådhed i de unge år. Ingenlunde talentløs var den, men noget taktløs kunne den falde. En lidt for solid bjørnelab førte pennen, uden elegance eller elskværdighed. (Om Jenses Lidenhed. Forsøg på et Himmelbrev). En myndig vrede, uden humor, kommer til orde i Kunstneren mellem oprørerne, hans sidste digt.

Han er kaldt en aforistisk ånd, med talent for vægtige anslag, men uden vedholden gennemførelse. Trods muntre indfald var han en tung, selv-kritisk natur, der befriede sig ved humor og selvironi.

Biskop *N. Fogtmann*, som ved sin udstrakte brevveksling med tidens fremstående mænd har efterladt klare, objektive, lidt naive bidrag til oplysning om guldalderens litterære begivenheder, var Poul Møllers ven siden 1812. Han besøgte Møller i Kristiania, hvorfra denne skrev til *Sibbern*: »Det var mig en stor Glæde at få Fogtmann herop ... Hans Omgang er for mig meget interessant, fordi han er en ærlig og original Mand ... Jeg kan godt sætte mig ind i hans aforistiske Sindsstemning, *da jeg kender den af Erfaring.*« Da Møller er død, i 1838, skriver Fogtmann til *Sibbern*: »Poul Møllers død var et stort Tab. Det forekom mig, altid, at *Poul Møller var aldrig glad og at hans Lystighed var en undertrykt Smerte.* Udtrykket deraf syntes mig også at ligge i hans Ansigt. Det var mig meget påfaldende, at det engang gjorde stort Indtryk på ham, da jeg fortalte, at Matthias Claudius siger, at Goethes Werther skulde, i stedet for at skyde sig, have rejst til Paris eller Peking. Og siden efter gjorde Møller selv en Rejse, om ikke til Peking så dog til Canton ... Han var en ærlig og oprigtig Sjæl. Men han var dog forsigtig og tilbageholden eller beskeden i sine Ytringer. Han søgte at se alle Ting og Personer fra den bedste Side. Dog så han også de slette Sider og afmalede dem med stærke Farver ...«

Fogtmann har, vist uden at vide det, i sin karakteristik citeret Wessels gravskrift, komponeret af digteren selv: Han aad og drak, *var aldrig glad* ... Den uglade grundstemning er fundament for mange danske digteres humor. De vil for enhver pris undgå at udlevere deres inderste følelser.

Poul Møller rummede en sund, fast kerne i dybet af sit ikke ganske problemfrie sind. Han kunne derfor skride frem på sit livs bane uden andres støtte, hvilende i sin natur og hævde sin integritet. Humoren blev hans velvalgte våbenskjold mod indtrængen i hans inderste gemmer. »Held den«, hedder det i en aforisme, »der får sin Lod af Sorger tildelt i store

* »Man sætte Ølse for, man sætte Ølse bag« etc. Det er Ølseby-Magle-Sprog. Wessel travesterede et rim af Konferensråd *F. Brabrand* (1714–1799).

Masser, at de ligesom en høj Tragedie kan løfte hans Ånd over det smålige«. Han blev en djærv, smittende personlighed, der trak alle til sig. Mandig og myndig.

Wessels temperament var på sin side finere, mere raffineret. Efter *Israel Levins* beskrivelse (i fortalen til de samlede værker) fremstod han som en som regel tavs, beskeden og tilbageholdende personlighed, fordringsløs, med »et ubeskriveligt godmodigt og kærligt Sind«. Han led af overordentlig mistillid til sin evne og opfattede sin poetiske produktion mere som en privat leg og som en adspredelse i vennelag end som et digterisk arbejde med offentliggørelse for øje. Uden fastlagte planer »slentrede han Livet bort i Sorgløshed«, tilfreds med at strø sine lunefulde impromptu'er om sig i kammeraternes kreds eller hengive sig til magelig indolens og underholdende tidsfordriv. Med sorgløsheden var det dog så som så. Levin bemærker, at Wessel »fattedes tro på poesien«, og at han i sine senere år blev grebet af »et mismod, der bestandig blev mørkere, en fuldstændig ligeGYldighed for tilværelsen, en grænseløs ulyst til at virke«. »Han blev indesluttet, utilgængelig, sky for fremmede«. Kun nu og da kunne gnisten tændes, når venner indfandt sig, og vittigheden kunne da momentvis sprudle. En menneskevenlig sjæl forblev han til det sidste. – Det var noget af et mirakel, at han overhovedet fik fuldført sit berømte sørgespil, men det lykkedes da også kun, fordi inspirationen for en gangs skyld blev holdt vedlige af det lykkeligt valgte emne. Stykket blev skrevet og fuldført på mindre end 6 uger og udkom anonymt (1772). – Der var hos Wessel et misforhold mellem medfødt komisk talent og åndelig kraft. Han manglede aldeles lyst til at samle sig om digterisk arbejde. »Han ingenting bestille gad, tilsidst han gad ej heller leve«. Wessels humor havde, ligesom P. Møllers, en mørkere baggrund, og sorte skydannelser trak op på hans himmel, før livet ebbede ud, og fik stjernerne til at blegne.

Når disse to højt vurderede humoristiske digtere her er sat sammen med Fritz Jürgensen, er det med det samme betydet, at han ikke er blevet bedømt efter fortjeneste. Han er blevet stående for eftertiden som en energiløs person, uden større evne, som fornøjede borgerskabet med morsomme tegnerier, og som kun ved skæbnens tilfældighed er blevet holdt i live som en harmløs bifigur i kulturlivet. Og så er sandheden dog den, at når man betragter *den hele Fritz Jürgensen*, som dagbogsskribent, som brevsriver, som privatfilosof, som et litterært talent, som en langtfra talentløs kunstmaler og, kun mere periferisk, som en vellykket komisk amatørtegner, og dertil lægger indsigt i det vanskelige finere urmageri, i matematik og navnlig i astronomi samt endelig evne for sprog – så toner en ganske anden og mere interessant personlighed frem. Den omstændighed, at Jürgensen ikke på et eneste område nåede til gennembrud men blev stående ved det fragmentariske, det aldrig energisk fuldførte, burde ikke for-

ringe hans eftermæle. Det gjorde Poul Møller og Wessel (fraset et enkelt værk) jo heller ikke. Hos dem alle tre beroede det improvisatoriske på hæmninger i det medfødte anlæg og i det hensynsløst ærlige temperament, der satte bremse på den friske udfoldelse. Og hos dem alle vævedes humorens beskærmende hylster omkring deres sande væsen. Værst gik det ganske vist ud over Fritz Jürgensen. Men hvad han i alle de nævnte retninger har efterladt sig, har, som hos de to andre, det dyrebare præg af documents humain, og de kan aldrig miste deres værd.

Sammenstillingen af Jürgensen og Poul Møller må naturligvis ikke trækkes for hårdt op. Møller var ikke billedkunstner, og Jürgensen skrev næsten ikke vers. Og de sjælelige komplikationer, der overvandt ved humorens hjælp, var forskellige hos de to mænd. Desuden fik de en vidt forskellig skæbne, og deres livsbane havde ikke meget til fælles. Det er derimod i det åndelige fysiognomi, man finder slægtskabet. Uden at Jürgensen en eneste gang nævner Møller og næppe overhovedet har kendt ham, kan man kalde ham Møllers mest trofaste adept, – i livssyn, i ærlighed og sandhedsstræben, i ubehag over for al affektation, i ægte kærlighed til fædrelandet og dets beboere (og til kvinden), i trang til filosofiske overvejelser, udtrykt i aforismer og litterære brudstykker. Man føler sig i samme fornemme selskab hos dem begge, der er noget beslægtet i deres åndsform, med humoren som et kvægende opløsningsmiddel over for livets smerter, hos Møller som en behersket og bevidst bestanddel, hos Jürgensen i mere overraskende-grotesk form. Møller vil blive nævnt oftere i det følgende.

2.

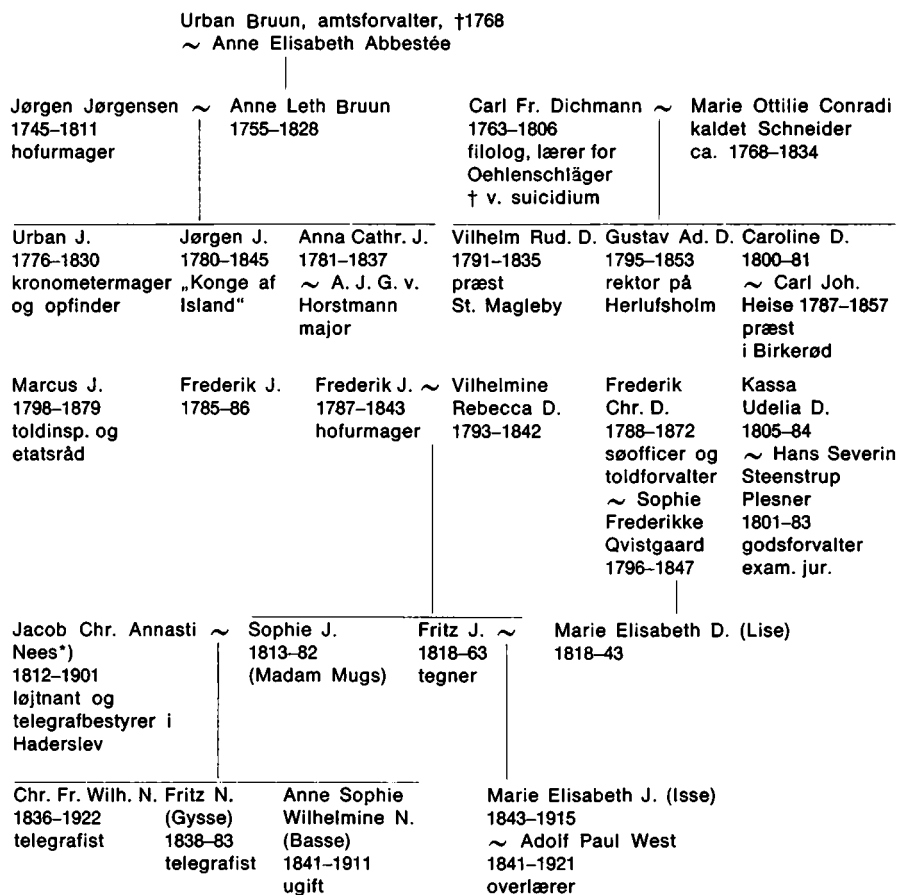
For at forstå Fritz Jürgensens væsenstræk, må opmærksomheden rettes mod den arv, han overtog fra sine forældre. I sammenligning med den spillede de ydre vilkår, han kom til at leve under, en underordnet rolle.

Faderens og moderens slægt var meget forskellige i temperament og egenskaber. Allerede dette forklarer adskilligt i sønnens sammensatte natur. Begge slægter var begavede og ansete, og det var ædelt blod, der flød sammen i Fritz'es årer. Farfaderen var den højagtede hofurmager, en stilling, Jürgensens fader tog i arv og udfyldte med kyndighed og pligtfølelse. Dennes ældste søn, *Urban*, hvis navn til den dag idag er knyttet til det kendte kronometermageri, indlagde sig så stor fortjeneste af kronometerets forbedring, at han indvalgtes i Videnskabernes Selskab. Både teknisk og videnskabeligt var han en ingeniør begavelse. Han fuldkommengjorde urenes præcision ved forskellige opfindelser, og han gjorde sig videnskabeligt gældende ved skrifter om pendulets isokronisme (jævn gang). Desuden opfandt han et nyt termometer. Han arbejdede som en Stradivarius ved personligt at udfærdige, til de mindste detaljer, i alt ca. 50 kronometre af

allerfineste sort, og han kan med en vis ret betegnes som en dansk *Huygens*. – Den næstældste søn, *Jørgen*, var den fantasifulde »Konge af Island«, der 1809 udnyttede den herskende krigssituation ved at opkaste sig til hersker over den isolerede ø, med den bagtanke at gøre øen til et selvstændigt rige. Herskerværdigheden varede dog kun et par måneder. Resten af hans liv blev eventyrerens, der ved udstrakte foretagender søgte at gøre sig gældende men uden held. Han endte i armod, henved 70 år gammel. Han var mere en forvoven fantast end en magtsyg ledertype, fuld af dristige indfald, som han impulsivt bragte til udførelse uden solidt grundlag. Adskillige pjecer udgav han om alskens emner, teologiske og nationaløkonomiske; de opbevares nu i British Museum. Et vindende væsen skal han have haft, med følelse for undertrykte og ilde behandlede folk.

Moderens slægt var af ganske anden art, uden faderslægtens lyssyn og originalitet. Moderen var selv en tungsindig natur. Anlægget herfor havde hun overtaget efter sin fader, filologen *Carl Fr. Dichman*, Oehlschlägers historielærer, selv en fortrinlig begavelse, der gjorde sig bemærket ved udgivelse af en sproglære, farvet af særegne synspunkter. Men som antydet var også han af tungt sind, og 43 år gammel endte han sit liv ved selvmord. Oehlschläger benævner ham i sine erindringer »en humoristisk Melankoliker«. Han havde tre dygtige sønner. De to optrådte som medlemmer af den litterære sammenslutning Tylvten i kampen mod Baggesen. Den ene endte som rektor for Herlufsholms skole og har indskrevet sig i åndslivet som Sibberns ven og korrespondent. En tredje søn deltog som søofficer i »Najadens« kamp mod englænderne ved Lyngør i Syd Norge 6. juli 1812, hvor han mistede den ene arm. (Det var i denne træfning, *Peter Buhl* fik sit banesår). Med hans datter giftede Fritz Jürgensen sig 1842, altså med sin kusine. Ægteskabet, et lykkeligt lyspunkt i Fritz'es liv, varede kun et år, – kusinen døde pludseligt i barselseng efter at have født en datter, som senere giftede sig ind i familien West, hvis efterkommere stadig lever.

Fritz Jürgensen videreførte på smukkeste måde den solide kulturarv i de to slægter. Af venner ansås han allerede fra ungdommen som noget af et »universalgeni«, som de kaldte ham. Han var et godt hoved og oversatte som purung både en fransk komedie og et værk om ures regulering. I Schweiz satte han sig grundigt ind i det finere urmageri og viste betydelig praktisk nemme. Fra den fædrene slægt overtog han en dyb interesse for matematik og især astronomi og opnåede endog at få overrakt en varmt hædrende anbefalingsskrivelse til videre uddannelse inden for stjernekyndigheden af den ansete Altona-astronom *Schumacher*, der i Jürgensen så et talent for denne videnskab. – Fra de unge år gav han sig endvidere af med litterære sysler og forsøgte sig i novelle-genren, – som det ses af udkast med tydelig evne. Hertil kom et kræsent øre for musik. I forhold til

*) Søn af sognepræst i Strøby-Varpelev Christian Nees 1774–1861.

disse vidtspredte interesser modnedes hans trang til at slå sig igennem som billedkunstner kun langsomt. Ganske vist optrådte han fra første færd som familiens humoristiske tegner, der med pen og blyant illustrerede alskens huslige scener og lattervækkende situationer, han indfangede på sine rejser. Men disse for privatlivet bestemte tegnerier viste foreløbig mest talent ved de ledsagende komiske kommentarer, der røbede den kommende geniale tekstforfatter. Først i de modnere år udstræktes interessen til maleriet. – Sansen for de stringente videnskaber stammede fra faderens slægt, mens den tunge last af melankolske grundstrømninger i sindets dyb, der koin til at bestemme hans holdning til livet, må søges i moderens slægt. I denne dobbelte indflydelse blev det arvelodden fra moderen, der skulle sejre.

Påfaldende var Fritz Jürgensen allerede i skoletiden ved sin fåmælted eller fuldkomne tavshed (ligesom Wessel), skønt, som han siger, »jeg i grunden er en selskabelig Natur«, hvori lå ønske om en aflastende kontakt og forståelse hos omgivelserne. Han værnede om sin enorme følsomhed, som ikke blev forstået, og han ville for enhver pris undgå skærmydsler, der var ham inderligt imod. Hans rektor, *Niels Bygum Krarup*, modellen til den sindige jyske Bertel i *En dansk Students Eventyr*, havde øje for »hans ejendommelige Væsen og hans ubøjelige Respekt for Sandheden, så han ikke ved nogetsomhelst kunne bevæges til en Overskridelse af denne«. Man hører bogstavelig talt Poul Møllers røst gennem dette vidnesbyrd. Det var i hvert fald rammende. Jürgensen havde fra begyndelsen et skarpt blik for sine medmenneskers forløjethed, indbildskhed og »affektation« (i Møllers betydning af ordet). Det gav ham mere og mere et drag af mistænksomhed og misantropi, som han, med sit i bunden godmodige sind, omsatte i humoristisk gengivelse i tegning og skrift. Godtfolks selvoptaget-hed, kedsommelighed og deres latterlige gåen-op i borgerlivets trivielle roller, afsatte hos ham en tilbundsgående mistillid til livet, så han knap fandt det værd at leve. Allerede 1840, 21 år gammel, kunne han notere i et brev: »Hvad kan Resultatet af mine Bestræbelser blive? En Eksistens. Enden er Døden. Disse Tanker gør mig modløs«. Men de gør mere end det. De befæster et anlæg for en grundfølelse af radikalt mismod. Ingen samstemthed kan han nogen steder finde. Mismodet gælder også ham selv og tager form af en lige så fundamental mangel på selvtillid. »Hvad nytter det mig at bo iblandt Mennesker? Hvor jeg end er, går jeg ensomt.« (1844). Livsleden kæder sig sammen med en indeboende utilbøjelighed for målrettet virksomhed, – alt er jo i bund og grund nytteløst. Jürgensen går til bunden af tingene og kan ikke finde nogen rimelig forklaring på, at man skal udrette nogetsomhelst. Han kan kun satirisere over emnet: »Mennesket er skabt til Arbejd. En gavnlig Virksomhed bør udfylde Livets Øjeblikke«, hedder underskriften på tegningen af den sæbeoblende familie.

Han lader sig nøje med at sidde stille i timevis og nyde de glæder, fantasien kan fremtrylle. Smerten er »Jordens og Kunstens Moder«, den befrugtende kraft. Da verden er hæslig, må kunstneren søge stof i erindringens skønhed. Under et ophold på Frederiks Hospital (som senere skal omtales) for en truende afhængighed af de sindsopløftende stærke drikke, kan han erklære sig fuldkommen tilfreds med sin passive afsondring fra omverdenen. Der kan han sidde og gruble uforstyrret over sin vanskæbne: han kan ikke finde nogen rettesnor for sin livsgang, som er opløst i løsrevne trådstumper. »Min største Ulykke er en utilbørlig Ringeagt for Menneskets Bestemmelse her på Jorden. Min Tro på Tilintetgørelse, ikke alene af Individet efter Døden, men af hele Menneskeslægten Værker efter et vist Tidsrum, er lidet opløftende«. Fremdeles: »Jeg er som en Støvle, hvor

Overlæret mangler og hvor Sålerne er aldeles opslidt ... For at lide er vi kommet ind i Verden, – og i hvad Hensigt? Her giver Religionen ej engang Svar til de mest troende«. Al stråben er hensigtsløs. »Smerten spiller Kontrabas i mit Livs Symfoni og Længsel spiller første Violin«. Hans uvirk-somhed er ikke resultat af blot magelighed eller dovenskab. Bag den ligger en sørgmodig filosofi.

Religiøst var Jürgensen en oprigtigt ransagende søger, der med skepsis betragtede andre folks lette tro. »Hvis jeg ikke havde så høje Tanker om de gamle østerlandske Visers Lærdom, skulde jeg lettere hengive mig til den lykkelige Tro«. Men han fattes denne lette trosevne. Thi endnu vigtigere end at tro er det for ham at være ærlig. »Jeg ved, at jeg har villet og vil, hvad der er ret ...«. En bundærlig mand var Fritz Jürgensen.

Nogle skarpsindige citater fra dagbogen 1852 bør gengives. De viser hans trang til at forene viden og tro. »Den hos Mennesket nedlagte Attrå efter at vide og forstå, der driver Slægten fremad, må være givet den med Hensigt. En højere Fornuft må ligge til Grund derfor. Vi ved ikke, til hvilket Mål vi føres. Vi kan spore, hvorledes de forskellige Tilbøjeligheder arbejder i Åndens Tjeneste, vi kender blot ikke Målet. Sæt, at Kundskab om Gud var det, som Mennesket ad uendelige Omveje ubevidst stræber mod at nå. Det er os klart, at Menneskets Viden har uoverstigelige Grænser, vi føler, at vor Ånd aldrig vil komme til at forstå *Uendelighed*, og dog tror vi på den. Ved Troen kan vi altså nærme os det ufattelige, det, hvorom vor Videbegærlighed aldrig vil skaffe os Kundskab. Men kan da vor Stråben efter Kundskab endelig føre os til at tro? Vel synes Videnskab og Religion at fjerne sig fra hinanden som Parabolens to Arme. Thi ligesom vi ikke kan fatte den Udstrækning, Parabolen må have for at være en i sig selv tilbageløbende Linie, en Ellipse, således fatter vi heller ikke hvorledes Videnskab og Tro nogensinde kunne mødes. Men vi *ved*, at Parabolen i Grunden ikke er andet end en Ellipse af uendelig Udstrækning. Kan Videnskaben derfor blot lære os, at dens Fjernelse fra Troen er beskaffen som Fjernelsen af Parablens Arme, så har den alt lært os nok. Thi da mangler os kun den oversanselige Fatteevne for at vi kan vide, hvor og når Sammenstødet skal indtræffe. Vi ser da anende hen til en Tilværelse, hvor denne Fatteevne skal vorde os given, og hermed er vor trøstesløse Tvivl tilende«.

Citaterne giver et rørende indblik i den dybsindige alvor hvormed Jürgensen granskede de største livsproblemer. Han var for meget hjemme i de eksakte naturvidenskaber til, at han kunne skyde deres udsagn til side. En trostrang skimtes gennem optegnelserne, men han kunne ikke gå på akkord med sin sandhedstrang for troens skyld. Det er da også en ganske interessant og original løsning på det stående spørgsmål om en mulig forening af tro og viden, han finder i det rammende billede fra sin kære geo-

metri. Han viser sig her som et stykke af en tænker, der engagerer både sin hjerne og sit forblødte hjerte.

– Fritz Jürgensens kærlighed til matematik og allermest astronomi var ikke blot en grille. Den var en vigtig facet i hans personlighed. Det er fortalt, at han i de unge år satte sig så grundigt ind i disse videnskaber, at han vakte fagfolks bevågenhed. Ved sin omgang med sin svoger, søsteren Sofies ægtefælle, Nees, fik han en passioneret forbundsfælle i dyrkelsen af matematiske problemer, – til stor fortrydelse for den mere jordnære søster. Især blev han mere og mere fascineret af geometriske figurers indviklede beregninger, og som det kan ses af en af hans tegninger kunne han bringe svogeren og endnu mere søsteren til fortvivlelse ved sine utrættelige udredninger, som det åbenbart var ham vanskeligt at løsrive sig fra. – Interessen holdt sig hele livet igennem. Så sent som i 1858 skrev han til etatsråd Collin, som han havde forbindelse med, om han ikke »vilde være så barmhjertig at låne mig det udkomne af *Astronomische Nachrichten* siden Schumachers Død, et Bind ad Gangen, for at jeg kan vide, hvad der passerer i Verden i den Retning«. – Jürgensen kan udmærket tænkes at have udviklet sig i en naturvidenskabelig disciplin, hvis han havde haft et stabilt temperament og ikke havde måttet døje med sit følsomme, melankolske sind. Nu måtte han nøjes med, efter faderens død, at indtage pladsen som »kongelig hofurmager og generalinspektør for den offentlige tidsmåling i København«, hvilken stillings betydning ikke helt svarede til dens fornemme titel. Indsatsen bestod fornemmelig i at regulere de kongelige ure. Og det blev han snart ked af.

– Jürgensen opgav tidligt sit kompagniskab i urmagerforretningen og henlevede sit korte manddomsliv i omstrefjende lediggang, uden derfor at blive bohême. Snart boede han for sig selv, snart hos familie eller gode venner, og snart drog han på såkaldte baderejser til udlandet. Han befandt sig alle tider bedst i selskab med sig selv, sine drømmerier og grublerier, i erkendelse af at han ikke kunne regne med dybere forståelse hos andre mennesker, og dette til trods for, at han anså sig for »et i grunden selskabeligt menneske«. Den for ham så kære ensomhed var derfor parret med nedslående følelser.

Jürgensen var fra ungdommen meget kvindekær. Efter en heftig, sværmerisk forelskelse i sin kusine *Lise Dichman* giftede han sig med hende i 1842. Ægteskabet blev lykkeligt men kortvarigt, – Lise døde i barselseng året efter og efterlod Fritz alene med en spæd datter. Hans sorg var overvældende, og den bidrog til at øge Jürgensens ligegyldighed overfor at bringe sin tilværelse i faste rammer. Alligevel betød dødsfaldet ikke nogen radikal overraskelse: det stemmede så vel med det pessimistiske syn på livet, han havde indarbejdet i sig. Desuden havde hans ægteskabelige følelser, mod al rimelighed, været forbundet med ejendommelige komplikationer,

bundende i skinsyge, som nedenfor skal blive berørt. – Tragedien betød heller ikke, at hans tilbøjelighed for kvinder hørte op. I de senere år af sit liv blev han grebet af en voldsom attrå til søsteren Sophies veninde *Jette Funch*. I et brev til Sophie i 1859 skildrer han udførligt dette mellemværende. Skønt han og søsteren var diametrale modsætninger, benyttede han hende som sin intime skriftefader og lagde sit indre blot for hende. Overfor hende nærede han en rørende broderlig kærlighed, fordi han trods hendes iltre natur stolede på hende, fuldt og fast. Over for alle andre mennesker kæmpede han forgæves mod en indgroet mistro, der grumsede hans venskabelige følelser og fik ham til at svinge mellem tillid og tvivl. Dette gjaldt også de kvinder, han havde kær, og også den så hedt ombejlede Jette. I dette mislykkede forhold tillagde Jürgensen sig en væsentlig del af skylden. Til Sophie skriver han: »Jeg stiftede [ɔ: løsaɡtigel] Bekendtskaber, som ret er skikkede til at lægge Dæmper på de bedre Følelser ... I denne liderlige Forbindelse ser jeg den største Årsag til den Sorg, som jeg nu må bære ... Min Tilbøjelighed til Drik skriver sig fra den Tid, den blev atter en Hindring. Jeg turde ikke betro en andens Lykke til mig ...« En anden hindring var, at det mislykkedes for ham at sætte sig igennem som maler, – måske rettere, at han stedse var utilfreds med sine udkast og kasserede dem. Hertil kom, at omgangen med Jette efterhånden fik den gamle orm, mistillid og mistro til andre, ja til omtrent alle mennesker, til at vågne. Han stolede ikke på Jettes oprigtighed, og han kan gå så vidt, at han benævner hende kold og frastødende. Han befinder sig som i dobbeltild. På den ene side tilsiger hans ærlige og skarpe øje ham, at han ikke tør stole på Jette. Hun mangler den uforbeholdenhed, han eftertragter. Men på den anden side sidder kærligheden for dybt i ham, og han formår ikke at rive sig løs. »Sygelighed er med i Spillet«, bekender han for sig selv, og Jette, indrømmer han, »har aldrig givet åbenbar Anledning til min Mistillid«. – Han fraråder sin søster at anbefale ham religiøs trøst for sin vånde: »Hvad Erstatning er en Prædiken for et kærligt Kys? Der er en sådan Portion *jordisk* i dette Savn, at et Menneskes Sympati er mere virksom end hin Trøst«. Jürgensen svinger uden ophør mellem håb og tvivl, mellem forelskelse og gnavende mistro, melankoliens destruerende ledsager. Men til sin død vedblev han at nære tilbøjelighed for sin Jette, hvor håbløs den end var.

Jürgensen slutter sine betragtninger over det sørgelige emne på den for ham karakteristiske måde: »Jeg er ubeskrivelig melankolsk ... Enfin – Voila! Således er Livet, sagde Skrædderen, han så, det ene Knaphul lignede det andet. Således er Livet, sagde Tømmersvenden, han åd et Firtommer-søm og fandt det lige så langt da det kom ud igen«.

Jürgensen malede imidlertid altid sin sindstilstand med blandede farver. Det gjorde han også over for Jette. Hun ventedes i besøg hos søster Sofie

i Haderslev i 1859, og Fritz tager derover for at være sammen med hende. Han sonderer dog først terrænet i hovedstaden: »Jeg har været hos Funchs for at hente Stof, dels fra Familien, dels igennem den om, hvad der var foregået i Forlovelses-, Kasino-, Dødsfald-, Opslåelse-, Maskerade-, Sekondløjtnants-, Gadebelysnings-, Mazurkapolka- og Malermester Schow-Verdenen ... Jette var i sit altforsmående Hjørne. Syntes man, at Parmasanost smagte godt på Makaroni, fandt hun, at det var aldeles forkasteligt. Fandt man, at en Porcellænsvase var smuk, fandt hun, at den var væmmelig. Mente man, at det var slemt, når en Stue var altfor varm, så påstod hun, at det netop var henrivende, at hun altid agtede at have en glohed Stue ...« Nået derover morer Fritz sig over familiens febrilske iver for at gøre den kommende gæst tilpas: »Enhver Udtalelse endte med Ordene: Når Jette Dunch (Funch) kommer ... Til Jette kommer ... Fordi Jette kommer ... Gid Jette snart vilde komme ... Hvor kan det være, at vi ikke har fået Brev fra Jette Dunch, – og så fremdeles.« Der kan være noget dickensk over de komisk opstablede tankeforbindelser.

– Det er nævnt, at Fritz Jürgensen led under vedvarende selvanklager. De var ikke af religiøs natur men kredsede om spørgsmålet, hvorvidt han turde kalde sig redelig, uden fordømmelige etiske egenskaber. »Jeg finder (hos mig) næsten kun een god Egenskab, det er den: at ønske jeg var bedre. Det græmmer mig, at måtte erfare, at jeg har været uærlig i min Bedømmelse af mig selv og andre og at der er meget usandt i mit Væsen ... Måtte jeg i den Tid, jeg har tilbage, kunne bedømme mig selv strengt og ærligt, vise Afsky for alt Hykleri ...« Poul Møller har næppe hos nogen anden haft en mere lydhør adept. Jürgensen optager det moralske krav om ubetinget personlig sandhed, uden »affektation«, med en næsten Kierkegaard'sk konsekvens, og fuldstændig i Møllers ånd. Mennesker går på akkord med ærligheden, konstaterer Jürgensen, og i stedet opfører de et altfor gennemskueligt maskespil, der gør livet til en trist komedie. Her findes grunden til hans misantropi, – mod hans inderste natur. Selv børn, som ellers havde hans kærlighed, vender sig bort, »når Kageskuffen står tom«. Og de voksne? Ak og Ve! De ser ud »som var de Møbler« og ikke levende væsner. I selskabslivet teer de sig vanvittigt, ved »livlig Gestikuleren, høj Latter, bedrøvelige, glade Ansigtsfordrejelser, Forundringsudråb«, et sammensurium af intethed. Naragtighederne har ingen ende. »Folk med trekantede Hatte, firkantede Huer, trekantede og firkantede Sjaler, Folk, der af Ærgrelse skyder Skuldrene tilvejs og bliver firkantede og som af Ængstelse skyder Øjenbrynene tilvejs så at Øjnene bliver aldeles trekantede ...« Livet omkring ham har antaget karakter af en barok abstraktion, et non-figurativt mareridt.

Jürgensen slutter sine dagbøger i 1859. Han havde længe været angrebet af lungetuberkulose med hyppige blodspytninger. »I de Øjeblikke, da jeg

troede, at Døden var nær, var jeg næsten taknemlig mod Gud, fordi han vilde give mig Ro. Jeg havde bedt derom kun nogle Dage i Forvejen«. Døden ville være opfyldelse af hans inderste ønske. »Stjernerne står som Fyrtårne på Evighedens Kyst. Didhen styrer vi vor Kurs, og imod de fjærne Lys søger Øjet og vor Tanke«. Det er det sidste notat i hans selv-bekendelser.

Sådan var det menneske, som har måttet nøjes med eftermælet som en underholdende vittighedstegner, som ikke kunne tages for højtideligt. Ingen i samtiden anede, hvad der skjulte sig bag hans beskedne, godmodige komiske tegnerier, af uophørlig kamp for personlig redelighed og ægthed, for ikke at tale om en stadig strid med et sårbart og melankolsk temperament.

3.

Intermezzo om Fritz Jürgensens sygelighed

Det er fortalt, at Fritz Jürgensen fra de unge år tyngedes af en arv for tungsind. Moderen og hendes slægt viser for enkelte medlemmers vedkommende åbenlyse tegn på sygelig melankoli. Men heller ikke faderen var ganske fri for tilbøjelighed til nedtrykthed. Jürgensen skriver i brev, 6. Nov. 1853, at skønt han, faderen, arbejdede ufortrødent, »føjte han sig forladt, syg ... Han arbejdede over sine Kræfter ... Han føjte, at han havde været skikket til noget bedre end denne daglige Stræben efter at fortjene til sit Livsophold«. Men han anså det for sin pligt at udføre det, han var sat til at udføre, det vil sige at vedligeholde det ansete kronometerværksted på dets høje standard. Men han har sikkert plaget sig med en underlegenhedsføjelse over for sine begavede søskende, der i frihed kunne hengive sig til deres evners udfoldelse. Han synes at være brændt inde med muligheder, der aldrig blev udnyttet, og det har naget ham at skulle nøjes med et trivielt borgerligt hverv. – Disse egenskaber hos begge slægter fik Fritz i arv, som allerede omtalt. Men de slog hos ham ikke ud i manifest sygdom. Sammenstødet af de komplicerede anlæg fra begge sider, også talenterne, resulterede i et melankolsk temperament, en fra ungdommen udviklet, vedvarende trist, ofte mørk sjælsholdning, et tvivlende og illusionsløst sindelag, der uden svingninger holdt sig livet igennem. En orm gnavede i hans hjerte fra den første ungdom, der rev al lystro ned. Hans rigidom på evner i mange retninger – faderens efterladenskab til ham – kuldkastreredes af moderens melankolske arvelod, og han overgav sig mere og mere til livstærende føjelser af skepsis, mistvivl, sortsyn indtil det nihilistiske.

Denne holdning må ses på baggrund af den kendsgerning, at han fra første færd nærede høje idealer om, hvad han fordrede af livet. Da melankolien skød grunden bort under deres realisation, erstattedes de af besvi-

gelsens livsfjendske, ormstukne følelser. Skønt han syntes lykkeligt forelsket i sin kusine Lise, blandedes hans forhold til hende »med en urimelig Skinsyge, der måske var nedarvet fra min Moder, som atter arvede den fra sin Bedstefader« (Dagbogen). Denne skinsyge bebrejdede Jürgensen sig i mange år efter Lises tidlige død, men ikke desto mindre blussede den voldsomt op, da han senere blev så dybt betaget af den omtalte Jette Funch, en tilbøjelighed, Jette ikke turde komme imøde. Jürgensen kan have ret i skinsygens arvelighed i den forstand, at den var udslag af melankolikerens selvutilstrækkelighedsfølelse, der, for at opnå det attråede, griber til urimelige, uopnåelige krav, umulige at honorere af den kvindelige part. Desuden beroede den på Jürgensens forlangende om fuldkommen ærlighed hos sig selv og hos andre, der medførte den før omtalte, stående mistro til så at sige alle mennesker, – atter et udslag af melankolien.

I vinteren 1852 lod han sig som tidligere fortalt, halvt modvillig, indlægge hos professor *Trier* på Frederiks Hospital. De pårørendes hensigt gik ud på at lade ham gennemgå en kur for alkoholmisbrug. De indså ikke, at baggrunden for dette var melankolien, og Jürgensens biografer har været hildet i samme mangel på indsigt.

Han var ikke nogen svirebroder. Han tyede til alkohol som det, man nu til dags kalder et antidepressivum, man havde dengang intet andet middel. Kan man bebrejde ham det? – I øvrigt erklærer han sig fuldkommen tilfreds med sin afsondrede tilværelse. Den giver ham en eftertragtet anledning til at gennemanalysere sig selv. Han prøver på at befri sig for den ringeagt for sig selv og andre, som han idelig lider under. »Overalt møder mig Spor af mine Dumheder«, til trods for, at han samtidig skønner, at han i det store og hele har handlet ret. Ærlighedskravet, forstærket af melankolien, skærper hans øje helt uhæmmet for det allestedsnærværende hykleri, som han sporer allevegne og som, mildnet af humor, bliver hovedtema i hans såkaldte humoristiske tegninger.

Han venter sig ingen lykke. »Jeg er forberedt på Sygdom og Armod, på at blive forladt og krænket (af andre). Det er fortvivlende at leve uden at leve«.

– Det bliver ham mere og mere umuligt at samle sig om stadigt arbejde. Thi han kan ikke begribe, hvortil det skal nytte. Al stræben er hensigtsløs. Han er, synes han, blevet så uselvstændig og passiv, at al handlen går i stå. Hans største tilfredsstillelse betår i at sidde time efter time med sin pibe og lade tankerne drage omkring, hvor de vil. »Jeg kunde egentlig ligeså godt først som sidst bryde med hele Verden. Hvorledes skal jeg kunne glædes ved en Verden, for hvilken jeg er en lukket Bog ... Er det ikke kun andre Menneskers slette Tilbøjeligheder, jeg alene har haft Øje for,« spørger han sig, »mens jeg har søgt at give alt andet end mig Skylden, når jeg var slet?« »Jeg går i Tåge, kan intet indse, intet beslutte.« Søger han

råd hos andre, »får jeg kun ligegyldige og trivielle Svar. Jeg er udelukt. Håbet er borte, Trøst er ingensteds at finde. Guds hellige Ord taler til mig med Hån, de er bitre Bebrejdelser imod mig«. – Han vender tilbage til sine vanskeligheder i kærlighedssager, men kærligheden »savnes i samme Forhold som den ydes, og det er netop af den, som man elsker, at man vil elskes igen«. Han retter tilsyneladende anklagen mod den kvindelige part, men så fortsætter han i sin tågede ulykkelighed: »Men der er ikke nogen enkelt længer, som jeg elsker med Varme. Jeg elsker Menneskene og af dem vil jeg elskes, – det er måske netop min Ulykke. Hvor mange har ikke stræbt at gavne uden at møde andet end Miskendelse, ofte Had eller Foragt. Jeg, som har ladet mig sløve af Verdens Kulde, jeg tør da ikke klage«.

Kort før sin død noterer Jürgensen i Dagbogen: »Du skal tro på Venskabs Salighed. Men Venskab er uadskilleligt fra Kummer. Du skal kende Kærlighedens Sødme. Men Døden skal kaste sig imellem Dig og din Kærlighed. Du skal tro på Storhed. Men med Årene skal den blive Genstand for din Ringeagt. Du skal tro på Godhed, Retsindighed, Velvilje, som en dejlig Farve. Men når du kommer nærmere, skal du se Farven uren og plettet. Du skal tro på dig selv. Men mangan Klippe skal du støde på. Du skal afsky Lasten, og du skal finde den hos dem, du elsker og hos dig selv«.

Disse skånselsløse betragtninger synes, trods deres litterære iklædning, at være Jürgensens triste testimonium paupertatis over sit forspildte liv. Men de er tillige rettet som en grusom henvendelse til de børn, der leger omkring ham ude i det klare solskin, og som står over for at tage livet op. Thi de slutter med denne nihilistiske konstatering: »Barn! En Aften om mange År skal du sidde ensom og tænke tilbage på dette Øjeblik. Da skal du græde, og det skal forekomme dig, at du er blevet bedraget for din Lykke. Alt skal forekomme dig at være Løgn og Feberdrømme. Du skal uden Håb betragte den glædeløse Virkelighed, du skal indse, at man træder ind i Verden uden at møde den Lykke, som den har lovet, og at man træder ud deraf uden at have forstået«. Ingen lysstråle finder mere vej til den humoristiske tegner i hans kulsorte nat.

På baggrund af disse ulyksalige melankolske stemninger vil man kunne forstå de næsten afsindige ord, hvormed Jürgensen afslutter sine hospitalsoptegnelser. De kunne være forfattet af *Swift*: »Dagens Begivenheder kan, idet jeg tænker på dem, pludselig forekomme mig desperate og latterlige. Det er en Opvågning til Erkendelse af, at alt er Vanvid, at alt, hvad man tidligere har set, følt, tænkt, slet ikke har haft Virkelighed. Også når jeg er fuldvågen, kan noget lignende hændes mig, – at det, der forekommer mig latterligt eller vanvittigt, i visse Måder virkelig er det, f. eks. Soldater-væsnet, Folkets Underdanighed for en Fyrste, et pyntet Lig, en verdslig Leveregel. Hvad der forfærder mig er det pludselige og levende deri. Hvis

man blev stående der, vilde man være vanvittig. Men man tager sig sammen og er atter sig selv.»

I disse oprivende men samtidig klart udformede oplevelser bør man ikke spore tegn på egentlig sindslidelse. De må betragtes som udslag af en krise, et forstærket udtryk for Jürgensens temperamentsbestemte, melankolsk betingede, skepsis over for tilværelsen, der i mørke øjeblikke kan slå over i fuldkommen nihilisme. Han kan »tage sig sammen« og lade verden gå sin skæve gang, men tvivlen om værdien af, hvad livet kan byde ham, lurer lige bag overfladen af hans sind. En anskuelse om altings intethed har slået rod i ham. Intet under, at han anser det for spildt ulejlighed at give sig i kast med et arbejde med et fast mål. Han slutter i stedet en kontrakt med det meningsløse liv ved at gengive det i humoristisk form: ikke blot han selv men alle mennesker er at beklage. Alle er under samme skæbne. På denne glædesløse baggrund må hans paradoxale fremtræden som humorist betragtes.

Psykologer uden medicinske forudsætninger vil antagelig betegne Jürgen sen som neurotiker. De vil sige: Alle træk tyder på, at han er offer for en konflikt, som han ved uoprigtige midler skjuler for sig selv. Konflikten består i, at han ikke kan leve på egne hjælpemidler men må støtte sig til andre. Han er ikke herre i eget hus, i bund og grund hjælpeløs, svag, selvusikker, uden forsvarsevne. For at dække over sine mangler danner han sig et ydre ansigt, der kan kompensere den indre brist og give ham et agtværdigt, anerkendelsesværdigt præg. Den ubændige jalousi, som holder sig, selv i hans lykkelige ægteskab, tydes som et neurotisk træk. Han forlanger en betingelsesløs, urimelig kærlighed, indtil opofrelse, af den anden part, og lever dog i bestandig frygt for at miste den. Forklaring: han vil vide sig sikker på den andens varige støtte og hjælp. »Du skal tage Dig af mig«, ligger der i holdningen, en ubevidst vanskelighed ved overhovedet at kunne modtage kærlighed i sund gensidighed. Frygt for skuffelse og ydmygelse gemmer sig bag jalousien: »Man bryder sig alligevel ikke om mig«. Usikkerhed ulmer stadig og medfører et egocentrisk forhold til kærligheden. Den udvides til mistillid til kærlighed i det hele taget, den kan aldrig blive hans sikre støttstav. Han viser ædelmod i forholdet som en falsk taktik for at opretholde sin erobring, men ængstes desuagtet for smertende nederlag. Mistro, misundelse og misbilligelse over for snart sagt alle mennesker er andre taktiske greb. Han tåler ikke kritik for ikke at blive afsløret i sin hjælpeløshed og ubeslutsomhed. Misundelsen er en projektion af egen usikkerhed, der frygter åbenbaring af, at han står tilbage for andre i arbejde, ægteskab, lykke. Den vedvarende svagelighed og den nedsatte vitalitet er skærmbredt for hans reelle mangel på produktiv kraft og evne til at være ydende part. Den tiltagende trang til isolation er udtryk for frygt for skuffelser og nederlag, den er en kompromisløsning, en resignerende kon-

trakt med livet, et valg af frivilligt fangenskab, for at undgå yderligere ulykke. En traktat med skæbnen om varig håbløshed forekommer ham mildere end at give sig i kast med livet og blot lide nye nederlag og få undergravet den svigtende selvagtelse, – og få lagt sine uværdige egenskaber blot. Summen af psykologens betragtninger er da: »De andre har pligt til at hjælpe mig. Men da jeg ikke kan vente noget af dem, vælger jeg den absolutte mistro til alt og alle og sikrer min identitet ved afsondrethed.« En forløjet personlighed, der søger ly i en neurose.

Alt dette kan tilsyneladende lyde meget antageligt. Der er en vis logik i ræsonnementerne, – hvis de ellers passer til kendsgerningerne. Indvendingen er imidlertid såre simpel: de selv samme psykologiske træk er karakteristiske for et melankolsk menneske, – Jürgensen *var* et melankolsk menneske. Jalousien, angiver Jürgensen selv, er et arvet element fra moderens tungsindige slægt, og den kan, uanset arven, udmærket være led i et melankolsk naturel. Det samme gælder de grundsymptomer, der af psykologen angives at ligge bag de analyserede mekanismer: hjælpeløsheden, selvundervurderingen, nederlagsstemningen, vitalitetsnedsættelsen, uværdighedsfølelsen, umuligheden af at leve op til livets mangehånde krav, isolationstrangen forbundet med et hang til at vandre sine egne dunkle veje for dog at kunne være i fred med sine særheder. Jürgensens selvanalyse på hospitalet godtgør til fulde, at han ganske bortset fra sit vanskelige forhold til omverdenen, i sin ensomhed indser sine store mangler. Selvbefrejdelse vendes ikke alene mod ham selv i form af uduelighedsfølelse men nok så meget som en anklage: at han ikke har været, som han burde imod sine nærmeste. Jalousien bunder i, at han føler sin uværdighed og utilstrækkelighed med hensyn til, hvad han i et kærlighedsforhold er i stand til at byde den anden part. Den stigende håbløshed er fuldelig forklaret af den melankolske tanke: Jeg bliver aldrig anderledes, end jeg nu engang er. Det vil være latterligt at tro på lysere dage. Siden sin forlovelsestid har han ikke oplevet solen bryde frem på hans grå himmel. Han måtte erkende, at han var og blev i sin skæbnes vold. Pessimismen var et forståeligt udslag af hans sindsstemning, og at han byggede en privat livsfilosofi over den, kan vel ikke undre. Mod ideen om en neurose taler endelig, at han tog humoren i brug som våben mod den afsondrethed, han nødedes til at indtage. Ved den kom han indirekte i forstående kontakt med verden og medmenneskene, og han opnåede i kraft af sin humors godmodighed en slags forsoning med tilværelsen.

Jürgensen generede heller ikke, som neurotikere, andre folk med sine kvaler. Tværtimod. Som et overbelastet trækæsel sled han tålmodigt med sin byrde uden at mæle et ord. For øvrigt var han, mod sin egen dom, et hyggeligt menneske i de kredse, hvor han kom. Man holdt af den tavse mand med de muntre indfald. Og så var han fuldkommen ærlig i sit syn

*Sophie interesserer sig ikke for deres samtale om Matematik.
Fritz Jürgensen t.v., svogeren J. C. A. Nees og søsteren Sophie.
maler. -*

*Sophie interesserer sig ikke for deres samtale om Matematik.
Fritz Jürgensen t.v., svogeren J. C. A. Nees og søsteren Sophie.*

på sig selv, forlorenhed var hans væsen aldeles fremmed, glosen er ubrugelig i forbindelse med Jürgensens væsen. Egocentrisk var han heller ikke. Han anså sig ikke for noget »ædelt« menneske, som krævede nogen som helst opmærksomhed. Han klarede helt og holdent på egen hånd sin skæve tilværelse, hvor meget der end gik i fisk. Derfor står hans personlighed for eftertiden i klare, tydelige træk uden grumsede konflikter, han ikke selv havde rede på. Hans eneste »komplex« var et ærlighedskompleks, hvis dette ord overhovedet skal tages i anvendelse.

Lad Fritz Jürgensens melankolske tilstand stå som et advarende eksempel for rette vedkommende: Drag aldrig slutningen: neurose uden at have overvejet sagen syv gange syv gange. Hvor ofte vil det da ikke vise sig, at tilfældet er en maskeret psykisk lidelse af dybere art, og at det, man endnu kan kalde neuroser, hører hjemme i den normale psykologi, der også har sine forvildelser, der kan rettes op ved fornuftig samtale. Deres antal vil ved indtrængende undersøgelse formindskes i antal.

Medicinske spørgsmål vil vi ikke komme ind på her men kun antyde, at Jürgensens tilfælde kan tydes som en såkaldt cyklopati, dvs. et let anlæg for manio-depressiv lidelse, der præger sig mere i temperamentet som en

livslang melankolsk farvning af grundstemningen end som udtalt sinds sygdom. Arven har givet sig udslag på særlig måde.

4.

»Fritz Jürgensens Tegninger« har opnået varig berømmelse og er den dag i dag i folkemunde. Man kan forbavses herover. Men forklaringen kan findes, hvis man betragter dem i det rette lys.

De skal ikke indordnes under kunsthistorien, hvad man har forsøgt, naturligtvis med et mådeligt vidnesbyrd. Deres kunstneriske værdi kan ikke stå mål hermed. – De skal heller ikke opfattes som slet og ret »vittighedstegninger« à la Punch. De er, fra Jürgensens side, overhovedet ikke vendt mod offentligheden. Nej, deres korrekte placering er den mere beskedne at være private ledsagetegninger til hans breve og dagbogsblade for, ved billedets præciserende medium, at anskueliggøre, hvad han skriftligt har ytret og derved ramme den skildrede situation i prikken. Andet og mere tragtede han ikke efter. Det kan uden vanskelighed eftervises, at de nu så folkekære billeder har deres forlæg, ofte ordret, i hans skriftlige meddelelser, og kun er tænkt som bilag til disse.* Derfor spiller billedteksterne en lige så stor rolle som tegningerne, de to kan overhovedet ikke skilles fra hinanden. Ja, tegningernes levedygtighed skyldes nok i endnu højere grad den slående tekst end illustrationen. De er små perler, fine litterære fund som Wessels epigrammer, der uforligneligt gengiver det daglige sprog hos de forskellige samfundsklasser. Jürgensen rammer næsten altid sømmet på hovedet og beviser ved de stramt formulerede ord sit litterære mesterskab. Man bemærker den fine sproglige rytme i teksterne.

Selv om tegningerne ikke fra et kunstnerisk synspunkt kan kaldes fremragende, er de det til gengæld i *psykologisk* henseende. Personerne er ikke udformet med virtuos penneføring eller med overlegen streg (som *Marstrands* glimrende og lystige fremstillinger af folkelivet). Men i personkarakteristikken, i ansigtsudtrykkene og i bevægelserne lader de intet tilbage at ønske. Jürgensens typer udtrykker nøjagtigt, hvad den ledsagende tekst fordrer. Han anvender de mest diskrete virkemidler, underspiller sin humor, uden bombast. Den slobrokkklædte pedant leder virkelig efter den stump sejl garn på sit skrivebord, han spørger »lille Petrine« om hun ikke har set. Pastoren, som har vundet den hele pouille i l'hombrespillet, skyn-

* Eksempler på sammenhæng mellem tegninger og breve-dagbøger (Numrene henviser til Nic. Bøghs værk).

Nr. 2 – Illustration til brev til søsteren 19/3 og 18/11 1861. – Nr. 11 – Fra et tegnehefte vedr. Jette (Fritz' sværmeri) Sommer 1859. Personen til højre forestiller søsteren. – Nr. 12 – Brev til søsteren 14/4 1862. – Nr. 19 – Til samme 19/3 1861. – Nr. 21 Til samme 13/8 1861. – Nr. 27 – Til samme 7/12 1861. – Nr. 29 – Til samme 12/5 1855. – Nr. 56 – Dagbog 11/10 1854.

der sig med at stikke gevinsten i bukselommen, mens den ene taber med mistænksom mine tæller jetonnerne efter og den anden resigneret konstaterer nederlaget. Den satte bondemand Morten lader dem »vrøvle med deres Interpellas« oppe på rigsdagen uden at afficerer af den radmagre handelsmands fiffigt-enfoldige påstand: Tingene klarer sig! Lægen taler som den mere betydningsfulde person dyrlægen til rette, mens denne står parat med en skarp ripost. Sundhedsapostlen, tynd som en asparges, holder foredrag om sine spisevaner for den lille, korpulente bon vivant, der lytter med påtagen interesse. De dydige madammer drøfter med forargelse, hvad pigen i køkkenet driver det til af uanstændighed. Den ene påhører skandalehistorien ved at stramme munden og sænke øjenlågene, den anden ved at spærre øjnene og munden op i forfærdelse. Fortælleren, husfruen, anstrenger sig til det yderste for at få alle detaljer med. Lige så kostelig er fruen, der udfritter tyendet om *hendes* frues tjenstvillighed over for kammerjunkereren. Den strikkende frue lyser af ærbarhed, med øjnene på stilke og med opspilede ører for at opfange sladderstof til snarlig brug på rette sted. Og det løber virkelig fuldstændig rundt for den læsende herre, der har gravet sig igennem den metafysiske bog og nået til slutningen: Dette er livet. Her, som på utallige billeder, forstærker stuehunden fremstillingens pointe: den læsendes forvirrede og absorberede tilstand. Der er død-stille i stuen, og Buddhaen på bordet forhøjer tystheden grinagtigt. Endvidere: den klassiske musicus, der sammenbidt marcherer henad fortovet for at nå til orkesteret, hvor han »ved Slutningen af 2den Akt skal slå eet Slag på Gongongen«. De forbigående understreger ved deres standsede gang og deres forundrede blikke musikerens koncentrerede energi. Den berømte tegning om verdenshavet og Frederiksholms Kanal siger mere end mange ord: Danmark er et lidet land. – Analysen kunne udstrækkes til alle tegninger. Det er rigtigt, hvad Nic. Bøgh bemærker, at Jürgensen »havde de geniale menneskers evne til på en studs at fange det væsentlige (ved en person) og lade det afprøge sig med faste, uudslettelige træk i sin-det. Gik han på gaden og så en skikkelse passere forbi, – straks ejede han den og kunne gå hjem og fæstne billedet på papiret«. De studietegninger, Bøgh ledsager sin tekst med, mest i profil, er nu ikke meget fremragende, men de viser Jürgensens sporsans for særegne typer. Tanken henledes på Poul Møllers Scener i Rosenborg Slotshave.

Ikke så få tegninger parodierer foreteelser i datidens kulturliv. Husherren, der distræt spørger den unge pige ved spinettet, om »den meget interessante Komposition« ikke var »noget af *Beethovens* cis-mol Quartet« og får svaret: »Gud, nej, Jeg gnider blot Tangenterne af med en ulden Klud«, er en hentydning til komponistens »gale kvartetter«, den med opustal 131, som mesteren satte højest af alle sine kvartetter. – Bøghs tegning nr. 21, hvor drabelige krigsmænd synger løs på »Forræderen på iltomt

Fjed er flygtet bort ...« uden at komme af stedet, er en karikatur af den opdukkende romantiske opera, formodentlig *Webers* Oberon, som Jürgensen hørte i Dresden 1847. – Gadesangeren, der med sin guitar kvæder *Wenn mir ein Mädchen recht gefällt*, har til tilhører en komisk gengivelse af Marstrands portræt af *Job. Luise Heiberg*. Tegningen nr. 62 hentyder til Marstrands skitse af *Oehlenschlägers* oplæsning af egne værker, mens *Thorvaldsen* slumrer. – Og mon den berømte tegning med den korte underskrift: *Mit* Navn er *Thomsen*, ikke skulle være *Adam Homo*, der modtager »lille *Jensen*«? – I fem tegninger udleveres pedantiske pædagoger til latteren. I mageligt tilbagelænet stilling i stolen, med krumme rygge og med moraliserende mine tilretteviser de den forbavsedede elev. Alle har de, og sikkert med hensigt, et teologisk anstrøg. Truffet på kornet.

Skønt Fritz Jürgensen var en varm børneven, er hans gengivelser af børn på få undtagelser nær forbløffende ubehjælpsomme. De mangler enhver *gratie*, proportionerne er diletantisk ufuldkomne, hovederne for store, udtryk og mimik groft antydet, uden ynde. De minder mere om *Jerndorffs* »små dumme djævl« i den fortræffelige tegning fra 1883, der heller ikke er formet som menneskelige småvæsner. De minder snarere om fostre i forskelligt udviklingsstadium. Derimod er de talrige tegninger af søsteren *Sophie*, kaldet *Madam Mugs*, fortrinlige og betegner et højdepunkt i Jürgensens tegnekunst. De fleste stammer fra *Haderslev*, hvor hun boede med sin mand og sine børn (det ene barn var den berømte *Gysse*) i nogle år. Ægtefællen, *Nees*, var telegrafbestyrer der. Broderen følte varig hengivenhed for denne søster, trods hendes iltre, stundesløse væsen, der nok kunne gå den følsomme Fritz på nerverne. Men han kunne som altid omsætte sin påvirkelighed for umedgørlige medmennesker til humoristisk forståelse. Billedet af *Sophie*, der »søger at omvende nogle Præster til Kristendommen«, er en sand perle. Den impulsive og sværmeriske søster havde kastet sig ind i den *Kierkegaard'ske* bevægelse, anført af provst *Kofoed-Hansen*, som dengang havde embede i den sønderjyske købstad, og egnens præster undgik ikke *Sophies* ivrige missioneren. – Ligeså udmærket er tegningen af hendes himmelvendte attitude, da hun med et suk opgiver at høre på ægtefællens og Jürgensens diskussion om matematik, eller når hun, distraheret af læsning af avisens *feuilleton*, glemmer gryden, der koger over. Den kære *Sophie* har været den flegmatiske Jürgensen en udtømmelig kilde til undrende morskab, så aldeles forskellig hun var fra ham selv.

Tegningerne er for øvrigt en fortrinlig kilde til oplysning om datidens dagligliv, – kulturhistoriske dokumenter. I minutiøse detaljer er sceneriet i stuer og på gader gengivet. Vil man vide, hvilke møbler, skilderier, gardiner, nipsgenstande, beklædning, håropsætning, man havde, og hvordan fortove, lygter og husfacader så ud, kan man blot gå til Jürgensen for at

få besked. Han var Biedermeiertidens illustratør, – og samtidig en af dansk kunsts tidligste skildrere af realismen.

Det er ikke kun de omtalte studier af gadens folk, der er skitserede i profil. Det samme gælder talrige personer i de fuldførte tegninger. Da det kræver større overlegenhed at karakterisere et fysiognomi *en face*, må valget af profil ses som udslag af ubehjælpsomhed, en vej til at opnå en ramrende pointe på lettere måde. Dette lykkedes unægtelig også. Men de illustrerede personer har derved fået præg af »omvendte skygebilleder«, som ved fremkaldelse er blevet lyse. De ville kunne gengives som virkelige skygebilleder ved at klippes ud og ved en lyskilde kastes på en skærm.

Bag Fritz Jürgensens tegninger spores hans sind. Han var trods alle mangler en kunstnernatur, en vågen fortolker af alt liv. Tegningerne skal ikke alene anskues som fortrinlig psykologi. De afslører ved nøjere iagttagelse tegnerens egentlig hensigt: at skildre borgerlivets i bund og grund makabre intethed, dets groteske, klichéagtige opførsel, dets indsnævretted i forrykte vaner, dets kedsommelighed og mangel på varme og liv. Jürgensens desillusionerede grundstemning er humorens mørke baggrund.

Lange dønninger af dybe følelser drog gennem hans sind og afgav resonansbund for alle former for kunst, – musik, poesi, litteratur. Selv gav han sig af med dem alle. Nedenfor skal gives eksempler på hans åbenlyse forfatterbegavelse. Det var ham en fornødenhed at fæste, hvad han oplevede eller tænkte, på papiret, han var, som *Lundbye*, en skrivende kunstner, der har givet indblik i sine stemninger og filosofiske betragtninger. I sin store beskedenhed lod han sine forsøg på at beskrive landlige og provinsielle situationer i færdig, for ham ejendommelig, stil, blive liggende i skrivebordskuffen. Han havde i denne henseende, så lidt som i andre, ikke tilstrækkelig selvtilid til at fuldføre noget. Det blev ved fragmenter og aforismer, ganske som hos Poul Møller. Han besad tillige som denne egenskaber af temperamentsmæssig art, som forklarer værdien af hans personlighed og af hans kunstneriske udfoldelse: Han var ærkedansk af gemyt og led på sine rejser af længsel efter hjemlandet. Humoren lå ham i blodet som en trang til morsomhed, der i livets løb fordybedes til godmodig satire over menneskenes latterligheder og over livets sørgmuntre komedie. Og, som det er nævnt, var et fundamentalt grundtræk en hensynsløs ærlighed, der modsætningsvis gav sig udtryk i humoristisk fortolkning af fænomenerne. Alle disse væsenstræk har han til fælles med den mere talentfulde og mere mandige digter. Til ligheden hører også, at Jürgensen var i besiddelse af et udmærket hoved, med synligt talent for de eksakte videnskaber.

En modsætning mellem de to var dog unægtelig, at mens Poul Møller blot var tung af lutter samvittighedsfuldhed, der ikke kunne nøjes med det næstbedste i kunst og tænkning, var Jürgensen et melankolsk menneske i temperamentsmæssig forstand. Arven fra moderen stemplede ham fra de

Fritz Jürgensen, tegnet i 1852 af Just Holm.

unge år. Han led, som beskrevet, ikke af sygelige depressioner men af et varigt, intellektuelt forstærket sortsyn, der tappede ham for energi og lagde en blivende skygge over hans sind. Tidligt ønskede han blot at gå ensom og stille gennem det triste liv og længes efter den død, der kunne befri ham for hans skjulte lidelser. Men skønt han manglede kraft og fasthed og i grunden helst ville viske sig selv ud, *svigtede han ikke sig selv*. Der sad en kerne i ham, som ingen byrde var i stand til at ødelægge. Gennem alle håbløsheder beholdt han forvisningen om, at det at forblive et ærligt, ubestikkeligt menneske var en værdi at kæmpe for. På denne baggrund må hans tegninger ses. De får en ny dimension derved. Og det er i dette forhold, man kommer til at holde af ham – og vedbliver at gøre det.

Omtalen af Fritz Jürgensen som billedkunstner kan ikke afsluttes, uden at man berører hans malerier. Livet igennem var det hans ønskedrøm at slå igennem som anerkendt kunstmaler. Men som alt andet, denne begavede mand tog sig for, døde også denne drøm hen i et suk over, at den nagende melankoli satte bom for den nødvendige energi og for hans selvtilid. Trangen og evnerne var for hånden, men initiativet forblev, uforskyldt, lammet.

At mulighederne var til stede, overbevises man om ved betragtning af de få tilgængelige malerier og blyantstegninger. De malede billeder er landskabsstudier fra Nordsjælland og fra Lohmen, en lille by nær Dresden, hvor Jürgensen opholdt sig i 1850'erne, og især portrætter af børn og voksne. Landskaberne er gengivet med vågen akkuratesse, samvittighedsfulde i detaljen. Alligevel bærer de ikke præg af prospekter eller anden dilettan-

tisme, en kunstner har ført penslen, en kunstner, der har villet opfange en naturstemning og give den udtryk. Det melankolske sind røber sig derimod i billedernes mangel på lys. (Det samme fænomen kan iagttages på den tungsindige *Lundbys* senere malede billeder). Der er ganske vist visse lysvirkninger i gengivelserne, men grundfarven er mørk og diset, trods brug af farveskalaen. Som helhed overraskes man af disse fordringsløse kunstværkers gedigne og solide karakter, smukt stemmende med malerens pinlige omsorg for at udføre et arbejde, han kan være bekendt. De har været noget undervurderede, omend de ikke henhører til den store kunst. – Portrætterne er fortrinlige. Man fornemmer, at Jürgensen har haft særlig evne til og forkærlighed for at iagttage og fæstne mennesker og fysiognomier, store som små. Han har udført omhyggelige, vellignende portrætter af venner, som senere skabte sig et navn: komponisten Bay, Peter Faber, Godfred Christensen. Denne sidste karakteriserede Jürgensen »som Gøgen i Schweizerurene: den kommer ud og kukker men trækker sig så straks igen tilbage og er tavs«. Sikkert en rammende beskrivelse. Søsterens tre børn har Jürgensen forevigt i tre udmærkede malerier, hvoraf navnlig Christians barneåsyn må fremhæves som særlig vellykket. Disse malede børnebilleder giver, i modsætning til de ubehjælpomme børnetegninger i de velkendte humoristiske tegninger, en udmærket dækkende skildring af børns væsen i deres forskellige aldre. – Personer, han mødte på sine rejser, har han aftegnet i sin dagbog med sikker hånd. De er eksempel på hans fremragende iagttagelsesevne og på hans ærlighed i at gengive mennesker nøjagtigt som de så ud. Stregen er fanget uden senere revision.

Både malerier og tegninger er, når de er bragt til fuld udførelse, vidnesbyrd om, hvad Jürgensen kunne have drevet det til, såfremt sygeligheden ikke havde hindret ham i at udvikle sine uomtvistelige evner ved målbevidst arbejde. Men som alt, hvad han gav sig af med, blev det ved fragmenter og kortvarige glimt af et talent. Hvor korte disse glimt end var – som gøgens kukken i uret – er det af dem, Jürgensens evner bør bedømmes. De 84 berømte tegninger åbenbarer kun i ringe grad kunstneren Fritz Jürgensen.

5.

I det følgende skal gives en række eksempler, plukket ud af breve og dagbøger, på Fritz Jürgensens talent som aforistisk forfatter og som prosaskribent. I førstnævnte henseende står han på side med Poul M. Møller, og i situationsbeskrivelserne genkender man usøgt Ølseby-Magle-forfatteren, med hans dobbelte sigte: Humor over hjemmets lilleverden og længsel efter den.

Aforismernes temaer er menneskekenderens observationer af de ofte ganske små, ubemærkede træk, der afslører folks væsen, og tillige udslag af Jürgensens egne stemninger:

Vinhandlere taler kun med Folk for at skaffe sig Kunder. Man tale med dem om, hvad man vil, de véd at vende Samtalen hen på nylig ankomne fortrinlige Vine: en særdeles velsmagende Malaga, en fortrinlig Madeira, en udmærket fin Rhinskvin, en herlig Champagne men især en overordentlig behagelig Margaux til Bordvin a 2 Mk. 4 Sk., uden Flaske, at sende Hr. Etatsråden, Hr. Professoren ...

– Når Z. (en cand. teol.) taler med en Bonde, plejer han at stå for denne med blottet hoved. Men, jo mere Ydmyghed, man viser imod Bønder, des mindre Høflighed viser de til Gengæld. Dog er denne overvættets Ærbødheds-tjenstvillighed dem ikke ubehagelig, så de viser sig i det mindste tjenstvillige ...

– Når Ruinen boede der en ugift Smed, som åbenbart havde i Sinde at gifte sig, da han havde vænnet sig til at tale med en sød Stemme.

– Jeg vilde foreslå at betale Komponisterne ligeså meget for at lade være med at lave Polkaer, som de fortjener ved at lave dem. Den Regering, der gjorde dette, kunde med Sandhed siges at beskytte Kunsterne.

– Større Bekymringer trykker hemmeligt. Mindre Fortrædeligheder får os lettere til at klage.

– Der gives Folk, der kun trives i Kliker. Klikevæsen har det tilfælles med Partivæsen, at det ikke tåler Ærlighed. Uærlighed er altid en Klikkes største Dyd.

– Det er let at finde ydre Årsager til egne Laster. Men består ikke Lastefuldheden netop i, at slige ydre Årsager får Lov til at virke?

– Tyskerne er en fortræffelig men demoraliseret Nation. De har en fremragende Egen-skab og det er Arbejdsomhed. Men de har ingen Nationalstolthed, kun Nationalforfæ-nghed, som Patrioter enten ligegyldige eller fanatiske.

– Når en Mand i hensigtsmæssig Grad står under Tøflen, så lever han i et lykkeligt ægteskabeligt Forhold.

– Jeg kender to Slags Ensomhed. Den ene søger man, idet man fjerner sig fra Menne-skene. Den anden Slags Ensomhed hjemsøger os midt iblandt vore Medmennesker, ja, iblandt vore nærmeste: det er Sjælen, der føler sig ene i Verden. Den møder ingen Del-tagelse, Øjet møder intet venligt Ansigt, Øret hører kun ligegyldige eller fjendske Ord. Den første Ensomhed oplives af Kærligheden eller Troen derpå. Den anden Slags er uden Kærlighed, og der er intet Sted på Jorden uden det er sørgeligt og tomt.

– Meget talende Menneskers Hoved bliver til et umøbleret Værelse. De ordrige Menne-sker glemmer den uundværlige Forberedelse til Meddelelse: Tanken. Den ordriges Tale er kedelig, fordi den er tom og fordi den ingenstedsfra har sit Udspring ...

– Min Tankeretning ligner Sommerfuglens Flugt: den vipper op og ned, tilhøjre og til-venstre, men har dog en bestemt Hovedretning. Der gives mange, hvis Tanker flyver som Svalen: lige ud i nogen Tid og så tilbage uden anden Hensigt end den: at flyve. Der findes kun få, hvis Tanker flyver somVildanden: lige ud til et bestemt Mål.

– Man kan gisse Mængden af en Læges Praksis efter den kortere eller længere Afstand fra Sygesengen til det Punkt i Stuen, hvor han bedækker sit Hoved: En Læge på sit før-ste Sygebesøg sætter Hatten på, når han står på Dørmåtten (for at gå ud). En Læge, der har men ønsker mere Praksis, sætter den på, idet han går ud af Døren. En Læge, med så megen Praksis, som han kan overkomme, sætter den på før han tager fat i Dørlåsen. En Læge med altfor megen Praksis tager slet ikke Hatten af medmindre han har sort Kalot under.

- Et vist Slags Modgang gør Mennesket til Menneskedyr. Det er den upoetiske Modgang, og man nøjes med Smånydelser af legemlig Beskaffenhed; ved Morgenkaffen med Pibe til, ved et uventet godt Måltid, ved rene Lagener, ren Skjorte, skarp Barberkniv, klippet Hår, en Smule Solvarme ...
- Efteråret er mildt, usigelig blidt. Med Tanken om Naturens nære Hvile forener sig Tanken om dens Genopleven. Foråret er ikke Håbets Årstid, man ser kun Sommeren for sig. Om Efteråret derimod ledes Tanken på alle Genstandes Udødelighed. Man ser for sig en evig Række af Somre som bestandig vil genleve med samme Pragt ...
- Der gives tre Tilfælde i hvilke man aldrig tilgiver sin Næste: Når han er fattig, når han er syg, og når man har gjort hamUret.
- Hvor langt dummere end Dyrene ser Menneskene ikke ud, når de *glor*.

Jürgensen har, som det ses, fælles med Poul Møller, at han kan lukke en livserfaring inde i en lille, skinnende dråbe, der lyser ved sin prægnans. Men grundstemningen er ganske vist en anden. Tristesse ulmer bag hver sentens, der er ikke meget, der er noget værd, men det skal jo tales. Bitter humor blander sig i teksten. Det er som med skuespillere, der glimrer ved genial komisk evne. Den er kun mulig på baggrund af melankolsk livsstemning. Uden denne bliver de kun folkelige komikere i den lette form, der glemmes fra den ene dag til den anden. De andre, derimod, afslører det evige spil mellem komedie og tragedie. Det tragiske er den sande komedies hemmelighed.

6.

Nu prosaskribenten. I den ensomhed, han selv havde valgt, var det for Fritz Jürgensen en nødvendighed – og en oplivelse – at betro sig til papiret, for at klare sine tanker. Dagbogen og brevpapiret tiltrak ham mere end lærredet. Allerede i ungdommen forsøgte han sig med litterære prøver. Han forfattede et stykke, vistnok med Peder Pårs som forbillede, kaldet Den Danske Robinson. En ungersvend bliver under en rejse til Vestindien slugt af en haj. I dens bug strækker han sig mageligt ud, idet han brugte »en Tarm til Hovedpude«. Dyrets tænder stod vagt ved udgangen. Da han dog gerne vil slippe ud, anbringer han sig i fiskens svælg, hvilket fik den forønskede virkning: hajen åbnede gabet og spydede ham ud. – Han begynder på en slags novelle: »Forestil Dig to brune Øjne, fulde af Ild og udtrykkende fire Ting: Kærlighed, Oprigtighed, Blødhed og Svaghed. Disse to Øjne er dækket af to Rækker lange, sorte Hår og over disse to Øjne to skarpe Buer, hverken for lange eller for korte. Forestil Dig endvidere en lige, måske noget opadbøjet, Næse og under denne en nysgerrig, åbnet Mund, ikke lille men udtryksfuld og dækkende to Rækker hvide Tænder, ikke så store, at de er stygge og ikke så små som en Tjenestepiges. Forestil Dig en hvid Pande, ikke så høj, at den er latterlig og ikke så lav at den giver Ansigtet et vellystigt Udtryk. Denne Pande er halvt skjult af glatte,

brune Hår ... halvt skjult af en lille Kappe, og denne Kappe er atter halvt skjult af en Hat, og denne Hat er endelig halvt skjult af sig selv. Forestil Dig alt dette på en dejlig, hvid Hals og Du vil få en Ide om, hvad jeg imorges så bøje sig ud af en Karét...«

Det indfangede øjebliksbillede, set fra Jürgensens vindue, er gengivet i en original stil. En opblussende, ægte længsel illustreres i skarpt sete detaljer men stryges i samme øjeblik ud som en vakker utopi ved humoristisk beskrivelse. Han besad virkelig en digters evne for omhyggelig iagttagelse. Her et andet eksempel, hentet fra en dampskibsoverfart: »... en Fyr, hvis Ansigt ved sin Afskyelighed tildrog sig min Opmærksomhed. Det var et ægformet Ansigt med den spidse Side opad, en lille blank Pande, falske, søvnige Øjne og smilende Mund. Føj hertil sorte, krøllede, smukke Hår, en bredskuldret, skrutrygget, tyndbenet Krop i sort Kjole, for korte Buxer, tvetydige Støvler, blå Kappe og Hat med foroverbøjet Skygge.« Fyren drikker brændevin og taler religionens sag. »Religionen dækker mange Laster og mange Lyder: Gerrighed, Liderlighed, Uforsømmethed, Påtrængenhed« ... Jeg hørte ham sige: Når jeg lagde et Stykke Træ her på Bordet og slog et andet Stykke tværs derover, vilde De så for *min* Skyld lade Dem nagle fast derpå?« Beskrivelsen fortsætter med at fortælle om matrosernes spydige kommentarer til scenen.

Disse og andre eksempler viser Jürgensens stærke blik for mennesker. Man ser for sig maleren, der bruger pennen i stedet for penslen

Fra Gilleleje Kro 1850. »Entreen er et Mønster på Renlighed, Orden og Nymalethed. Vi blev vist ind i en Stue, der så ud som den var indsat Dagen iforvejen ... Den nye, smukke Farve skinnede endnu fra Væggene, Bord og Stole skinnede af Politur. En Bondepige, der ligeledes så nymalet ud, kom ind for at give os Forfriskninger ...«

Svendborg, Maj 1852. »... Man er mere glad ved et Græsstrå end senere ved at se den dejligste Blomst. Selv de små Brændenælder ser gode og uskyldige ud. I Gårdene er der alskens Dyr, Hunde, Katte, Heste, Køer, Ænder, Høns, ja en Stær har sin Rede i en Cigarkasse med Hul i. Hanen er ubeskrivelig latterlig og den aner det ikke. Den er så strengt alvorlig, er gennemtrængt af en sådan Værdighed, at den gerne kunde være konstitueret Birkedommer på Thorseng ... Nå, men lad mig nu se, om jeg slet ikke har noget at fortælle. Jo, Madam Børresen bygger et nyt Sted i Gerritsgaden. Svendborg får ny Brolægning. Henrik Larsen maler sin Båd lyserød udvendig. Kammerherreinde Holsten på Hvidkilde har Iglér i Nakken. Apotekerens Aurikler står i Flor ...«

Sachsisk Schweiz, okt. 1854, følgende billede, der atter kan bringe Dickens i erindring ved de letvakte associationer og de karikaturagtige beskrivelser af mennesker i gruppe: »Bryggeren, Gendarmen, Doktoren, Bomindkræveren, Skatteindkræveren, Kantoren og deres respektive Halvdele

udgør det såkaldte Selskab. Her fører Bomindkræveren og Kantoren meget Ordet og med en sådan Salvelse, at det gør samme Virkning som hint Par Buxer i Peder Pårs, der fast til Andagt kan opvække. Her er også en Møller, der aldrig gider tale, når der ikke er Anvendelse for Næveslag i Bordet. Der er en anden Møller, forresten en smuk ung Mand med et dristigt Ansigt. Han er gerne forlods lidt kort og grov mod Folk, for det Tilfælde, at man muligvis skulde overse ham. Der er en Købmand, som minder om T., der engang sagde, at Termometeret stod på 0 Grader *Celsius*.(!) Thi forleden sagde han: Vi har imorges haft 17 Graders Varme i Skyggen *efter Kviksølvtermometeret ...*«

Nøddebo, 1857. »Det er netop det heldige, at her er intet hændt. Thi at den blissede Ko har kælvet, at Ræven tog en And fra Naboen og at Forstrådens Vogn er blevet lakeret, det er vel Begivenheder, som kan give Egnens Folk nok at tænke på men som i København ikke vilde vække den Opmærksomhed, som de her fortjener.« (Ænderne i Kæret sender en Ven af F. J. en Takadresse fordi han »har skaffet Regn«):

»Den langvarige Tørke, som i betænkelig Grad har indvirket på Vegetationen og hindret Andemads Fremkomst og endog har berøvet Ænder den Behagelighed at have et Vandsted til Badning, Dukning og Fjerpillen, er omsider ophørt, idet vi ved Deres virksomme Hjælp har modtaget en Dags god Regn. Gårdens Ænder har derfor troet det passende at sende Dem deres Tak. På samtlige Ænders Vegne:

J. Schwartzkopf.	Krølgump.	Rapp.	Pipper.	Bræk.
Enkefrue	Andrik	Particulier	Ælling	Udrugningsmor

/ F. Jürgensen, Sekretær.«

Lohmen, 25. okt. 1854 (Sachsen). »Jeg sidder i Lohmen på min 36. Geburtsdag og underholder mig på en ikke underholdende Måde. Hvadsomhelst der kunde tjene til at fejre den, vilde jeg have annammet med Taknemlighed. Jeg vilde endogså have set igennem Fingre med, om nogen havde foræret mig et Par broderede Tøfler. Men ikke engang Solen har set ned på mig med sit venlige Åsyn ...« – Tøflerne rummer samme selvironi som Wessels skæve støvlehæle.

Det følgende Svendborg-brev er et eksempel blandt mange på, at tegnningernes underskrifter har forlæg i brevene: »Jeg har idag fuldendt et Barneportræt uden Kraplak. Correggio! Jeg vil ikke sammenligne mig med Dig – men kunde Du gøre mig det efter?« (Jeg bøjer mig for van Dyck etc.) ... »Jeg vil skrive lidt mens Solen skinner ude, Forårssolen, der lokker små lysegrønne Tingester til at titte op af Jorden, som om de nysgerrigt vil se sig om i en ny Verden. Snart er det to små Blade, der ligger tæt sammen men som efterhånden deler sig til begge Sider, som om den lille Plante vilde sige: Her er jeg. Har vi så nogen Nød? Nogle Småplanter har stor Hast med at vise, hvor pæne Blomster de bærer. De dør snart og bliver

snart glemt. De kender Almanakken. Så kommer de spidsborgerlige Blomster: Roser og Nelliker vil ikke fordunkle men glæde ... Det nytter ikke at Georginen løber tre Alen i Vejret og glør til alle Sider. Den møder kun Kulde, og så dør den med skuffede Forventninger.«

Til sidst et uddrag af Brev fra 1853, mens Jürgensen boede hos maleren *Roed*, der, som så mange andre, viser, hvor stærkt han lider under manglende samstemthed med sine omgivelser: »Når de roser nogen, nævner de altid blandt hans gode Egenskaber: Friskhed. 'Prægtig og frisk'. Hvad er jeg da? De tænker aldrig på, at jeg, som ikke er frisk, hører dem ... Ynder jeg en Komponist, så ringeagter de ham. Nævner jeg en Bog som god, så gider de ikke læse den. Jeg ynder mange Komponister: *Boieldieu*, *Rossini*, *d'Alayrac*,* *Schubert*, *Weber*, *Cimarosa*. Disse hører jeg dem aldrig nævne. De sætter *Mozart* som næsten den eneste, for *Roed* er *Beethoven* næppe god nok. Min Yndlingssonate i cis-mol (Måneskinssonaten) kan *Roed* ikke gøtere. Jeg finder den simpel, udtryksfuld, sand, lidenskabelig og i højeste Grad genial ...«

Det korte udpluk af Fritz Jürgensens skriftlige produktion kan kun give et utilstrækkeligt indtryk af hans evne og behov i denne retning. Han meddelte sig til papiret, hvor han end opholdt sig, hjemme eller på rejser. Pennen var hans uundværlige ven, som han kunde betro sig til, ja, i grunden den eneste ven. Han holdt ganske vist af at have mennesker omkring sig, men han gik tavs omkring imellem dem, som et stort, varmt dyr, man kunne lide for hans stille, godmodige, altid velvillige væsen. Han førte, siden hustruens død, et vedvarende omstrejferliv, boede snart hos familien i Haderslev eller Svendborg, snart hos vennerne *Roed* eller »*Teglbrænder* og *Digter H. V. Kaalund*« i Nivå. Og snart slog han sig ned på en landlig kro, *Nøddebo*, *Hagebro* i Jylland eller i *Farum*, hvor han i ensomhed nød at drive om i naturen, som han elskede at studere eller blot bruge som tilflugtsted for sin trang til at filosofere og vegetere. Han fandt alle tider stort behag ved kun at være i selskab med sig selv. Med sin fine iagttagelsesevne indfangede han da alle de små ting i landskabet og i landbolivet, som er karakteristisk for den danske natur. På sit værelse nedtegnede han så efter sin vane, hvad han havde observeret, i breve eller dagbøger, og disse er derved blevet smukke og træffende skildringer af den danske lilleverden. Som det fremgår af de gengivne optegnelser indgik de mange mennesker, han traf på i de forskellige omgivelser, i beskrivelserne. Foruden den håbløse men altid vågne kvindedyrkelse var opholdet i den rolige landlige idyl Jürgensens eneste opmuntring. Den længtes han stadig efter. Og der lå heri en stemning, der svarer til *Poul Møllers* hjemlængsel efter »en *Kløvermark* til *Middagsro*«. Også hans blidt-humoristiske skildringer

af folk og fæ har lighed med Møllers Lægdsgaards-beskrivelse. Der er intet romantisk og endnu mindre noget sentimentalt i hans venlige sprogmaleringer. Landlivet tiltrak ham af dybere grunde: det var en husværelse for det melankolske sind, det frigjorde ham for mørke tanker og fik lysere stemninger til at sprudle frem. Uforstyrret kunne han lade det ægte i sit rige gemt komme til udfoldelse. Der var jo ingen, der rigtig forstod ham. Og da han aldeles manglede ærgerrighed, blev tiden vel anvendt ved at han hengav sig til en dagdrivers levevis. Den var hans forståelige kurmetode over for sortsynet, der under disse omstændigheder erstattedes af hans sans for at se på dyr og mennesker med et inderligt og forstående smil.

7.

For at forstå Fritz Jürgensens humor i forhold til hans melankoli må det gøres klart, at denne triste nedstemthed ikke var en udtalt sygdom men en sindets mol-tone, der ledsagede ham gennem hele livet, fra de unge år. Den fik ham til at fortolke alt, hvad han mødte i menneskeverdenen med tvivlende og skeptiske følelser. Der var ikke plads i hans naturel for lys-syn og sølskin, pessimismen lå stadig på lur. Med denne grundstemning måtte han finde sig til rette, hvad han da også gjorde med rolig og fattet resignation. Han affandt sig hermed og havde på disse betingelser altid magt over sig selv. Han gik sin korte, trange livsvej med klar erkendelse af sin lidet opmuntrende særart, lige pinlig for ham selv som for andre.

Hvordan forligte han sig da med den? Ja, naturer af anden beskaffenhed end Jürgensens kunne, hvis de ellers foretrak at vedblive at leve, slå over i ironi og sarkasme og spydig satire ved at flå livets respektable overflade op og afdække dets meningsløse latterligheder – og deres egen sorte spot og indre vildskab. I sådanne reaktioner ligger skjult en magt til at besejre den tåbelige fjende og selv stå som dommer og sejrherre over det makabre livsspil. Men for noget sådant havde Jürgensen ingensomhelst sympati og heller ingen forudsætninger. Han var en godmodig, vennsæl natur, uden stænk af bitterhed. Dertil kom en altid vågen trang til selvransagelse og en dermed sammenhængende parat ringhedsfølelse, villig til at underkende egen dom til fordel for andres. Han havde vitterlig altid øje for det komiske og lattervækkende hos sine medskabninger, selv hos de umælende, men han forsonede sig dermed ved *Humor*: ved samtidig at erkende den menneskelige værdi, der kunne gemme sig bag alle grinagtige falbelader. Dommer følte han sig mindst af alt udset til at være. Mennesker kunne te sig så vanvittigt, de ville, – de var dog mennesker sammen med ham selv i livets tragi-komiske rollespil. Humor forsoner det latterlige med det ægte, og denne forsoning var ham selv en nødvendighed for at holde livet ud. Han tager, ved at anvende humor, brodden af sin afsmag for det uudhol-

deligt trivielle hos godtfolk. Hverdagslivet er nok temmelig svært at holde ud, men det kan dog ses i humorens formildende lys. Heraf kommer det, at hans tegninger udstråler både forståelse og varme. Jürgensen er i egentligste forstand en ægte humoristisk kunstner. Han ser det gode i det små og ringe, i det begrænsede der gøres betydningsfuldt. Hvad han fandt stort, søgte han i naturen og i musikken. »Det ene slag på Gongongen« har han kunnet goutere, selv om slagmanden er til at le ad.

Af de – desværre alt for korte men dog tilstrækkelige – uddrag af Jürgensens skriftlige betroelser ses, at hans skarpe iagttagelse af mennesker også dér gengives gennem humorens overbærende medium. Den var ikke alene hans grundfølelse, den var også hans medfødte form. Heri ligger hans originalitet som dansk humorist, selv i sammenligning med Poul Møller.

Dansk humor er en national specialitet. Den vugger på en undersøisk bølge af en eller anden form for melankoli: »Du Nordens mørke Mø, Melancholia«, udbryder i *Aladdin* den tungsindige kvindes muntre søster Sangvinitas. De er beslægtede, men den ene er stemt i Dur, den anden i Mol. Tunge skyer drager året rundt hen over vor himmel, og solen er en sjælden gæst. Det halve år lever vi i halvmørke, og vore tanker omformes i længsler og drømme. Vor svaghed og vor styrke. Vi fostrer lystige hoveder til en kort opmuntring. Men de ægte humorister tolker det egentlige nordiske sind, tunghed og humor i ét. *H. E. Schack* blev en af Poul Møllers arvtagere i sin humorfyldte kamp mod løggen og uærligheden, selv en problematisk natur. *Gustav Wied* slog sig løs i saftig vittighed, men var samtidig en vedholdende læser af Kierkegaard. Fritz Jürgensen bør ikke glemmes i rækken af de danske humorister, i slægt med Peder Paars' forfatter, med Wessel, med Poul Møller.

Denne skildring kan forhåbentlig bidrage til, at Fritz Jürgensen omsider får sin rette plads i vort åndslivs historie.

Ib Ostenfeld, f. 13. april 1902. Med. eksamen 1929. Dr. med. 1937. Overlæge Frederiksberg Hospital, psyk. afd. 1941–49. Overlæge Sindssygehospitalet i Vedsted 1951–59, og Statens Plejehjem i Ballerup 1959–63. – Forfatter af ca. 30 bøger, ca. 100 med. afh. Talrige biografiske og patografiske afh. Medarbejder v. Dansk biograf. Leksikon og andre samleværker. – Adr.: Søbakken 4, 3460 Birkerød.

Rettelser og tilføjelser til Ole Bjørn Krafts anetavle

Persb. T. 1977, s. 159–173

Ane 20–21. Lars Peder Wolff, rettes til *Lars Jensen Wolff*, idet to samtidigt levende personer har fået mig til at tilføje navnet Peder, som er Lars Jensen Wolff uvedkommende. Gift 2° ikke med Christiane Marie Nielsen, f. o. 1762 ant. København, men med *Christina Margretha Nielsen*, døbt 1. april 1762 i Odense (Vor Frue). Hun er datter af ane 42–43, som altså ikke mere er ukendte:

Ane 42–43. *Knud Nielsen*, f. o. 1728, begr. 6. dec. 1796 i Odense (Vor Frue), g. 1. april 1761 i Odense (Sct. Knuds) med *Kirstine Lauritzdatter Holtung*, f. o. 1727 ant. i Holtung, begr. 18. juni 1777 i Odense (Vor Frue).

Knud Nielsen var grovsmed og boede i Overgaden. Skifte efter hustruen findes hos Odense byfogeds skp.¹

Ane 23 er døbt i Helligg., Kbh.

Vedr. *ane nr. 19: Johanne Cathrine Mørch (Mørck)* har jeg fremsat den hypotese – som jeg nærmere begrundet i artiklens note 14 (s. 171) – at hun er født 3/5 1753 Sandefjord, Norge, og 1° g. m. skoleholder i Larvik, Ole Amundsen Berg, der druknede ved Larvik i 1784, jvf. PT 1926, s. 218–237. Selv om navn og alder passer, er det en anden *Johanne Cathrine Mørch*, der bliver gift med ane 18: generalskibsmåler Peder Olrog. Den rigtige J. C. Mørch var søster til den kendte købmand i Christiansand, repræsentant for Christiansand i Rigsforsamlingen på Eidsvold 1814, Ole Clausen Mørch (1774–1829), og datter af nedennævnte købmand i Chr.sand, Claus Mørch (1742–1797) og hustru Johanne Marie Halkier (1749–1822).² Dette betyder, at ane 38–39 i den oprindeligt publicerede anetavle erstattes med:

Ane 38–39. *Claus Mørch*, f. 11/3 1742 Christiansand, død 12/5 1797 Christiansand, g. 24/11 1767 Christiansand m. *Johanne Marie Halkier*, f. 1749 Christiansand, død 7/2 1822 Christiansand.

Claus Mørch var en fremtrædende købmand og reder i Christiansand.

Om Claus Mørch og Johanne Marie Halkier's aner henvises til de under note 2 nævnte værker.

Dette betyder, at anetavlens 32 aner nu er næsten komplet, idet alene navnene på et par formødre (ane-nr. 49 og ane-nr. 61) er ukendte. Ud af de 32 aner kendes nu de 30, repræsenteret ved 28 forskellige personer. Til opgørelsen over anernes erhvervsfordeling må tillægges en håndværker (grovsmed Knud Nielsen).

1. Skrivelse af 19. jan. 1979 (J. nr. 80/79) fra Landsarkivet for Fyn, jvf. arkivundersøgelse ved W. Limkilde, meddelt i skrivelse af 25. jan. 1979.

2. Om denne slægt Mørch henvises til: »Familien Mørch (fra Christiansand). Slægtshistoriske Meddelelser ved Arthur Skjelderup«, Christiania 1918,

4+82+2 sider, ill., samt til PT 7–III, 1919 (skal være 1918), s. 224. Om slægten Halkier henvises bl. a. til PT 7–III, s. 224, s. 273–74 (hvor mange af O. B. Krafts norske og danske aner nævnes ud over tip^oldeforældrene), jvf. Th. Hauch Fausbøll: Slægtshåndbogen, 1900, s. 307 ff. (Halkier).

HENNING JENSEN.

Kendte danskeres anetavler

Professor Harald Westergaards anetavle

Af
Gregers Hansen

Man véd for lidet om forskydningerne mellem de enkelte samfundsklasser. Hvor ofte vil en søn følge faderens erhverv, hvor ofte vil han vælge en anden beskæftigelse? Hvad er chancerne for en ung mand for at stige til vejrs i samfundet eller for under kampen for tilværelsen at blive tvunget ned på samfundsstigen.

*Harald Westergaard*¹.

Harald Westergaards aner er at finde i de forskelligste lag af befolkningen, blandt jyske fæstebønder, københavnsk almue, jøder og embedsmænd, indvandrere fra Tyskland og fra Holland, og enkelte af dem havde et ikke sædvanligt livsløb. Faderen satte sit helbred over styr på en flerårig rejse i orienten til udforskning af oldtidssprog. Morfaderen opgav en lægegerning og blev – så at sige i ét spring – sin tids største danske skuespiller. Oldefaderen Westergaard levede en tid som betler. Den anden oldefader på fædrene side gik for godt 200 år siden fra jødedommen over til kristendommen, et dengang usædvanligt skridt. – De fædrener aner er de jævne folk, blandt de mødrener findes embedsmændene. Harald Westergaard havde aner fælles med en anden kendt person, justitsminister P. A. Alberti, idet dennes moder var søster til hans fader. Gennem den jødiske oldefader og hans ikke-jødiske hustru havde han »uventet slægtsforbindelse«² med henholdsvis Meir Goldschmidt og Emil Aarestrup.

Anetavle

- 1 HARALD Ludvig WESTERGAARD, f. 19. april 1853 i Kbh., Vor Frue, d. 13. dec. 1936 i Kbh., g. 1) 7. sep. 1881 i Vemmetofte m. Thora Alvilda Koch (d. af godsforvalter, senere etatsråd Peter Ferdinand K. og Caroline Gustava Qvistgaard), f. 13. sep. 1860 i Vemmetofte, d. 12. feb. 1891 i Kbh., Sct. Jac., 2) 2. nov. 1892 i Kbh., Holmens m. Lucie Bolette Blædel (d. af kapellan Ludvig Otto Grundtvig B. og Thyra Nielsen), f. 4. juli 1869 i Humble, Langeland, d. 26. aug. 1940 i Kbh.

Student, metropolitanskolen 1871, cand. mag. (matematik) 1874, cand. polit. 1877, derefter studieophold i England og Tyskland,

ansat i Statsanstalten for Livsforsikring 1880–82, docent i statsvidenskab ved Københavns Universitet, 1883, professor 1886–1924, direktør i Københavns Brandforsikring 1885–1935 og i Bikuben 1886–1936, universitetets rektor 1914–15, dr. polit. h. c. ved Københavns Universitet 1902, dr. juris. h. c. ved Kristiania Universitet 1911, formand for bestyrelsen for Det københavnske kirkefond 1896–1936, R. 1895, DM. 1907, K.² 1915, K.¹ 1928, F.M.G. 1930, Storkors af Dbg. 1935.

Har bl. a. skrevet: *Mortalität und Morbilität* (1881–82, 1901), *Fra Forargelse til Tro* (1885), *Lærebog i Statistikens Teori* (1890, 3. udg. sammen m. H. Cl. Nybølle 1927), *Nationaløkonomien i Hovedtræk* (1908, 2. udg. 1912).

Marmorbuste af Kai Nielsen på Universitetets statistiske Laboratorium³.

Forældre

- 2–3 NIELS LUDVIG WESTERGAARD, f. 27. okt. 1815 i Kbh., Trin., d. 9. sep. 1878 sst., Vor Frue, g. 23. maj 1845 i Ølstykke m. CHRISTIANE FREDERIKKE ORPHELINE OCTAVA RYGE, f. 24. dec. 1819 i Kbh., Slots, d. 1. april 1856 sst., Vor Frue.

Student, borgerdydsskolen i Kbh. 1833, studieophold i Bonn, Paris, London og Oxford 1838–39, studierejse i Indien og Iran 1841–44, lektor i indisk-orientalsk filologi ved Københavns Universitet 1844, professor 1845, universitetets rektor 1867–68, medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848, dr. phil. h. c. i Lund 1868, etatsråd 1869, R. 1852, DM. 1874.

Litterær produktion omhandlende indisk-orientalske sprog, navnlig sanskrit, endvidere orientalsk religion og mytologi samt Indiens ældre historie.

Posthum buste af Jenø Meister på Det kgl. Bibliotek, mindesmærke på Dantes Plads i Kbh.⁴

Bedsteforældre

- 4–5 NIELS NIELSEN WESTERGAARD, iflg. egen opgivelse f. 6. nov. 1773 i Elsborg ved Viborg⁵, d. 20. feb. 1835 i Kbh., Trin., g. 1. nov. 1813 i Kbh., Helligånds m. SOPHIE MAGDALENE NYEBORG, dbt. 24. juli 1785 i Kbh., Trin., d. 29. maj 1850 sst., Vor Frue.

Tømremester i Kbh. Eftersom han havde tjent 8 år i den stående hær, fik han 5. jan. 1816 i medfør af plakat af 26. april 1814 bevilling fra Kbh.s magistrat til at drive tømrerprofession⁶. Den 1. feb. 1820 løste han borgerskab. Han betegnes dog allerede ved viel-

sen som tømrermester. Hans enke sad i uskiftet bo, som efter hendes død opgjordes til 103.580 rdl.

- 6-7 JOHAN CHRISTIAN RYGE, f. 8. feb. 1780 i Kbh., Trin., d. 29. juni 1842 sst., Holmens, g. 1) 4. aug. 1807 i Svendborg, Sct. Nic. m. Christiana FRIDERICA BEKKER, dbt. 18. juni 1784 i Svendborg, Sct. Nic., d. 31. dec. 1819 i Kbh., Holmens, 2) 1. jan. 1823 i Kbh., Slots m. senere ornatrice (garderobeforvarerske) ved Det kgl. Teater Charlotte Betzy Anthon (d. af bogbindermester Jens A. og Karen Kirstine Jørgensen), f. 19. feb. 1794 i Kbh., Helligånds, d. 11. maj 1860 sst., Holmens.

Student, Roskilde 1795, med. eksamen i Kiel 1805, dr. med. i Kiel 1806, konst. bestyrer af fødselsstiftelsen i Kiel s. å., praktiserende læge i Kappel i Slesvig s. å., fysikus i Flensborg 1807-13, derefter skuespiller ved Det kgl. Teater, økonomiinspektør 1816, sceneinstruktør 1832.

Buste af V. Bissen i Det kgl. Teater og af F. C. Krohn i Teatermuseet⁷.

Oldeforældre

- 8-9 NIELS ANDERSEN WESTERGAARD, f. ca. 1737 i Elsborg⁸, d. 22. dec. 1810 i Højbjerg, g. m. MAREN RASMUSDATTER, d. i Højbjerg 29. jan. 1835, 89 år gl.

Gårdfæster i Elsborg (matr. nr. 4 Elsborg under Palstrup gods) i al fald fra 1773⁹. Han måtte 1787 fratræde fæstet, hvorefter han levede som betler og modtog fattighjælp, indtil han 1792 blev hyrde i Elsborg¹⁰. I al fald fra 1801 til sin død var han husmand med jord i nabosognet Højbjerg¹¹.

- 10-11 LUDVIG JØRGEN NYEBORG, f. ca. 1733, bgr. 24. okt. 1796 i Kbh., Trin. Indtil han 18. okt. 1769 blev døbt i Holmens kirke, var hans navn MARCUS SALOMONSEN. Ved navneskiftet til Nyeborg antog han det navn, med hvilket hans slægts medlemmer i det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede blev betegnet inden for den jødiske menighed, idet navnet Salomonsen kun benyttedes i det borgerlige liv og over for myndighederne. Han blev gift 1774 i Kbh. (kopulationspenge betalt 9. maj til vielse i Sct. Nicolai kirke) m. FREDERIKKE JOSEPHA AAGAARD, f. ca. 1749. Hun fandtes druknet i Børskanalen 6. dec. 1805, bgr. 9. dec., Trin. I kirkebogen oplyses, at hun er død d. 1. dec. ved ulykkelig hændelse.

Som ganske ung førte Marcus bøger for sin fader. Fra 1754 var han beskæftiget hos sin svoger, Levin Salomon Trier, der var lyse-

støber og sæbesyder i Kbh. Han fik undervisning hos lægen Salomon de Meza og læste filosofiske værker. Et forsøg på selvstændig virksomhed som lysestøber og sæbefabrikatør bragte ham i økonomiske vanskeligheder. Han rejste da til Fredericia, hvis asylret beskyttede ham mod hans kreditorer, og her fik han borgerskab i 1767. Men heller ikke i Fredericia kunne han klare sig, og i begyndelsen af 1769 var han atter i Kbh., stadig i økonomiske vanskeligheder. Efter at han var blevet døbt, ydede en af hans faddere ham et lån til reetablering af hans virksomhed. En overgang drev han tehandel. Året før sin død gik han fallit. Sine sidste år boede han i Slippen, i et hus, som han havde købt 1778, nu Landemærket 51, et hus i den række, som for få år siden blev restaureret (saneret), ved hvilken lejlighed baghuset, hvori lysestøberiet i sin tid var indrettet, blev nedrevet. – Stridigheder med faderen, hvis nye ægteskab han ville spænde ben for, og med hans søskende om arven efter faderen må vel ses som udslag af hans dårlige økonomi.

I 1765 oversatte han fra fransk »Forsvars-Skrift for Den jødiske Nation«. Sin dåb begrundede han 1769 i »Bevægende Aarsager, hvorfor han har forladt den Jødiske Religion og antaget Jesu Christi sande og alene saliggørende Lærdom«. 1772 fulgte »Forsvarsskrift for de døbte Jøder«¹².

- 12–13 IMMANUEL CHRISTIAN RYGE, dbt. 8. jan. 1734 i Roskilde, domsogn, d. 24. marts 1821 i Kbh., Trin., g. 1764 i Kbh. (kopulationspenge betalt 9. april til vielse i Sct. Nicolai kirke) m. ANNA CATHARINE BRUUN, f. 17. maj 1739, d. 12. okt. 1790 i Kbh., Trin.

Student, Roskilde 1751, exam. jur. 1757. En karriere i statens tjeneste afsluttedes i embedet som deputeret i finanskollegiet 1790–1802, konferensråd 1802¹³.

- 14–15 ADRIAN BEKKER, dbt. 20. dec. 1719 i Kbh., Sct. Nic., bgr. 27. jan. 1803 i Svendborg, Sct. Nic., g. 1) 31. jan. 1748 i Odense, Sct. Knud m. Lykke Kirstina Borring (d. af byfoged i Odense Søren B. og Karen Friis), dbt. 22. nov. 1729 i Odense, Sct. Knud, bgr. 10. marts 1761 i Svendborg, Sct. Nic., 2) 22. okt. 1767 i Faaborg m. Riborg Sophie Erreboe (d. af Købmand i Faaborg Christen Christensen E. og Sophia Pedersdatter Gebert), dbt. 25. okt. 1733 i Faaborg, bgr. 22. juli 1775 i Svendborg, Sct. Nic. (g. 1) 10. sept. 1750 i Faaborg m. fuldmægtig på Stensgård, senere forvalter på Hvedholm Søren Læssøe (s. af handelsmand, prokurator og foged i Holstenshus birk Hans Sørensen L. og Anne Henriksdatter Hein), dbt. 4. sep. 1712 i Faaborg, bgr. 12. dec. 1765 sst.), 3) 14. marts 1777 i Svendborg, Vor Frue m. CHRISTINE FLINDT, dbt. 23. jan.

1749 i Kerteminde, d. 11. juni 1814 på Lundbæk, bgr. 15. s. m. i Bislev.

Student, privat 1735, baccalaureus 1737, regimentskvartermester ved Fynske nationale Infanteriregiment 1741, herredsfoged i Sunds og Gudme herreder 1763, tillige postmester i Svendborg 1774, justitsråd 1777¹⁴.

Tipoldeforældre

16–17 ANDERS NIELSEN WESTERGAARD, bgr. 31. jan. 1777 i Elsborg, 76 år gl., g. m. N. N., bgr. 2. jan. 1780 sst., 84 år gl.

Gårdfæster i Elsborg (matr. nr. 4) i al fald 1731–68¹⁵, 1773 boede han og hustru hos sønnen Niels Andersen Westergaard og figurerer i mandtallet over de fattige og uformuende, som er fritaget for ekstraskat⁹ ¹⁶.

18–19 Kendes ikke.

20–21 SALOMON SALOMONSEN (SALOMON NYBORG), f. ca. 1695 i Nyborg, d. 28. sep. 1767 i Kbh., g. 1) m. SARA FÜRST, f. i Hamburg, d. 2. marts 1750 i Kbh., 2) nov. 1760 m. Sara Ruben (d. af hårdug- og vatfabrikant i Kbh. Magnus R. og Blümche Levin (Norden))¹⁷.

Lejdebrev af 25. sep. 1719, borgerskab i Kbh. 14. marts 1725, tobaksspinder og købmand.

22–23 ANDERS RASMUSSEN AAGAARD, f. ca. 1719, bgr. 13. marts 1793 i Kbh., Sct. Nic., g. 26. april 1741 i Kbh., Vor Frue m. MAREN HENRIKSDATTER SCHIØTT.

I kopulationsprotokollen kaldes han kusk Anders Rasmussen, og han er antagelig identisk med den hyrekusk (dvs. droschevognmand) Andreas Rasmussen, f. i Kbh., som 13. feb. 1743 fik borgerskab i Kbh. (Også i skiftet og i Gjeddes kort, 1757 kaldes han Andreas). Han var ved sin død ejer af matr. nr. 1 Sct. Annæ Vester Kvt., hj. af Gothersgade og Store Kongensgade, som han havde købt 1755¹⁸.

24–25 JOHAN CHRISTIAN RYGE, f. 26. marts 1688 i Aarslev på Fyn, bgr. 18. aug. 1758 i Roskilde, domsogn, g. 1) 25. feb. 1716 i Roskilde m. METTE SOPHIE ANDERLØV, f. 9. marts 1696 på Møllegård i Stedstrup, Kirke-Eskilstrup sogn, d. 10. nov. 1742 i Roskilde¹⁹, 2) 8. maj 1747 i Ejby m. Poulina Carpina Hartmann (d. af sognepræst i Kallehave Polycarpus H. og Ide Hedevig Møller).

I sværdfejerlære i Kbh., student, Vor Frue Skole (Metropolitanskolen) 1712, kantor ved Roskilde domkirke og latinskole 1713.

26–27 ANDREAS BRUUN, dbt. 28. nov. 1714 i Slagelse, Sct. Mikkel, d. 30. aug. 1798 i Kbh., Vor Frue, g. 1) 1739 i Kbh. (kopulations-

penge betalt 29. jan. til vielsen i Sct. Nicolai kirke) m. ANNA MARIA ALS, f. 19. maj 1717, d. 4. juli 1759²⁰, 2) 5. dec. 1759 i Kbh. m. Elisabeth Sophia Mylius (d. af landsdommer Peder Benzon M. – Andreas Bruuns morbroder – og Magdalene Margrethe Holmann), dbt. 13. maj 1730 i Kbh., Slots, d. 11. feb. 1767 i Kbh., Sct. Nic., 3) 6. maj 1767 m. Anne Sophie Mohrsen (d. af kaptajn i søetaten, overlods i Bergen Philip Ernst M. og Frederikke Louise Lillienkjold) f. 2. marts 1747, d. 6. marts 1779 i Kbh., Sct. Nic., 4) 8. sep. 1779 i Kbh., Sct. Petri m. Eleonore Christiane v. Reiche (d. af storbritannisk og kurhannoversk resident i Kbh. Johan Georg v. R.), dbt. 7. juli 1746 i Kbh., Sct. Petri, d. 7. dec. 1784 i Kbh., Sct. Petri.

Student, Slagelse 1734, exam. jur. 1738, overrettsprokurator 1739, auditor ved det kgl. artillerikorps 1742, højesteretsprokurator 1745, overauditor 1747, generalauditor 1759, direktør for Den almindelige Pensionskasse 1760, etatsråd 1777.

- 28–29 TØNNES BEKKER, dbt. 11. dec. 1687 i Store Magleby, bgr. 19. marts 1740 i Kbh., Sct. Nic., g. m. ANNA CHRISTINE SØRENS-DATTER SVANE²¹, f. ca. 1682, bgr. 27. jan. 1772 i Svendborg, Sct. Nic.

Skriver, senere tømmerhandler i Kbh., borgerskab 1720, medlem af stadens 32 mænds forsamling fra 1738 til sin død.

- 30–31 HENRICH FLINDT, dbt. 20. maj 1716 i Nykøbing på Falster, d. nov. 1791 på Bredeshave, Snesere sogn ved Præstø, g. 20. dec. 1741 i Kerteminde m. WILHELMINE CHARLOTTE MERCKEL, dbt. 15. feb. 1725 i Kerteminde, bgr. 22. maj 1802 i Hillerød.

Officer, afsked som premiermajor 1765.

Tiptipoldeforældre

- 32–39 Kendes ikke.

- 40–41 MARCUS LEVIN (s. af Jacob Elieser), d. 15. sep. 1729 i Nyborg, bgr. i Fredericia, g. m. RØSCHE ISAC, d. 25. juli 1754 i Nyborg, bgr. i Fredericia.

Han opholdt sig fra ca. 1677 i Kbh., hvor han var i lære hos sin broder, tobaksspinder Jakob Levin og 1682 boede i Vestergade. Han var blandt de første jøder, der slog sig ned her i landet. I 1622 havde jøder fået tilladelse til at nedsætte sig i Glückstadt i Holsten, men først 50 år senere, i 1673 menes der at være givet tilladelse til jødisk bosættelse i selve kongeriget²². I 1682 boede der i Kbh. kun 19 jøder i 11 familier, de fleste uden opholdstilladelse (lejdebrev)²³. – I medfør af lejdebrev af 15. marts 1687 nedsatte Marcus Levin sig som tobaksspinder og købmand i Nyborg.

42–43 MOSES ISRAEL FÜRST (s. af købmand i Hamburg-Altona, forstander for den jødiske menighed i Altona Israel F., d. 2. sep. 1710²⁴), g. m. JETTE SAMUEL.

Købmand i Hamburg.

44–47 Kendes ikke.

48–49 ANDERS MADSEN RYGE (s. af Mads Andersen i Ryggemose, Ubberud sogn, Fyn, f. ca. 1590), f. 1617, d. 16. maj 1718, g. 1662 »i den af Christian IV 1640 opførte Christianshavns kirke«²⁵ m. CATHRINE JENSDATTER (d. af en skomager), f. 1642 i Horsens, d. 1698.

Livkusk i Sachsen hos Frederik III's datter Anna Sophie, kyrasser, løjtnant.

50–51 NIELS CHRISTENSEN ANDERLØV (s. af Christen Nielsen Anderløve fra Anderløf i Skaane og Anna Hemmingsdatter Maar, d. 1659), f. 1658 på Svenstrup Hovgård i Vejlø sogn ved Næstved, bgr. 24. juli 1736 i Roskilde, domsogn, g. 12. okt. 1688 i Kbh., Vor Frue, m. ELSE JACOBSDATTER STEENHOFF, f. ca. 1655 i Sædder, bgr. 21. juni 1717 i Roskilde, domsogn.

Ridefoged på Bonderupgård, Tostrup sogn og Sonnerupgård, Kirke-Hvalsø sogn, derefter fra 1698 ridefoged på Bistrupgård og fra 1714 forvalter ved det adelige frøkenkloster i Roskilde.

52–53 THOMAS BRUUN (s. af sognepræst ved Vor Frelser kirke på Kristianshavn, senere domprovst i Bergen Andreas Thomsen B. (1654–1705)²⁶ og Anna Cathrine Byssing (dbt. 23. feb. 1666 i Kbh., Vor Frelser, d. 15. nov. 1723), søster til den under nr. 55 nævnte Maria Byssing. – De var døtre af sognepræst ved Vor Frelser kirke Rasmus B.²⁷ og Cathrine Gertsdatter), dbt. 25. jan. 1686 i Kbh., Vor Frelser, bgr. 10. april 1767 i Sorø, g. 1) 7. maj 1714 i Slagelse, Sct. Mikkel m. DOROTHEA SOPHIA MYLIUS (d. af apoteker i Slagelse Johann Jacob M. (1656–91)²⁸ og Sophia von Stöcken (1656–1729)), dbt. 20. feb. 1690 i Slagelse, Sct. Mikkel, d. 6. feb. 1736 sst., 2) 19. maj 1741 i Kolding m. Anne Marie Jacobsdatter (d. af farver i Kolding Jacob Nielsen), dbt. 1720 i Kolding, bgr. 29. jan. 1752 i Slagelse, Sct. Peder.

Student 1698, hører ved Bergen latinskole 1704–07, fuldmægtig forskellige steder, sidst hos amtsforvalteren på Antvorskov, postmester i Slagelse 1714, fik privilegium på at herbergere rejsende og de agende poster 1718, by- og rådstueskriver 1729, tillige rådmænd 1741, en post, som han beholdt til 1759 efter forinden at have afgivet embederne.

54–55 NIELS PEDERSEN ALS, d. 1729 i Kbh.²⁹, g. 1) m. N. N., 2) 31. juli 1716 i Kbh., Vor Frue m. ANNA CATHRINE RØBE (d. af

urtekræmmer på Gl. Torv i Kbh. Henrik R. (bgr. 27. nov. 1716 i Kbh., Vor Frue, 63 år gl.) og Maria Byssing (dbt. 30. okt. 1664 i Kbh., Vor Frelser, bgr. 4. nov. 1735 i Kbh., Vor Frue), søster til den under nr. 52 nævnte Anna Cathrine Byssing), dbt. 21. juli 1681 i Kbh., Vor Frue, d. 11. dec. 1739 i Kbh.³⁰ (g. 1) 25. juni 1711 i Kbh., Vor Frue, m. enkemanden, organist ved Vor Frue kirke Peter Petersen Bothsen³¹, bgr. 21. sep. 1711 i Kbh., Vor Frue, 50 år gl., 3) m. kalkskriver Hans Rosenberg).

Niels Pedersen Als var købmand og skipper i Kbh.

56 PETER GERTSEN, af hollandsk afstamning.

Bonde i Store Magleby.

57–59 Kendes ikke.

60–61 THOMAS FLINDT (s. af den fra Rostock indvandrede købmand og skipper i Nykøbing på Falster Henrik F. (d. 1689) og Anna Bergeshagen³² (f. ca. 1649, d. 1729), d. af købmand i Nykøbing Hans B.), f. ca. 1683 i Nykøbing på Falster, bgr. 3. marts 1719 sst., g. 25. nov. 1711 sst. m. KIRSTINE NIELSDATTER (d. af farver i Nykøbing Niels Jensen og Mette Christiansdatter), bgr. 3. maj 1763 i Nykøbing (g. 2) 10. jan. 1725 i Nykøbing m. kaptajn i hæren Johan Bengt Ellermann, d. 16. maj 1741).

Købmand i Nykøbing, borgerskab 1712.

62–63 CHRISTIAN CARL MERCKEL (s. af tolder og borgmester i Kerteminde Johan Adam M., d. 1733), dbt. 21. juni 1689 i Kerteminde, bgr. 23. juni 1746 sst., g. 7. okt. 1723 sst. m. ELISABETH CHRISTOPHERSDATTER (d. af købmand og kirkeværge i Kerteminde Christopher Mogensen (d. 1731) og Margrethe Glysing), dbt. 25. okt. 1687 i Kerteminde³³.

Tolder i Kerteminde³⁴.

NOTER

1. Statistikens Teori i Grundrids, 2. udg., 1915, s. 429.

2. Persh. T. 16. rk., IV, 1976, 195.

3. Se i øvrigt Dansk biografisk Leksikon, 2. udg. (DBL), XXV, 403.

4. Se i øvrigt DBL XXV, 415.

5. Fremgår ikke af Højbjerg-Elsborg kbg. Søkende af ham blev dbt. i Elsborg 1772, 1776, 1780 og 1782. I lægdsrullen 1789 for Elsborg sogn er han anført som s. af Niels Wester-

gaard, 16 år gl., f. i Elsborg. Ved erhvervelsen af borgerskab anføres 46 år som hans alder.

6. Bilag til borgerskabsprot. i Kbh. stadsarkiv.

7. Se i øvrigt DBL, XX, 348, og Erslews Forfatter-Lexicon II, 727 og B, 886 samt om slægten Ryge H. V. Christensen: Stamtavle o. slægten Ryge, Kbh., 1915 og Fanny Fang: Kantor Ryges slægt og familie i

- Roskilde i Fra Københavns Amt 1941-42, 56 flg.
8. Elsborg kbg. mgl. 1711-37. Søkende til ham blev dbt. i Elsborg 1740 og 1744.
  9. Palstrup gods' arkiv, forskelligt (i L.A., Viborg).
  10. Højbjerg-Elsborg sognekalds arkiv, fattigvæsenprot. 1782-1817, - Han er i 1787 for sidste gang pålignet bidrag til fattigvæsenet. I folketællingen 1787 er han anført at være betler. Han boede da med sine tre yngste børn (se note 5) som indsidder hos en smed i Elsborg. Den ældste søn (den i 1772 fødte søn var død), den 14-årige Niels (anetavlens nr. 4) har åbenbart tjent hos fremmede. Niels Andersen Westergaard betegnes som enkemand efter 1. ægteskab, men dette kan kun betyde, at hustruen (midlertidigt) havde forladt ham, thi ved folketællingen 1801 (for Højbjerg) bor han sammen med sin hustru af 1. ægteskab, Maren Rasmusdatter, der i kbg. nævnes som moder ved det yngste barns dåb, 1782, og som i skiftet e. Niels Andersen Westergaard anføres som moder til alle børnene.
  11. Lysgård herreds arkiv, skifteprot. 1793-1813, 802.
  12. Se i øvrigt Ehrencron-Müllers Forfatterleksikon VI, 119 og s. 81 f i biskop Jørgen Hees selvbiografi i Kirkehist. Saml. 6. rk. I, om hans forfædre Josef Fischer: Slægten Salomonsen (Nyborg), Kbh., 1927, om moderens slægt tillige Josef Fischer: Meir Goldschmidts Stamfædre i Tidsskr. for jødisk Historie og Litteratur III, s. 225 flg. og 451.
  13. Se i øvrigt Erslews Forfatter-Lexicon II, 727 og B 885 samt om slægten Bruun Persh. T. 5. rk. III, 100 flg.
  14. Se i øvrigt Ehrencron-Müllers Forfatterleksikon I, 315 og IX, 274, Persh. T. 14. rk. VI, 111 samt om slægten Flindt Pers. T. 13. rk. VI, 81 flg.
  15. Randers amtstuearkiv, Hartkornspecifikationer og jordebøger for godserne 1731-1834.
  16. Anders Pedersen, som i Christian V.s matrikel (1688) står som bruger af matr. nr. 4 Elsborg (af hartkorn 5 tdr. 2 fk.), er vel identisk med Anders Pedersen Westergaard, som 1697 nævnes som fæster i Elsborg under Palstrup (Viborg landstings skøde- og panteprot. 1696-97, 390) og antagelig farfader til Anders Nielsen Westergaard. Man må tænke sig en Niels Andersen som dennes fader.
  17. Michael Hartvig: Meinert Rubens og hans hustrus forfædre, 1948, s. 11, duplikeret.
  18. Skifte e. hyrekusk Andreas Rasmussen Aagaard i Hof- og stadsrettens skiftekomm., forseglingsprot. 5M, 1793-94, pag. 175. Andreas Rasmussen Aagaard og hustru var Emil Aarestrups oldeforældre.
  19. Om slægten Anderløv henvises til Fanny Fangs i note 7 nævnte artikel.
  20. Persh. T. 12. rk. II, 162.
  21. Iflg. sønnen Adrian Bekkers selvbiografi i Magnus Bojesen: Slægttavle o. slægten Bojesen, Kbh., 1911, s. 68 f var hendes fader forpagter og døde i en alder af 96 år.
  22. Michael Hartvig: Jøderne i Danmark i tiden 1600-1800, s. 33 og 73.
  23. Josef Fischer og Julius Salomon: Mindeskrift i Anledning af Hundredeårsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814, s. 119.
  24. Den i note 12 nævnte tidsskriftsartikel fører slægten Fürst længere tilbage.
  25. Fanny Fang med kontor Ryges ældste søns slægtetog som kilde, men vielsen er forgæves søgt i Vor Frelsers sogns kbg.
  26. Den i note 13 nævnte artikel fører slægten Bruun længere tilbage.
  27. Lengnicks stamtavle Bysing.
  28. E. Juel Hansen: Slægterne Mylius i Danmark i Persh. T. 12. rk. II, 148 flg. fører slægten længere tilbage.

29. Kbh. skiftekommission, Forsegingsprot. VIII, 1726–30, 234.
30. Sst. Forsegingsprot X, 1737–40, 347 b.
31. Ved sin vielse og sin bgr. kaldes han blot Peter Petersen, men ved en søns bgr. i Vor Frue 19. sep. 1711 Peter Petersen Bothsen.
32. Persh. T. 12. rk. I, 51.
33. E. Kølpin Petersen (udg.): Lorentz Petersen og Anna Maria Buchwald med efterslægt m. v., 1945. – Slægtslinierne føres her længere tilbage.
34. Se i øvrigt Fynske Aarbøger IV, 309.

Gregers Hansen, cand. polit., fhv. kommunaldirektør. – Adr.: Adelgade 54, 1304 København K. – Harald Westergaard, der var hans lærer på universitetet, var fætter til hans moder og til hans hustrus fader.

Rigsarkivets nyere registraturer over privatarkiver

Af
Vello Helk

Rigsarkivets kildepublikationer af personalhistorisk interesse er blandt de emner, som var genstand for udførlig omtale af Ole Degn i nærværende tidsskrifts jubilæumshæfte 1979. For privatarkivernes vedkommende er omtalen dog ret summarisk og nøjes med at anføre *Foreløbige arkivregistraturer*, påbegyndt 1962, og den 1969 påbegyndte *Ny serie* i samme række (s. 76). Disse kortfattede oplysninger om den side af Rigsarkivets publikationsvirksomhed, som i høj grad må have personalhistorikernes bevågenhed, trænger til nogle supplerende og forklarende bemærkninger, navnlig da oversigten ikke omfatter den lange række af dupliserede registraturer over enkelte familie-, person- og institutionsarkiver, udsendt af Rigsarkivets 4. afdeling, en serie, som i skrivende stund har passeret 80 hæfter.

Da alle privatarkiver i Rigsarkivet 1972 samledes under den nye 4. afdeling, blev det besluttet ved siden af den løbende accession at publicere arkivoversigter, således at et større publikum kunne have glæde af det ordningsarbejde, som udførtes på afdelingen. Som resultat af lignende overvejelser havde Rigsarkivets 2. afdeling 1963 udsendt otte arkivregistraturer over enkelte personarkiver, i en række, som blev kaldt »Foreløbige arkivregistraturer, serie 8« (departementschef *Andreas Frederik Asmussen*, d. 1914; krigsminister *Jesper Jespersen Bahnson*, d. 1909; politikeren *Frederik Bajer*, d. 1922; litteraturhistorikeren *Sophus Birket-Smith*, d. 1919; professor *Heinrich Oscar Günther Ellinger*, d. 1947; sognepræst *Johannes Ferdinand Fenger*, d. 1861; højskoleforstander *Carl Frederik Grove*, d. 1895, og højskoleforstander *Ernst Johannes Trier*, d. 1893). Disse registraturer blev dupliseret i et ret stort oplag på løse blade, således at de kunne indgå i en alfabetisk række. Denne form blev dog anset for uhensigtsmæssig, da sådanne registraturer bortset fra nogle enkelte ikke kan betragtes som udprægede salgsobjekter, men først og fremmest som hjælpemidler for forskere, der ønsker en hurtig orientering. Derfor burde de være at finde på de institutioner, hvortil forskerne har adgang og mulighed for at arbejde, først og fremmest på arkiver og i videnskabelige biblioteker. Det blev besluttet at fremstille sådanne privatarkivregistraturer i mindre oplag, dog tilstrækkeligt til at forsyne alle større arkiver, universitetsbiblioteker, universiteternes historiske institutter og andre beslægtede institutioner. De første registraturer, som blev udsendt 1973, dupliseredes i 50 eksemplarer og

fik en god modtagelse, således at oplaget efterhånden er steget til 70. Halvdelen sendes til interesserede institutioner, resten fordeles i Rigsarkivet, til arkivskaberens familie og andre implicerede, der bliver kun et lille restoplag tilbage for alle eventualiteter. I begyndelsen var størsteparten af disse registraturer ret små og oversteg sjældent 10–20 sider. Efterhånden er omfanget vokset, idet stadig flere udsendes som oversigter over en bestemt families arkiver i Rigsarkivet. Sideløbende har 4. afdeling bidraget til publikationsrækken »Foreløbige arkivregistraturer, ny serie«, påbegyndt 1969 med en oversigt over politikerens *Andreas Frederik Kriegers* (d. 1893) arkiv. Efter »Oversigt over private personarkiver i Rigsarkivet« (1972) kom oversigter over statsminister *Niels Neergaards* arkiv (nr. 2, 1973), politikerens *C. Berg* og hustru *Maren Bergs* privatarkiv samt politikerens *Sigurd Bergs* privatarkiv (nr. 5, 1973), politikerens *Lars Dinesens* privatarkiv (nr. 6, 1973), *slægten Hegermann-Lindencrones* arkiv (nr. 8, 1974), *slægten Glahns* arkiv (nr. 9, 1974), Det radikale Venstres arkiv (nr. 10, 1975), historikeren *Aage Friis'* arkiv og samlinger (nr. 11, 1975), og som den sidste Heiberg-arkiver (*P. A. Heiberg, Johanne Luise og Johan Ludvig Heiberg, Thomasine Gyllembourg*, nr. 20, 1978). Disse registraturer foreligger i A-5 format, som alle bortset fra nr. 1 er indbundet, fremstilles i større oplag og kan erhverves ved køb. En væsentlig forudsætning for dem har været, at arkiverne skulle være så store, at registraturen kunne fylde et vist antal sider (som regel mindst 5 ark), og for personarkiverne tillige, at de er så gamle, at en efteraflevering ikke længere er sandsynlig. Det kan dog ikke undgås, at der dukker nyt materiale op, som skal indordnes. Derfor er hovedvægten af udgivelserne nu lagt på de førnævnte enkeltregistraturer i A-4 format. De er lettere at fremstille og revidere. En publiceret registratur får folk til at se efter i deres gemmer, og det har betydet, at indtil nu er fire registraturer i denne gruppe på grund af nye afleveringer udsendt i en revideret udgave.

Disse registraturer har intet nummer og indgår ikke i nogen forpligtende serie med en fast betegnelse – alle er jo alligevel foreløbige og forgængelige. De er dog efterhånden så fast etablerede, at de indgår i »*Impressa publica Regni Danici*« (Bibliografi over Danmarks offentlige publikationer, udgivet af Danmarks institut for international udveksling).

De publicerede privatarkivoversigter afspejler Rigsarkivets forsøg på at gøre de ældre arkiver tilgængelige. Mens de nyere arkiver som regel henlægges i depot, koncentrerer ordningsarbejdet om de arkiver, som er tilgængelige eller nærmer sig tilgængelighedsgrænsen, dvs. hvis væsentligste indhold er mindst 30–50 år gammelt. Rigsarkivet har også taget tilbørligt hensyn til benytternes ønsker; af naturlige grunde kan man dog ikke påbegynde ordning af et bestemt arkiv, når blot én interesseret melder sig, idet kun få sådanne ønsker ville lægge beslag på privatarkivafdelingens

begrænsede ressourcer. Da Rigsarkivet hovedsagelig indsamler politikeres og embedsmænds arkiver, er sådanne prioriteret højt, men samtidig er der forsøgt en spredning, som mere nuanceret viser resultaterne af Rigsarkivets indsamlingsarbejde.

Indholdet af de publicerede arkivregistraturer er mangfoldigt. Det væsentligste er dagbøger og breve, som belyser arkivskaberens og hans/hendes kontakter og berøringsflader, men ofte findes der – navnlig i familiearkiver – familiehistorisk materiale, enkelte gange er der ligefrem tale om samlinger. Dertil kommer alfabetiske brevskriverfortegnelser; i øvrigt indgår brevskrivere tillige i det centrale brevskriverkartotek på Rigsarkivets læsesal.

Nedenfor gives en alfabetisk oversigt over de hidtil udsendte personarkivregistraturer. For familiearkivernes vedkommende anføres tillige de største enkeltpersonarkiver.

Adeler, Zytphen og Zytphen-Adeler, familierne.

Heri bl. a. overpræsident Frederik Adeler (1764–1816), generalmajor Cort Frederik Zytphen (1765–1835), politikeren, baron G. F. O. Zytphen-Adeler (1810–78) og ambassadør Henrik Zytphen-Adeler (1911–72).

Andersen, Holger, politiker (1890–1961).

Andersen, P. O. A., statsgældsdirektør, departementschef (1862–1929).

Andersen, S. M., afdelingsingeniør (1858–1908).

Appel, Axel, statskonsulent (1858–1926).

Appel, Cornelius, højskoleforstander (1821–1901).

Behrendt, Christian, branddirektør (1868–1949), familiearkiv.

Tillæg: Familien Tiedje m. fl.

Bjerre, familien. Heri bl. a. købmand Laust Bjerre (1874–1961) og gårdejer Markus Bjerre (1876–1944).

Bjørner, J. L., grosserer (1869–1954).

Boeck, Holger, overretssagfører (1886–1970).

Borgbjerg, F. H., politiker (1866–1936).

Bræstrup, Cosmus, politidirektør (1789–1870).

Tillæg: Forældres og søskendes arkiver.

Bransted, J. N., kemiker (1879–1947).

Buhl, Orla, kreditforeningsdirektør (1871–1958).

Bækhøj, Lars, højskoleforstander (1876–1957).

Dahl, Aage, præst og personalhistoriker (1893–1975).

Tillæg: Præstehistoriske Samlinger.

Dahlggaard, Bertel, politiker (1887–1972).

Dam, Markus Ludvig, officer (1791–1851).

Dam, Philip Rasch, folketingsmand, borgmester (1823–1900).

Feddersen, Arthur, fiskerikonsulent (1835–1905).

Fog-Petersen, Gunnar, politiker, gårdejer (1881–1939).

Foss, Alex., industrimand, politiker (1858–1925).

Foss, Vilhelm Daniel Christian, stiftslandinspektør (1823–62).

Gloerfelt-Tarp, Kirsten, politiker (1889–1977).

Gløersen, Niels Falck, præst (ca. 1736–85).

Grøn, P. C. Larsen, kommunegartner (1871–1960).

Hall, familien:

Politikeren C. C. Hall (1812–88) og hans sønner, sekretær Oluf Hall (1839–1909) og redaktør Carl Hall (1848–1908).

Hansen, Carl, redaktør, politiker (1870–1940).

Hansen, Ole, politiker (1855–1928).

Helweg, Thorwald, præst (1855–1917).

Helweg-Larsen, Poul, provst (1877–1958).

Hoff, V. J., præst (1832–1907).

Jensen-Sønderup, Jens, politiker (1862–1949).

Jungersen, Fr., valgmenighedspræst (1836–1912).

Jørgensen, Alfred Th., filantrop, dr. theol. (1874–1953).

Jørgensen, Jørgen, politiker (1888–1974).

Jørgensen, Konrad, bogtrykker, redaktør (1849–1921), hans familiearkiv. Heri tillige lærer Peter Michael Jørgensen (1813–78) og lærer Marinus Jørgensen (d. 1878).

Knudtson, Kristian, generalmajor (1888–1972).

Kruse, J. C. W., diplomat (1880–1964).

la Cour, J. C., landøkonom (1838–98).

la Cour, Vilb., historiker (1883–1974).

Lange, Jakob E., botaniker, socialøkonom (1864–1941), familiearkiv. Heri bl. a. hans forældre, sognepræst Morten Thomsen Lange (1824–74) og Bothilde Marie Lange, f. Bredsdorff (1832–71) samt moster Eline Cathrine Bredsdorff (1835–1912), g. m. botanikeren Johan Lange (1818–98).

Larsen, L. P., missionær (1862–1940).

Larsen, Thomas, politiker, historisk forfatter (1854–1944).

Larsen-Ledet, Lars, redaktør, afholdsgagator (1881–1958).

Lauritzen, Peter, forfatter (1878–1961).

Levinsen, familien. Heri bl. a. købmand Søren Levinsen (1817–87) og sognepræst Alfred Sylvester Levinsen (1854–1913).

Lindberg, Elise, forstanderinde (1832–1913).

Lomborg, C. L., herredsfuldægtig, landstingsmand (1832–80).

Madsen, Thorvald, læge (1870–1957).

Madsen, W. H. O., officer, krigsminister (1844–1917).

Madsen-Mygdal, Thomas, politiker (1876–1943).

Madvig, J. N., filolog, politiker (1804–86).

Magnússon, Finnur, oldforsker, gehejmearkivar (1781–1847).

Manthey-Wagner, familien. Heri bl. a. officeren og politikeren Carl Wagner (1847–1906) og juristen Christian Manthey-Wagner (1883–1961).

Monrad, D. G., politiker, biskop (1811–87).

Monrad, J. H., præst (1848–1903).

Monrad, Johannes, præst, højskoleforstander (1876–1948).

Møller, Christen, biskop (1845–1925).

Møller, H. C. V., ingeniør, borgmester (1854–1943).

Møller, Niels, seminarielærer (1885–1958), med familiehistoriske samlinger.

Nielsen, M. C. B., politiker, provst (1847–1930).

Nielsen, Oluf, historiker (1838–95).

Nutzhorn, Heinrich v., højskolemand, komponist (1833–1925).

Tillæg: Familien Nutzhorns papirer.

- Oxholm, Peter Lotharius*, generalguvernør (1753–1827) og hans børn, navnlig overhofmarskal W. Oxholm (1805–76).
- Panum, P. L.*, læge og fysiolog (1820–85).
- Petersen, Eiler Kølpin*, telegrafkontrollør (1875–1954), hans familiearkiv. Heri bl. a. officeren Otto Petersen (1793–1849), manufakturhandler Christian Kølpin Petersen (1835–1917) og slægtsbogen med tillæg.
- Prip, Rasmus*, præst (1828–1916).
- Quaade, George*, diplomat (1813–89).
- Rasmussen, N. H.*, gymnastikdirektør (1854–1924).
- Rosenørn*, familien. Heri bl. a. stiftamtmand Mathias Hans Rosenørn (1814–1902), overhofmesterinde Ingeborg Christiane Rosenørn, f. Wormskiold (1784–1859), Elisabeth Rosenørn (1855–1927) og Jacob Rosenørn (1853–1918) med familiehistoriske samlinger.
- Rørdam, C. H.*, oberst, kammerherre (1846–1916).
- Rørdam, Kristine*, klasselotterikollektrice, privatsekretær (d. 1956).
- Rørdam, Thomas*, præst (1836–94).
- Schou, Philip*, direktør (1838–1922).
- Schrøder, Frederik*, præst (1888–1973).
- Schwartz, Otto Georg*, herredsfoged, borgmester (1852–1915) og forfatterinden Alba Schwartz, f. Larsen (1857–1942).
- Som tillæg papirer vedr. slægten Schwartz.
- Spur, Erik*, præst (1890–1971)
- Steenstrup*, familien. Heri bl. a. sognepræst Johannes Vogelius Steenstrup (1777–1840) og redaktør Mathias Steenstrup (1822–1904).
- Steffensen, H. C.*, politiker, generalauditør (1837–1912).
- Stein, H.*, redaktør (1874–1944).
- Stemann, P. Chr. v.*, amtmand (1891–1966).
- Sundbo, Arne*, overretssagfører, borgmester (1886–1970).
- Sundbo, J. P.*, redaktør (1860–1928).
- Svarre, Kai Ejnar*, redaktør (1890–1971).
- Svarre, Søren*, redaktør (1851–1920).
- Zable, Otto*, rektor (1875–1972).
- Zeuthen, L.*, overretssagfører (1854–1923).
- Aaberg, C.*, politiker, gårdejer (1819–97).

Spørgsmål fra medlemmerne

Borgmester i Sæby Hans Nielsen (Gram), f. ca. 1590, d. e. 1662.

Afdøde postmester C. Klitgaard oplyste i Personalhistorisk Tidsskrift 10 – I – I af 1934, at Hans Nielsen (Gram) i sit 1. ægteskab var gift med *Kathrine Markvordsdatter*, som døde i 1640, og at han i sit 2. ægteskab, der blev indgået i 1641, var gift med Anne Jensdatter.

I 2. ægteskab var der ifølge det oplyste følgende børn:

1. Niels Hansen Gram, født 1642. Præst i Bjergby.
2. Frederik Hansen Gram, født 1644.
3. Søn (tvilling), født 1644.
4. Niels Hansen Gram, født 25/7 1646.
5. Katrine Hansdatter Gram, født o. 1647.
6. Peder Hansen Gram, født 1647.

Hans Nielsen (Gram) bekoster opførelsen af Sæby Latinskole og lader opsætte en plade over døren med inskription og initialerne: H.N.S. – K.M.D. – 1646. Jvfr. side 51.

Det undrede C. Klitgaard, at Hans Nielsen (Gram) i 1646 sætter sin i 1640 afdøde hustru *Kathrine Markvordsdatters* initialer på huset og ikke sin daværende hustru Anne Jensdatters.

I umiddelbar fortsættelse heraf skriver C. Klitgaard: Selv havde Hans Nielsen – tidspunktet ubekendt – givet 2 små stykker agerjord i Kathaven til Sæby kirke, antagelig for et begravessted dér.

— — —

Hans Nielsens sønnesøn, præsten og senere provst Laurids Gram, født 1701 i Bjergby, fortæller i sin bog »Vita Johannis Gramii« om broderen, professor Hans Gram, født 1685, at farmoderen hed *Cathrine Bugge*.

Da det har været omtalt, vistnok oprindeligt af Peder Dyrskjøt, født 1630 og død 1707, at præsten i Bjergby Niels Hansen Gram var fætter til Henrik Lauridsen Bugge, født ca. 1654, der igen var søn af Laurids Madsen Bugge, død 1693, må *Cathrine Bugge* altså have heddet (C)*Kathrine Madsdatter Bugge*.

Hun har altså haft de samme initialer K.M.D. som Hans Nielsens 1. kone.

Hvis det virkelig har forholdt sig således, at *Kathrine Madsdatter Bugge* var borgmester Hans Nielsens 2. hustru, må hun være afgået ved døden allerede i 1644 efter forannævnte tvillingers fødsel, og Hans Nielsen har da først herefter – formentlig i 1645 – giftet sig med Anne Jensdatter.

Den førstfødte søn i dette – herefter tredje – ægteskab skal så ifølge navnereglerne hedde *Niels* og den førstfødte datter *Katrine*, efter den sidst afdøde hustru, og det gør de da også.

At nævnte *Niels* er født i ægteskabet med Anne Jensdatter bekræftes i »Slegtebogsoptegnelser vedrørende Familierne Bagge, Gram og Jordan«, som er omtalt i Personalhistorisk Tidsskrift 7–VI–170.

Børnene efter Hans Nielsens ældste søn, præsten Niels Hansen Gram, har navne, som bestyrker antagelsen om, at farmoderen virkelig hed *Kathrine Bugge*, idet de da gældende navneregler strikt synes fulgt.

1. Karen = Kathrine, født 1681 – opkaldt efter farmoderen.
2. Margrete, født 1683 – opkaldt efter mormoderen.
3. Anne, født 1684 – opkaldt efter farfaderens 3. hustru eller muligvis efter moderen.
4. Hans, født 1685 – opkaldt efter farfaderen.

5. Christian, født 1687 – opkaldt efter morfaderen.
6. Johanne, født 1689 – måske – først nu – opkaldt efter farfaderens 3. hustru Anne.
10. Laurids, født 1701 – måske opkaldt efter farmoderens broder Laurids Madsen Bugge.

Laurids Grams udtalelse angående farmoderens navn må tillægges stor vægt, når der henses til, at han var broder til »kildekritikkens fader«, professor Hans Gram, at han var opdraget hos broderen og derfor sikkert har været bekendt med dennes kritiske arbejde med Slanges Danmarkshistorie, at han var en lærd mand, at han publicerede »Vita Johannis Gramii« beregnet for en lærd kreds af broderens samtidige, og at han var nogenlunde samtidig med farmoderen.

Imod antagelsen taler den af C. Klitgaard, side 48, anførte oplysning om, at skræder Niels Jensen, der var broder til Anne Jensdatter, i 1642 iflg. Sæby tingbog, folio 152 og 164, køber en grund af sin »kære Svoger«, borgmester Hans Nielsen og hans hustru, den »ærlige, gudfrygtige, fromme, fine og dyderige Kvinde« Anne Jensdatter.

Det vides dog, at denne tingbog nu er i en elendig forfatning, og at den består af løse blade.

Der kan måske derfor rejses tvivl om, at disse løse blade virkelig tilhører tingbogen af 1642.

For tilhørsforholdet taler dog datoerne: Onsdag den 31. august og onsdag den 7. september, der iflg. Bauers kalender kan henføres til året 1642.

Med mindre der er andre indicier for, at papirerne henhører under 1642, kunne de da lige så godt høre under 1653.

Endvidere kan det vel ikke udelukkes, at der er sket en fejldatering.

Ugedagene huskes i almindelighed; men hvorledes forholder det sig med datoen?

Selv i vor tid, hvor vi daglig modtager aviser og hører radio, begås der ofte fejl med datoangivelsen på f. eks. breve og datostempler!

Spørgsmålet, der skal stilles, er derfor, når der henses til de fremførte indicier:

Var borgmester Hans Nielsen (Gram) gift med Anne Jensdatter allerede i 1642, eller var hans hustru indtil 1644 *Kathrine Madsdatter Bugge*, som det er oplyst af sønnesønnen Laurids Gram?

Ove Gram Schjoldager, civiling., Horsbred 169, 2620 Albertslund.

HVEM FORSKER HVAD 1979

Udkom september 1979 og er blevet solgt i hidtil største antal. Samtidig hermed overgik ekspeditionen til Wolf Møller, Nedre Vej 64, Albæk, 8900 Randers, som siden 1971 har været bladets redaktør.

I årene 1977 og 78 blev skriftet udsendt gratis til medlemmer af Samfundet for genealogi og Personalhistorie, men 1979 er denne ordning ophørt, og skriftet må nu bestilles (pris 15 kr.). Medlemmer, som evt. har ventet forgæves på tilsendelse af 1979-årgangen, kan give bestilling til ovennævnte adresse. Meddel samtidig venligst, om De ønsker bladet tilsendt i løbende abonnement.

I nærværende nummer af Personalhistorisk Tidsskrift er indlagt en seddel til indsendelse af efterlysninger og andre meddelelser. Fristen for indsendelse er 1. juni. Det nye nummer af HVEM FORSKER HVAD udsendes omkring september 1980.

WOLF MØLLER.

Små meddelelser

LAURENCE GRONLUND ALIAS LAURITS ANDREAS GRØNLUND

En dansker som figurerer med 1½ spalte i Dictionary of American Biography (vol. VII, N.Y. 1946), men i Danmark er næsten ukendt, er *Laurence Gronlund*. Iflg. artiklen skal G. være født i Danmark 13.7.1846, have studeret ved universitetet i København og 1865 taget en M.A., efter hvilken han studerede jura. Studierne blev afbrudt af den »dansk-tyske krig« som han deltog i. Efter krigen genoptog han studiet, men brød af 1867 og rejste til USA. Grunden anføres ikke. Efter et par års videre studier her erhvervede han adgang til at procedere som sagfører. Senere gjorde han sig bekendt ved en række socialistiske værker.

Der er en del i denne fremstilling der virker usandsynligt, bl. a. aldersangivelsen sammenholdt med den akademiske karriere og krigsdeltagelsen. I de trykte (årlige) bekendtgørelser af resultaterne for afgangseksamen fra de lærde skoler og adgangseksamen til universitetet findes for 1860 *Laurits Andreas Grønlund* privat dimitteret af cand. mag. Dahl, som meget vel kunne være Laurence Gronlund, blot var fødselsåret her angivet til 1844, hvilket dog samtidig giver ham to år mere til karrieren. Iflg. bekendtgørelserne bestod G. 1. del af studentereksamen 1860, 2. del 1862, i begge tilfælde med 1. karakter og med usædvanlig fine delkarakterer. Samme kilder oplyser om filosofikum (29.6.1863) at den består 1863 med 2 ug af 3 mulige.

Disse oplysninger bekræftes af universitetets eksamensprotokoller¹ der endvidere oplyser at han blev immatrikuleret 25.9.1862. Men en gennemgang af førstedelsprotokollerne til den juridiske eksamen og »eksamen for ustuderede« (∴ dansk jurist) for årene 1862–67 gav negativt resultat, og heller ikke Hjorth-Nielsens juriststat eller hans Danske Prokuratorer har hans navn.

Derimod gav stipendieprotokollen² positivt udbytte og fører på sporet af personen. Allerede 1862 har han modtaget Hobolts legat (18 rdl. 72 sk. for 1 år, kvitteret 11.12.62). 1863 får han et 3-årigt legat, Fris' (22 rdl. 74 sk., kvitteret 11.12.63). Han har åbenbart været en student man fandt det værd at investere i. Blandt bilagene findes hans ansøgning til sidstnævnte legat. Her betegner han sig imidlertid som *stud. med.* Protokollen for lægevidenskabelig forberedelseksamen afslører at han aflægger eksamen i botanik og kemi hhv. 28.1. og 22.6.1865, i begge tilfælde til »laudabilis«. Han synes ikke at skuffe forventningerne³. Men er det den kommende sagfører i Chicago? Dansk cand. jur. blev han i hvert fald ikke. På ovennævnte legatansøgning angiver han adressen Rosenborggade 10, 3. sal. Her bor iflg. Kbh.s vejviser 1862 A. P. Grønlund, opsigtsbetjent. Han ses første gang i vejviseren 1854 på adressen Dronningensgade 227, og derefter på skiftende adresser til 1862. I folketællingslisterne⁴ kan familien Grønlund følges i en år-række, men blandt deres 6 børn er ingen ved navn Laurits Andreas. Altså kan der være tale om en slægtning, hvilket er så meget mere rimeligt som opsigtsbetjentens fødesogn er Thisted. Kirkebogen her for 1823 oplyser: Junii 24de *Anders Pauli*, Kjøbmand Hans Christian Andersen Grønlund af Thisted og Hustru. Maren Cathrine Røder deres første sammenavlede Barn⁵.

En gennemgang af kirkebogen for Thisted viser at sporet er rigtigt. Navnet Grønlund er her hyppigt forekommende, og der er tale om velrenommerede borgere. 1801 bor bageren Anders Jørgensen Grønlund (ca. 1760–1842) på adressen Vester Knak nr. 132 med sin hustru Zidse Nielsdatter Klem (ca. 1759–1844) og deres fem børn, der alle er født i Thisted: Anne Cathrine (* 22.6.1788), Niels Jørgen (* 7.6.1790, død 20.3.1840), Lars Andreas (* 28.12.1792, død 29.5.1850), Jens (* 2.5.1795) og Hans Christian (* 16.12.1797)⁶. Den ældste af sønnerne, Niels Jørgen blev bager i Thisted som faderen, og Jens

blev købmand, men ingen af dem vedkommer undersøgelsen. Det gør derimod de to andre sønner, der begge blev købmænd i Thisted. Hans Christian er den ovenfor nævnte far til opsigtsbetjent A. P. Grønlund, mens Lars Andreas og hustru Karen f. Jahn (1787–1864)⁷ 7.9.1814 fik døbt deres »første sammenavlede barn« Anna Lucine der var født 21.12. året før og sm.d. hjemmedøbt.

Anna Lucine forblev længe ugift, men blev 13.7.1844 mor til drengen *Lauritz Andreas Grønlund* Christensen. Som barnefader anføres i kirkebogen⁸ saddelmagersvend L. Christensen af Kbh. »nu paa Reise i Tyskland«. Af folketællingslisterne 1845 ses det at hun fortsat bor hos sine forældre sammen med sit barn på adressen Storegade 60. I nabohuset nr. 59 bor saddelmagermester Ferdinand Bahne. Saddelmagersvenden L(auritz) der har været en elsket gæst i købmandsbutikken – og andetsteds – kom åbenbart ikke tilbage til Thisted efter sin tur »på professionen«. 3.12.1853 giftede Anna sig i Thisted med enkemand, snedkermester Lars Pedersen. Hun var da 40, han 48. Hvornår sønnen er rejst til Kbh. og kommet i huset hos hendes fætter opsigtsbetjenten fremgår ikke.

Selv om Lauritz Grønlund var udstyret med et hurtigt nemme, hvad alt i hans karriere bærer vidne om, kan man vist roligt gå ud fra at hans deltagelse i krigen 1864 ikke har noget på sig, eftersom han 1865, hhv. i januar og juni, kunne bestå den lægevidenskabelige forberedelseseksamen. Man har vel på grund af navneligheden, forbindelsen til A. P. Grønlund i Kbh. og den sammenfaldende fødselsdato 13.7. lov at slutte at han er identisk med den senere Laurence Grønlund – og opfatte årstallet 1846 i den amerikanske kilde som en trykfejl eller en fejlhuskning. Hvorfor han forlod Danmark og en medicinsk karriere 1867 er uopklaret. Men at han med sit kun påbegyndte medicinske studium ikke var i stand til at klare sig som læge er indlysende. Noget lettere var det at blive antaget for jurastuderende, og efter at have ernæret sig som tysklærer og samtidig taget kursus i jura kunne han 1869 begynde som sagfører i Chicago.

Det er dog hans socialistiske forfatterskab der har sikret hans navn. I alt udgav han 8 bøger om økonomi og samfundsforhold. Han giftede sig, iflg. Dict. of Am. Biogr. 24.12.1895, men døde 15.10.1899 kort efter at have tiltrådt en redaktørpost ved New York Journal⁹.

NOTER

1. Fortegnelse over de studerende ... 1853–74 (trykt karakterliste for adg. eks. til univ.) Univ.bibl. Immatrulationsprotokol, RA.
2. Stipendieprotokol nr. 1. Kbh. univ.s arkiv, RA.
3. Protokol for lægevidensk. forberedelseseks. sst.
4. RA. Heller ikke nogen logerende nævnes 1855 og 1860. De 1/2-årslige mandtalslister for Kbh. er først bevaret fra 1869.
5. Kirkebog for Thisted, Landsark. Pensioneret politibetjent Anders Pauli Grønlund, boende Istedgade 16, døde 63 år gammel 8.12.1885 og blev begravet på Vestre kgd. 13. s. m. Hans hustru, født Melby, døde 25.6.1903 på Alm. hospital og blev begravet 28. s. m., 81 år gammel (Kbh.s begravelsesprotokol, Stadsark.).
6. Folketællingslister for Thisted 1801, RA.
7. Karen Jahn var født i Drammen. Da hendes mands søster, den ovf. nævnte Anna Cathrine blev gift med Frederik Andreas Jahn er der formentlig tale om et dobbelt svogerskab. Anna Cathrine og Frederik Andreas får døbt en datter 21.6.1811.
8. For eftersyn i folketællingslister og kirkebøger i landsarkivet i Viborg takkes arkivar Hans H. Worsøe.
9. I 3. udg. af Dansk biografisk leksikon, bind V, vil Laurits Grønlunds (Grønlunds) forfatterskab blive behandlet af Niels Finn Christiansen.

SV. CEDERGREEN BECH.

Anmeldelser

Dansk Kunsthåndværker Leksikon I-II. Redigeret af Vibeke Bruun, Esbjørn Hiort, Richard Kjærgård og John Vedel-Rieper. 684 s. Rhodos 1979, kr. 560,00.

Med det foreliggende værk er der afhjulpet et stort savn, idet der ikke tidligere har foreligget nogen samlet oversigt over danske kunsthåndværkere. I tid er værket afgrænset til at omfatte perioden fra 1925 og frem over til redaktionens slutning i 1978, således at alle betydende kunsthåndværkere og designere, der har virket i denne periode er medtaget, uanset om de er nulevende eller afdøde. Begrundelsen for valget af 1925 er erkendelsen af, at der i 1920'erne fandt en skelsættende nyorientering sted, og at det var i årene efter 1925, at uddannelsen af kunsthåndværkere og kunstindustrielle formgivere blev udbygget. Således begyndte Kaare Klint møbelskolen på Akademiet i 1924, i 1928 oprettedes Selskabet til Haandarbejds Fremme og i 1930 Kunstindustriskolen under Det tekniske Selskab. Tidsafgrænsningen forekommer således helt relevant.

Den faglige afgrænsning har været vanskeligere, idet redaktionen ikke har villet trække skel mellem kunsthåndværkere og designere. Det vil sige, at leksikonnet også omfatter arkitekter, der har gjort sig gældende inden for brugskunsten. Derimod har man ikke optaget malere og billedhuggere (der jo også kan findes i Weilbachs Kunstnerleksikon), hvis de kun lejlighedsvis har arbejdet med kunsthåndværkets traditionelle materialer som medium – medmindre de i perioder har været fast knyttet til en af de store kunstindustrielle virksomheder. J. F. Willumsen kan således f. eks. findes i biografieret. Som noget positivt skal det fremhæves, at der for 25 kunstindustrielle virksomheders vedkommende i et afsluttende kapitel i værkets andet bind findes korte historiske og kunsthistoriske oversigter med henvisning til de biograferede kunstnere, der har været beskæftiget af virksomhederne. Endelig bringes, velnok noget overraskende, biografier af enkeltpersoner, der ikke selv har været udøvende kunstnere, men som gennem deres virksomhed har haft særlig betydning for brugskunsten, som f. eks. forlagsboghandler Asger Fischer. Disse biografier synes mere relevant at kunne have været anbragt som et særligt afsnit i lighed med virksomhederne.

Udvalget af kunstnere skal i øvrigt ikke kommenteres, da det ved et sådant værk altid vil være nødvendigt med et skøn fra redaktørernes side. Men det er hævet over enhver tvivl, at værket har vundet i værdi ved, at så relativt mange, også ganske unge, kunstnere er medtaget. Værket omfatter i alt 800 biografier.

Oplysningerne om den enkelte kunstner bygger på udsendte spørgeskemaer. Foruden de personalhistoriske oplysninger, som der nedenfor skal vendes tilbage til, er de inddelt i følgende rubrikker: Arbejdsområde (tekstilkunstner, keramiker, bogbinder, sølvmed, arkitekt, tegner etc.), uddannelse, udstillinger, legater og hædersbevisninger, større opgaver, officielle køb, stillinger og adresser. Sidstnævnte (med post- og telefonnummer) kan jo være meget praktisk, men står sig ikke under evighedens synsvinkel. Hertil kommer for de mere fremtrædende kunstners vedkommende en værdifuld kunstnerisk biografi forfattet og signeret af en af værkets 21 kunstfaglige medarbejdere, hvorover fortegnelse findes s. 8, samt en selektiv bibliografi udarbejdet af bibliotekar Vibeke Bruun. Illustrationsmaterialet er ganske fortræffeligt, idet alle biograferede med ganske få undtagelser er portrætteret, og der desuden bringes ikke så få sort-hvide gengivelser af kunstgenstande. Når hertil lægges, at de to bind fremtræder i et endog usædvanligt både praktisk og tiltalende design – layout Michael Malling, som kan slås op i værket – vil man forstå, at der er tale om en bedrift af usædvanlig karakter, og at der er skabt et værk, som vil blive klassisk, og som naturligt hører hjemme ikke blot på alle biblioteker, men også

hos alle elskere af dansk kunsthåndværk, herunder elskere af smukke bøger. I sig selv et stykke kunsthåndværk.

Det er imidlertid specielt dette tidsskrifts opgave at vurdere værkets personalhistoriske lodighed, og skulle Dansk Kunsthåndværker Leksikon sammenlignes med noget andet eksisterende værk, måtte dette blive Weilbachs Kunstnerleksikon, men der havde man Povl Engelstoft som biografisk redaktør, og det gør unægtelig en forskel! Her har man tilsyneladende ingen haft, der har interesseret sig for en systematisk bearbejdelse af denne side af sagen. De kunstneriske biografier er ovenfor omtalt, og deres karat indgår med en ikke uvæsentlig vægt i den givne berømmelse af værket. Desværre kan der derimod ikke siges meget godt om de øvrige biografiske oplysninger. Efter redaktionens oplysninger i forordet bygger de opgivne biografiske data på udsendte spørgeskemaer, som dog i nogle tilfælde er forkortede. Man må da spørge, hvilke oplysninger, redaktionen har ønsket at bringe, og svaret herpå fås lettest ved at slå redaktørernes egne biografier op. Vibeke Bruun kan ikke slås op, men for de 3 andres vedkommende er der ikke engang konsekvens. Man må dog tro, at biografierne af Esbjørn Hiort og John Vedel-Rieper repræsenterer redaktionens ideal. Disse biografier består af: Navn, fødselsdato (men ikke sted), faders stilling og navn, moders pigenavn, ægtefælles stilling og (pige-)navn. For den tredje redaktørs vedkommende, keramikeren Richard Kjærgård får man hverken faderens stilling eller moderens pigenavn, selv om begge dele kan slås op i Blå Bog, hvor moderens fornavn i øvrigt er anderledes stavet end i leksikonnet. Det kunne således se ud som et princip, at man har villet forkorte, men ikke føje til. Det kan ikke noksom beklages, at de personalhistoriske oplysninger er så ufyldstgørende, som tilfældet er – i masser af tilfælde mangler moderens pigenavn – og det må ligeledes befrygtes, at de i mange tilfælde er behæftede med fejl, mangler og unøjagtigheder. Hertil kommer, at krydshenvisninger ikke konsekvent er gennemført: I enkelte tilfælde står der ved ægtefælle s.d. (= se denne), men det er langt fra altid tilfældet, når ægtefællen er biograferet. Ja, der er endog tilfælde, hvor en biograferet ægtefælle ikke er nævnt som sådan. Således nævnes ved keramikeren Erik Magnussen som ægtefælle designer Nina Koppel, men slår man op ved hendes biografi, nævnes Erik Magnussen ikke. Hvis det er gjort for at beskytte privatlivets fred, er denne beskyttelse ikke særlig effektiv – og for øvrigt ganske overflødig, da alle ønskede oplysninger i dette tilfælde kan findes i Kraks Blå Bog. Det kan de derimod ikke f. eks. om tekstilkunstneren BåS Juul-Sørensen. Efter opgivelserne er begge hendes forældre født Kjær Poulsen (!), og ægtefællen hedder Slot, så her er diskretionen fuldkommen m.h.t. med hvilken adkomst hun bærer sit efternavn. Man kunne også udtrykke det sådan, at den personalhistorisk interesserede læser lades helt i stikken. I øvrigt findes fornavnet BåS ikke på den af Kirkeministeriet udsendte liste over godkendte fornavne, så her svigter oplysningerne om fornavn også. Det skal blot tilføjes, at værket totalt savner registre, således at det heller ikke er muligt at konstatere slægtsforbindelser gennem ikke biograferede personer.

Ganske vist må selv en personalhistoriker indrømme, at ved et værk som dette er de kunstneriske biografier set fra et alment synspunkt de vigtigste, men det hører dog heldigvis til sjældenhederne, for ikke sige undtagelserne, at et så stort biografisk værk som dette i den grad negligerer kravet om, at de grundlæggende genealogiske data skal være i orden.

HANS H. WORSØE.

Foreløbige arkivfortegnelser udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele. De ældre nordslesvigske byarkiver. Åbenrå, 1979. 252 s., dupl. Pris kr. 25,00.

Den foreliggende publikation er en oversigt over de arkivalier fra de fire sønderjyske købstæder Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Tønder, som er afleveret til landsarkivet i

Åbenrå. Fremhævelsen er vigtig: størstedelen af Haderslevs byarkiv findes nemlig i Haderslev byhistoriske Arkiv på Haderslev Bibliotek. Man kunne som arkivbenytter have ønsket sig, at landsarkivet og Haderslev byhistoriske Arkiv havde koordineret deres indsats, så vi havde fået en oversigt over hele indholdet i Haderslevs byarkiv.

Landsarkivet skylder også publikationens benyttede en nærmere definition af, hvad der forstås ved titlens »ældre byarkiver«. Så vidt det ved et gennemsyn har kunnet konstateres, er der i arkiverne fra Haderslev, Åbenrå og Sønderborg kun få sager, der er yngre end 1860'erne og -70'erne, mens der i Tønders arkiv er mange sager, der går helt op i det 20. århundrede – dog vist ingen fra efter genforeningen.

I det hele taget savnes en samlet indledning til publikationen. Men det skyldes nok, at de fire byers arkiver er ordnet på forskellige tidspunkter og af fire forskellige arkivfolk. Det indebærer desværre også, at der er fulgt forskellige principper ved ordningen af de fire byers arkiver (herfor skal landsarkivet i Åbenrå dog ikke specielt klandres: de norrøjske købstæders rådstuearkiver i landsarkivet i Viborg er heller ikke alle ordnede efter samme princip). Men som nærværende anmelder fremhævede i omtalen af det sønderjyske landsarkivs godsarkivregistraturer (se dette tidsskrifts årg. 99, 1979, s. 276–77), må det være et ønskemål for både arkivfolk og -brugere, at arkiver af samme type ordnes efter en fælles, fast skabelon, ligesom det er ønskværdigt – specielt for Sønderjyllands vedkommende – at der i tilknytning til arkivregistraturerne bliver redegjort for de administrative forhold, især hvor de afviger fra kongeriget.

Som nævnt er sagerne fra Haderslev kun et rudiment – mange af dem er udtaget af andre arkiver, især politi- og byfogedarkivet, og Haderslev-afsnittet omfatter kun 129 numre, hvoriblandt dog mange af stor personalhistorisk interesse, bl. a. borgerskabsprotokoller, folketællinger og lægdsruller.

Imidlertid er også de tre andre byers arkiver af højst forskelligt omfang. Åbenrås arkiv omfatter 666 numre, bind og pakker + 13 pergamenter; Sønderborgs er på 400 numre + 31 unnummererede enheder vedr. Sct. Jørgens Hospital; mens Tønders arkiv er på ikke mindre end 1435 numre + 99 unnummerede pergamenter og »Urkunden«. En del af forklaringen på Tønder-arkivets større omfang er, at det som nævnt går længere op mod nutiden; men også fra ældre tid er arkivet bedre bevaret end de andre byers; således gik Åbenrås middelalderlige arkiv tabt ved Frederik I's plyndring af byen i 1523, og de fleste arkivalier fra det 16. årh. gik tabt ved byens brand i 1610; endelig blev der så sent som i 1878 kasseret hårdhændet i Åbenrå byarkiv. En indledning til afsnittet om Sønderborgs arkiv savnes ganske, så man får ikke at vide, hvilke katastrofer det har været ramt af – men et gennemsyn af registraturen afslører, at der er bevaret meget lidt fra før år 1700, og størstedelen af arkivet er fra det 19. århundrede. Tønder byarkiv indeholder derimod pergamentsbreve tilbage til 1436, og i afskrifter fra omkr. 1700 haves arkivalier helt fra 1243. Dette skyldes bl. a., at flere af byens borgmestre i tidens løb har interesseret sig for arkivet, og selvfølgelig også, at det heldigt har undgået ældre tiders brandkatastrofer; den største fare synes arkivet faktisk at have svævet i, da landsarkivet overtog det i 1945 efter besættelsen: det var da anbragt i Tønders tyske skole i et kælderrum, der samtidig blev anvendt til opbevaring af håndgranater! At dele af samtlige nordslesvigske byarkiver som så mange andre sønderjyske arkivalier har været på »udflugt« til Kiel eller andre steder i Tyskland, og først har skullet bringes tilbage til Danmark før de kunne genindordnes i deres oprindelige sammenhæng, skal kun nævnes for fuldstændighedens skyld.

Der er da grund til at glæde sig over, at arkivalierne nu er kommet i sikker havn, så personal- og andre historikere kan udnytte dem; hertil er den foreliggende publikation, på trods af sine ovenfor nævnte ufuldkommenheder, et hjælpemiddel, der bør værdsættes

som sådant, omend man må ønske, at der en gang kan blive overskud til at give den en kritisk revision og udbygge den med en fyldig administrationshistorisk indledning.

JØRGEN PEDER CLAUSAGER.

Foreløbige arkivfortegnelser udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele. Privatarkiver: Amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, hans fader, gårdejer Hinrich Thomsen, Roost og forfædre i Roost. Åbenrå, 1979. 22 s., dupl. Pris kr. 10,00.

I det sønderjyske landsarkivs stadigt voksende række af registraturer over private personarkiver foreligger nu en registratur over amtslæge Hans Lausten-Thomsens (1878–1958), hans fars, gårdejer Hinrich Thomsens (1845–1919) og deres forfædres privatarkiver. Slægten stammer fra Roost i Arrild sogn i det tidligere Tønder amt, og i arkivet er bevaret materiale tilbage til 1769, heriblandt forskelligt slægtshistorisk stof.

Det er et lille arkivfond, der her er registreret, i alt 6 bd. og 19 pk., og heraf stammer de 6 bd. og 12 pk. fra H. Lausten-Thomsen og de 5 pk. fra Hinrich Thomsen. Arkivernes tyngdepunkt ligger naturligt nok i de to mænds virke som nationale foregangsmænd, og her indtager deres korrespondancesager en fremtrædende plads. Væsentligt er det derfor, at der til disse pakker er udarbejdet brevskriverregistre, som er medtaget i den publicerede registratur, idet registrene gør det muligt at danne sig et overblik over, med hvem de to mænd stod i forbindelse.

Man kunne have ønsket sig, at registraturen anførte tilgængelighedsfristen for arkivet. I det sønderjyske landsarkivs samlede oversigt over private personarkiver fra 1975 (s. II) nævnes ganske vist, at privatarkiver normalt er tilgængelige efter 80 år; men i den foreliggende registratur anføres (s. 3) ved et par pakker med breve mellem H. Lausten-Thomsen og hans hustru, at de er utilgængelige for *alle* indtil år 2008 – dvs. 50 år efter HL-T's død. Herefter er undertegnede anmelder faktisk i vildrede med, hvad adgangsfristen til det øvrige arkiv er.

Ville det i øvrigt have været meget ubekvemt at give en *kort* præsentation af de to mænd i registraturen (f. eks. ved at bringe artiklerne om dem i Kraks Blå Bog)? Som det er, kan det af registraturen ikke engang ses, hvornår Hinrich Thomsen er født; der ville have været rigelig plads til at bringe sådanne kortfattede biografiske oplysninger uden at forøge registraturens sidetal, da der flere steder er frådset vel rigeligt med papiret.

JØRGEN PEDER CLAUSAGER.

Christian Callmer: Svenska studenter i Wittenberg (Skrifter utg. av Personhistoriska Samfundet 17 = *Personhistorisk tidsskrift* 72, 1976: 1–2). Stockholm 1976. 147 s.

Danske personalhistorikere har været flittige, når det gælder uddrag af universitetsmatriklerne; i tidens løb er her skabt næsten fuld dækning. Disse uddrag er dog yderst summariske, hvad identifikation og videre oplysninger om studier angår; den samme summariske behandling karakteriserer H. Friis-Petersens utrykte oversigter over danske studenter i udlandet. Vort naboland Sverige er et skridt længere på dette punkt. Ikke alene har svenskerne publiceret deres vigtigste universitetsmatrikler samt mange nationsmatrikler, de sidste med en omhyggelig identifikation, men de har også behandlet studenternes udenlandsrejser med større omhu og indsigt. Det vigtigste navn på dette område er Christian Callmer, der fra sit studereværelse i Lund har udsendt nogle grundige og veldokumenterede oversigter over svenske studenter i udlandet. I *Lychnos* 1963/64 offentliggjorde han således en undersøgelse over svenske studenter i Tübingen, i samme

tidsskrift 1969/70 en tilsvarende afhandling om Giessen. Det sidst udsendte arbejde behandler svenske studenter i Wittenberg 1515–1803. Det indledes med en oversigt over universitetets historie, dernæst følger en redegørelse for kilderne, om det hidtidige arbejde på dette område, og om stambøger, dissertationer, hyldestdigte o. l. som supplement til universitetsmatriklerne. Resultatet er da også forbilledligt; de over 800 navne er næsten alle ledsaget af en biografi, hvori oplysninger om de enkeltes herkomst, studeringer og senere skæbne er samlet. Da oversigten ikke kun omfatter svenskfødte studenter, men alle, der har haft deres virke i Sverige, møder vi også enkelte danske, der efter Skånes overgang til Sverige gik i svensk tjeneste, f. eks. biskop Peder Winstrup (nr. 479), Henrik Motzfeldt (nr. 493) og Hans Hansen Resen d.y. (nr. 503). Dette arbejde er et udmærket eksempel på, hvordan sådanne uddrag kan udføres, med inspiration til og grundlag for videre studier.

VELLO HELK.

Album academiae Carolinae. Lunds universitets matrikel 1732–1830, utg. av Barbro Edlund. CWK Gleerup, Lund 1979, sv. kr. 125.

Efter en længere pause er udgaven af Lunds universitets matrikel, som blev påbegyndt 1926–30, nu afsluttet med et bind fra 1732 til 1830, hvorefter der findes trykte matrikler i en ubrudt serie. I tilgift til de sædvanlige kortfattede matrikelindførsler med navn og hjemsted kan man her som regel desuden finde oplysninger om faderen, alderen og navnlig i begyndelsen tillige om det hidtidige uddannelsesforløb; enkelte gange er der ligefrem tale om korte biografier. Derfor er matriklen særlig nyttig, ikke alene som personalhistorisk kilde, men også som udmærket grundlag for en undersøgelse af den sociale sammensætning af de studerende. De fleste kom fra Skåne og dets nabolandskaber i Sverige. En udlænding møder man sjældent, og ved en flygtig gennemgang har jeg kun fundet én student, født i Danmark, nemlig Thomas Minthon, om hvem matriklen beretter: »född på Seland d. 29 November 1804, fadren snickare på Fredrichsverk« (26.6.1821, s. 215), åbenbart søn af en udenlandsk håndværker, der er flyttet til Sverige. Matrikeludgaven afsluttes med et omfattende personregister, som foruden studenterne omfatter deres informatorer og sponsorer, som nævnes i teksten.

VELLO HELK.

Henrik V. Ringsted: Erindringer II. Thaning & Appel. Kbhvn. 1979. 123 sider, kr. 88,-.

Det var ikke tilfældigt, at Ringsted valgte at afslutte 1. del af sine erindringer med året 1941. Derved kunne 2. del begynde i dette »Hitlers virkelige skæbneår, hvor en jagttager i krigsherrens lejr kunne sanse, at nederlaget allerede kastede sin første svage skygge over Tyskland«. Der blev ikke mere talt om den totale udslættelse af London, og »Denn wir fahren gegen Engelland« var afløst af andre sange. Ja, Goebbels var tvunget til at indrømme en fiasko »blitzkrigen bed heller ikke på Rusland«. Ringsted fremhæver et synspunkt, hvis betydning han finder har været upåagtet af krigshistorikerne: det engelske luftforsvar var delvis improviseret, men i sin smidighed langt mere effektivt, end det velorganiserede tyske, og dertil kom en psykologisk faktor. Befolkningen i London hjalp energisk med at slukke brande, inden de greb om sig, medens Berlins befolkning lovlydigt blev i beskyttelsesrummene, indtil luftalarmen var aflæst, hvorved oprindelig ubetydelige brande fik tid til at brede sig. Først i 1944 indså Goebbels sin fejl med at tvinge befolkningen i kældrene, »men da var det for sent. Det kostede bare endnu flere menneskeliv«.

Nøgternt, men dog spændende, beretter Ringsted om årene som Politikens korrespondent i Berlin under krigen. Skildringen er autentisk og dog levende, hverdagsagtig og dog katastrofepræget.

Efter krigens afslutning forblev Ringsted som korrespondent i Berlin. Nu uniformeret og med kaptajnsrang. Pacifisten måtte erkende, at en uniform kunne være praktisk og nyttig, men han bevarede sin afsky for krige. Efter Belsen-processen noterer han: Sådan ender alle krige. Sejrherrerne henretter de besejrede ledere, sætter sig til bords og lader de menige om at feje slagmarkerne rene for affald.

Skildringen af de vestallieredes indtog i Berlin stammer virkelig fra et øjenvidne. Takket være en fart- og køreglad chauffør havnede den jeep, hvori Ringsted sad, som nr. 4 i kolonnen umiddelbart efter Eisenhowers vogn.

Forfatterens erfaringer med arbejdet på at finde frem til borteblevne slægtninge til danskere hjemme, giver anledning til nogle barske bemærkninger om det danske udenrigsministeriums ineffektivitet, sammenlignet med Norges og Sveriges.

Om Ringsteds bedrift med at få Isted-løven hjem, siges ikke mange ord, der henvises til tidligere bøger herom, men et artigt nachspiel afsløres nu. Natten efter at løven var afleveret til Christian X, hvor alle de implicerede, med undtagelse af Ringsted, var inviteret til frokost på Sorgenfri, blev Ringsted arresteret. Fejlen blev dog hurtigt opklaret, det viste sig, at forfatteren på en kommunistisk proskriptionsliste var opført som korrespondent for tyskerne. »De kære kommunister havde som sædvanlig ikke forstået et klap af det hele.«

Med nogle iagttagelser gjort som korrespondent ved Nürnberg-processen slutter dette velskrevne erindringsbind.

Men læserne kan glæde sig til endnu et bind omhandlende årene i London, hvortil Ringsted selv valgte at blive sendt, da USA var uopnåelig på grund af de valutariske forhold.

FINN H. BLÆDEL.

Jørgen Mathiassen: Kopisten. Chr. Erichsens forlag 1979, 335 s. ill. med samtidige billeder. Kr. 128.

Kopisten er første del af en trilogi med fællestitlen »De oprigtige«. På omslaget kaldes bogen »en sædeskildring« og »en biografisk roman«. Et flertal af bogens personer kan slås op i Biografisk leksikon, deres adresser på det angivne tidspunkt kan kontrolleres i Københavns vejviser. Husene de bor i er genkendelige. De færdes mellem hinanden, tænker, taler og elsker, styret af forfatterens plan, men ofte med omhyggeligt hensyn til kildeudsagn. Altså en fiktion over givne kilder. En vanskelig genre at vurdere når eventuelle historiske brist må undskyldes som fiktionens nødvendige frihed, og omvendt manglende digterisk flugt med respekt for kilderne.

Den nybagte juridiske kandidat, årgang 1836, Charles Dehn, sønnesøn af et falleret storhandelshus, men nu »søn af huset« hos en førende københavnsk advokat hvis to sønner er hans venner, og hvis fremtidige kompagnon han er udset til at være i advokatfirmaet, er bogens titelfigur.

Ufrivilligt og uden selv rigtig at forstå sammenhængen bliver han genstand for tilnærmelse fra husets datter, får skyld for at have optrådt uterligt og stødes ud af familien. Dermed gives ikke blot hans liv en ny drejning, men et tema anslås som er et af de vigtigste i bogen, kvindeundertrykkelsen.

Ved protektion anbringes han som kopist i Landsover- samt Hof- og Stadsretten. Der sidder han i bogens tiårs forløb som en let passiv iagttaget af det retssystem han har lært noget om som fag, men som han begynder at se kritisk på i lyset af den samfunds-

udvikling der er i gang i disse enevældens sidste år hvor stænderforsamlingerne har begyndt at stille spørgsmål.

På forsigtig afstand, uden at melde sig under de nationalliberale faner, beundrer han Orla Lehmann der kalder ham »denne blanding af naiv væbner og utrættelig plageånd«. Foreløbig er Charles en virkelig kopist, for blodløs og uoriginal til at fange læserens interesse, men som gennemgående figur nødvendig i romanens økonomi. Hans synsvinkel brydes dog nogle gange, hvorved der gives mere interessante portrætter, f. eks. af Orla Lehmann og generalfiskalen Fr. Treschow, måske bogens bedste, samt af Strandmøllens J. C. Drewsen.

At bruge en historisk forklædning for at sige noget om en nutidig situation er ikke noget usædvanligt. Der er paralleller mellem vore dages »ungdomsoprør« og normforskydning, og 1830'ernes. Når den unge student Hans Egede Schack siger til Charles: »Vi har det for tiden med at føle os så forbandet betydningsfulde. Måske burde vi tænke os lidt bedre om – eller sove noget mere over os«, (s. 115) kan udsagnet naturligvis fortsat have gyldighed. Dette er dog næppe forfatterens egentlige hensigt, dertil er vægten på tids-tegningen for stærk. Imidlertid er der heller ikke tale om en egentlig historisk fremstilling, der udreder årsagerne til og baggrunden for den omvæltning der skal komme. De økonomiske og produktionsmæssige forhold er helt udeladt. Vi bliver hos akademikerne.

Foruden det juridisk-politiske miljø er der et lægeligt-hygiejnisk med vigtige personer som C. E. Fenger, Emil Hornemann, Adolph Hannover og mange flere. Som den politiske gæring mærkes det også her hvorledes gængse, cementerede antagelser betvivles, uden at man helt klart ved hvad der skal afløse dem. Barselbeberen raser (Den kgl. fødselsstiftelse spiller en betydningsfuld rolle i bogen). Koleraen lurser. Kirurgien er på vej ud af bartskerens hænder. Den svære kunst at frigøre sig for bagklogskabens klamme bedreven har forfatteren mestret bedre end de fleste ville kunne.

Det synes dog som om, hans hovederinde har været at beskrive nogle af de undertrykkelsesmekanismer, ofte kamoufleret som omsorg, der prægede tidens borgerlige samfund, og de fortrængninger der hindrede også de lysende begavelser i at se dem. Og dette gør han godt. Biedermeiertidens familie- og hjemmehygge opretholdtes ved en dobbeltmoral der for eftertiden er meget iøjnefaldende. Den borgerlige kvindes sædelige uplettethed havde sidegadernes bordeller som modstykke. Borgerskabets døtre vogtedes som en skat med det formål at blive afsat i et solidt, af forældrene arrangeret, ægteskab. Begavede, selvstændige kvinder kunne opfattes som en skamplet på en familie, deres kamp for selvrealisation kunne ende i tragedie. Temaet er underliggende i hele bogen. Og som en illustration gennemgås »synålejomfruens«^{*} historie ud fra samtidige dokumenter, men i fiktionens ramme.

Et parallelt motiv er jødefordommene. Jødefejden var et overstået stadium, pogromer var ikke sagen i Danmark. Men diskriminationen fortsatte i bedste velgående i de små toneangivende kredse og i administrationens intime cirkler. I kirken og skolen så man nødig en udøbt. Fra de fag jøder teknisk havde kvalificeret sig til som f. eks. medicin og kirurgi, kunne man ikke holde dem ude, men nok fra universitetets lærestole. Derfor måtte en international videnskabelig ånd som Adolph Hannover ikke blot opgive et lektorat for den i praksis lige så kvalificerede C. E. Fenger, men også vige pladsen for en videnskabelig nullitet som Ib Ibsen.

Men interessant er det at se hvorledes Jørgen Mathiassen får gjort opmærksom på at de uretfærdigt undertrykte selv ligger under for tilsvarende normbestemte fordomme.

* *Synålejomfruen: Rachel Hertz 1793–1841, se Dansk biografisk leksikon under Herholdt, J. D. 1764–1836.*

Netop i det Hannoverske hjem må en kunstbegavet datter bøje sig for brødrenes og moderens pres, følge samfundsmønstrer og opgive sig selv.

Selv om fremstillingen af disse holdningsmønstre, især hvad angår de seksuelle forhold, kan føles en smule skematisk, er det dog her menneskeskildringen griber mest. Mens Charles Dehn, der til slut i bogen gifter sig med en halvkusine og etablerer sig, forekommer puppeagtig er der ægte liv i hans ven, lægen Frits der med varme og indignation kæmper mod forældregenerationens hykleri og søger at finde årsagen til den frustration der rammer flere af borgerskabets døtre, bl. a. hans egen søster, i fornægtelsen af erotiske følelser legitimitet. Men den seksuelle frigørelse han repræsenterer kan ikke realiseres med borgerskabets døtre. Blandt jordemoderleverne, fødselsstiftelsens »læredøtre« finder han først en jysk lærerdatter og derefter en pige fra Københavns kælder-miljø.

For at titelpersonen kan have frihed til at være forbindende led mellem de mange historiske personer må han nødvendigvis være fiktiv. Og bogens Charles Dehn har ikke eksisteret.

Men her leger forfatteren alligevel kispus med os. Han har ikke for intet skrevet kriminalromaner. Kun navnet er fiktion, personen selv har historisk identitet – som kopist.

Fremstillingen er grundig og detaljeret, på sine steder omstændelig. Men går man dens topografi efter med kort og vejviser ser man at den er korrekt til det pertentlige. Der ved afslører han sin Charles. Denne oplyser (s. 23) om sin bedstefar at han ved en fransk arkitekt byggede gård i Store Kongensgade. Så god er beskrivelsen at man genkender »Den Barnekowske gård«, bygget af storkøbmanden Frédéric de Coninck hvis handels-hus var krakket under efterkrigskrisen. Sønnen A. L. C(harles) de Coninck er til mindste detalje, selv hans bryllupsdag, indført i kirkebogen i Helsingør, bogens Charles Dehn, udgiver 1839–72 af Juridisk Ugeskrift (der også har været anvendt som kilde). Bogens onkel Konrad er identisk med Louis de Coninck, stifteren af Archiv for Sø-væsen. Pudsigt nok har valget af navnet Dehn bevirket at forfatteren under omtalen af palæerne i Bredgade har måttet forbigå Dehns palæ i tavshed (»Bernstorff, Brockdorff, Berckentin, Moltke og hvad de nu hed«, s. 133).

Det kan naturligvis være morsomt med den slags kispus. Men bogen ville have vundet i digterisk styrke ved en helt fri hovedperson.

Forfatteren er overordentlig velbevandret i periodens personhistorie og dens kilder af memoire- og skønlitteratur. Bogen har først og fremmest sin værdi i miljøskildringen. På det historiske plan bør det især fremhæves at forfatteren fordomsfrit og forstående har søgt at skildre personerne ud fra tidens forudsætninger og ikke – som det har været praktiseret selv af professionelle historikere – som om fortiden skulle kræves til regnskab for ikke at have nutidens indsigter.

I et tidligere værk, »Hans Egede Schack som jurist og politiker«, 1978 har forfatteren vist han kan skrive virkelig dokumenteret person- og tidshistorie. Det er et spørgsmål om ikke biografisk interesserede læsere vil foretrække en sådan udelukkende dokumentarisk fremstilling. Men fortsættelsen af »De oprigtige« er nok værd at vente på.

SV. CEDERGREEN BECH.

Wilhelm von Antoniewitz: Danske Patricierslægter II. Dansk Historisk Håndbogsforlag 1979. Indb. 224 s. + 38 portrætter. I subsk. kr. 168,- bogladepris kr. 233,-.

Med dette bind genoptager den nu 75-årige genealog Wilhelm von Antoniewitz den tråd, han slap kort efter udsendelsen af bd. 1 i 1956, der – i parentes bemærket – samtidig udsendes på mikrokort. Dette bind var igen at betragte som en fortsættelse af Danske patri-

ciske Slægter, der grundlagdes 1891 med udsendelsen af Første Samling ved H. R. Hiort-Lorenzen og Sofus Elvius, og som senere så smukt videreførtes af Hauch-Fausbøll. Med valget af ny titel markerede v. Antoniewicz i 1956, at selv om han i høj grad byggede på Hauch-Fausbølls efterladte forarbejder, var det et selvstændigt værk, hvor der var gennemført en række moderniseringer, hvoraf den væsentligste nok var overgangen fra indrykningssystemet til generationsvis opstilling. Også det nye bind markerer sig klart både som en videreførelse af forgængerne, bl. a. ved en nyttig fortegnelse over de hidtil bragte stamtavler, og som selvstændigt, bl. a. ved nye bearbejdelser af slægterne Holmblad og Muus, der fandtes i første bind (1891).

Hans Konow påpegede i sin anmeldelse af ny rk. I (Persh. T. 77. årg. 13. V., 1957, s. 61–62) en række systematiske svagheder. Disse gode og velmente råd synes forfatteren desværre, bortset fra en enkelt praktisk ting, ganske at have siddet overhørig. Især da manuskriptet i hovedsagen lå færdigt i 1958 (oplyst i indl.) skulle det nok have været muligt at rette disse ting, som skæmmer værket og besværliggør brugen (bl. a. manglende forældreangivelse ved indgifte mænd – i modsætning til indgifte kvinder – register på forbogstaver og manglende slægtsindledninger).

Med hensyn til de givne oplysninger tager forfatteren forbehold p. g. a. manglende besvarelser fra de i udlandet bosatte personer, men dette fritager jo ikke forfatteren for at indhente oplysninger ad anden vej. Det burde således have været let at få oplyst, at dr. phil. Jenny Hempel (f. 1882) var død 13. jan. 1975 og at hendes mand, overbibliotekar i Oslo dr. phil. et jur. h.c. Abraham Støren Munthe (f. 1883) var død 18. dec. 1965, men begge dødsangivelser mangler. Efterser man dødsår for danske slægtsmedlemmer, bekræftes indtrykket af, at disse ikke er eftersøgt med tilstrækkelig energi. For slægten Arntzen kan således suppleres med 165a's hustru Gunver Bryde, død 23. dec. 1972 Gentofte amtssygehus, 166b Edith Heering f. A. død 5. juli 1970 Glostrup amtssygehus, 177c Hulda A. død 11. nov. 1960 Søllerød og 178d's ægtefælle Fritz Fr. Arno død 2. aug. 1960 i Esrom. Fra slægten Benzon giver en gennemgang tilsvarende resultater, hvor man især forbavsnes over, at statsminister Erik Scavenius' død 29. nov. 1962 mangler. Når stikprøver desuden viser, at oplysningerne om indgiftes andre ægteskaber er mangelfulde, må man med beklagelse konstatere, at tilliden til de givne oplysninger, der hvor de bygges på forfatterens egne undersøgelser, i så høj grad svækkes, at værkets værdi forringes.

Dette er så meget mere beklageligt, ikke blot fordi benytterne umiddelbart vil føle tillid til dette værk p. g. a. dets titel, dets gedigne udstyr og dets forlag, men også fordi stamtavlerne omhandler væsentlige slægter i det danske samfund, nemlig Arntzen, Benzon, Carl, Hempel, Holmblad, Muus, Schøller, Sølling, Westenholz og Worsaae. De havde nok fortjent en mere gennemarbejdet publikation.

HANS H. WORSØE.

Publikationer

udgivet af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

- Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596-1660.* 1885 ..... Udsolgt
- Henry Bruun: Danmarks Amtsforvaltere 1660-1848.* 1919 ..... Udsolgt
- Fritz Jürgensen West. De kongelige Amtmænd i Hertugdømmet Slesvig 1660-1864.* 1921 ..... Udsolgt
- Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrifts første 50 Bind.*
Ved H. Hjorth-Nielsen. 1930. Fototeknisk optryk ..... Kr. 10,00
- Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1930-45.* Ved Albert Fabritius. 1946. Fototeknisk optryk ..... Kr. 10,00
- Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1946-1965, 12.-14. række.* Ved Hans H. Worsøe. 1967 ..... Kr. 10,00
- Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift, 15. række, 1966-1972.* Ved Hans H. Worsøe. 1973 ..... Kr. 5,00
- Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift, 16. række, 1973-78.*
Ved Hans H. Worsøe. 1979 ..... Kr. 5,00
- Perlestikkerbogen.* Ved Hans Knudsen og Albert Fabritius. 1954. .... Kr. 37,50
Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 28,00.
- Albert Fabritius: Giertrud Birgitte Bodenhoffs mysterium og gravroverierne på Assistens kirkegård.* 1955 ..... Udsolgt
- Alfred Larsen: Lolland-Falsters degne og skoleholdere.* 1960 ..... Udsolgt
- Borgmester Niels Jacobsens stambog.* Ved Albert Fabritius ..... Udsolgt
- Allan Tønnesen: Helsingør Bomærker.* 1968 ..... Kr. 32,00
Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 22,00.
- Albert Fabritius. Nekrolog og bibliografi* ..... Kr. 15,00
- Ejvind Slettved: Lærestole og Lærere ved Københavns Universitet 1537-1977.* 1978 ..... Kr. 127,50
Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 85,00.
- Personalhistoriske Studier.* Red. af skriftudvalget 1979 ved Hans H. Worsøe ..... Kr. 90,00
Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 70,00.
- Personalhistorisk Tidsskrift - restoplæg af ældre hæfter sælges samlet pr. sæt* ..... Kr. 250,00
- Hvem forsker Hvad 1969-71* ..... Udsolgt
- Hvem forsker Hvad 1972, 1973 og 1974* ..... à Kr. 10,00
- Hvem forsker Hvad 1975* ..... Kr. 12,00
- Hvem forsker Hvad 1976* ..... Kr. 13,00
- Hvem forsker Hvad 1977* ..... Kr. 15,00
- Dødsfald i Danmark 1968, 1969, 1970, 1971.* Ved Niels Friis ..... à Kr. 10,00
- Dødsfald i Danmark 1972.* Ved Benedikte Friis ..... Kr. 10,00
- Henvendelse til Ekspeditionen, adr.: Museumstjenesten, Sjørupvej 1, Lysgaard, 8800 Viborg, tlf. (06) 66 76 66, eller sekretæren, arkivar, cand. mag. Hans H. Worsøe, Stenshøj 12, Bruunshåb, 8800 Viborg.*

De anførte priser indbefatter ikke forsendelsesomkostningerne.

Personalhistorisk Tidsskrift

udgives af *Samfundet for Dansk genealogi og Personalhistorie* og redigeres af samfundets skriftudvalg ved sekretæren, arkivar, cand. mag. Hans H. Worsøe, til hvem manuskripter bedes indsendt.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til sekretæren eller kassereren, eksp.sekr. Finn H. Blædel, Duevej 10, 2000 København F.

Medlemmer, der ønsker oplysning eller vejledning i genealogiske og personalhistoriske spørgsmål, kan henvende sig til *oplysningstjenesten*, der efter evne og muligheder under hensyntagen til spørgsmålenes art enten besvarer disse direkte eller henviser dem til Hvem forsker Hvad eller tidsskriftet, når pladsen tillader det. Spørgsmål indsendes til redaktøren.

Redaktionens adresse: Arkivar Hans H. Worsøe, Stenshøj 12, Bruunshåb, 8800 Viborg.

DIS-Danmark

1 1 7 5 4 8

ISSN 0300-3655